

B.S. Isomov, N.X.Kuliyev,
Z.S.Nurov

MEHMONXONA XO'JALIGI FAOLIYATI TAHLILI

O'quv qo'llanma

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI

Buxoro davlat universiteti

B.S. Isomov, N.X.Kuliyev, Z.S.Nurov

Mehmonxona xo`jaligi faoliyati tahlili

«Durdona» nashriyoti
Buxoro – 2021

UO'K 517.958:536.8

26.82ya88

I 75

Isomov, B.S

Mehmonxona xo'jaligi faoliyati tahlili [Matn] : o'quv qo'llanma / B.S.

Isomov, N.X.Kuliyev, Z.S.Nurov.-Buxoro: "Sadridin Salim Buxoriy"

Durdona,2021.-156 b.

КБК 26.82ya88

Annotatsiya. Ushbu o'quv qo'llanma oliy o'quv yurtlarining 600000,610 000, 5610200,5610300 shiflari bo'yicha tayyorlanadigan iqtisod,turizm, mehmonxona xo'jaligini tashkil etish va boshqarish bakalavr mutaxassislari uchun mo'ljallangan. O'quv qo'llanmada mehmonxona xo'jaligi faoliyati tahlilning nazariy va amaliy masalalari namoyon qilingan. Fan sifatida iqtisodiy tahlil metodologiyasi va uning turlari. Unda asosiy vositalar, mehnat resurslari, aylanma mablag'larni tahlil qilish metodologiyasi va usullari aks ettirilgan.

Аннотация. Учебник предназначен для студентов бакалавриата по специальностям экономика, туризм, менеджмент и организация гостиничного хозяйства, которые учатся в высших учебных заведениях 600000, 610000, 5610200, 5610300. В данном учебнике освещает теоретические и практические вопросы анализа гостиничного бизнеса. Методология экономического анализа как науки и ее виды. Описана методология и методы анализа основных средств, трудовых ресурсов, оборотных средств.

Mas'ul muharrir:

Navroz-zoda B.N. – BuxDU servis sohasi iqtisodiyoti kafedrası, professor,
iqtisodiyot fanlari doktori

Taqrizchilar:

Hamroyev H.R. - Buxoro Davlat Universiteti "Turizm va mehmonxona
xo'jaligi" kafedrası professori, i.f.n.

Boboyev A.CH. - Buxoro muxandislik texnologiya instituti "Manejment"
kafedrası dotsenti,i.f.n.

O'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2021-yil 23-noyabr 500-sonli burug'i bilan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9943-7846-6-6

Kirish

Turizm iqtisodiy soha sifatida sayyoramizning ko'p milliardli aholisi manfaatlariga xizmat qiladi. Turizm industriyasining rivojlanishi tufayli 2018 yilda dunyo bo'ylab 1,3 milliarddan ortiq kishi sayohat qildi. Dunyoning ko'plab mamlakatlarida turizmni rivojlantirish orqali yangi ish o'rinlari yaratilmoqda, mehmonxona sanoati izchil rivojlanmoqda. Mehmonxona biznesi kapital qo'yilmalarining samaradorligi bo'yicha jahondagi eng ko'p foyda keltiradigan biznes turlaridan biri hisoblanadi.

Ushbu o'quv qo'llanmaning dolzarbligi hozirgi bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitlarida turizm sanoati sohasida eng yaxshi boshqaruv qarorlarini qabul qilish, boshqaruvni takomillashtirish zaruriyati bilan bog'liq. Mehmonxona xizmatlari sifatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni ko'rib chiqish xizmat ko'rsatish darajasi va mehmonxona xizmatlarini samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan. Bozor munosabatlarining rivojlanishi yangi vazifalarni yuzaga keltiradi, bu esa boshqaruvni takomillashtirish zaruriyatini tug'diradi. Mehmonxonalarda doimiy ravishda xizmat ko'rsatish sifatini boshqarishni yaxshilash, uni kengaytirishga e'tiborni qaratish, binolarni rekonstruksiya qilish, yangi texnologiyalarni kiritish muhim ahamiyatga ega. Mehmonxona faoliyatida, iqtisodiyot va madaniyat, xavfsizlik hamda xalqaro munosabatlar, ekologiya, aholining bandligi, transport tashkilotlarining manfaatlarini uzviy bog'lanib ketgan.

Qo'llanma bakalavr, mutaxassis va magistratura talabalari uchun mo'ljallangan. Ayniqsa, "Iqtisodiyot", "Mehmonxona xo'jaligini tashkil etish va boshqarish" va "Xizmatlar sohasi" yo'nalishlari uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, taqdim etilgan o'quv qo'llanmada sabab va oqibatga asoslangan xizmat ko'rsatish jarayonlarini umumlashtirishga va eng muhim elementlarini ko'rsatishga harakat qilinadi. Mazkur qo'llanma kitobxonlarning taklif va mulohazalarini etiborga olingan holda yana ishlov berilib, qayta nashga qilinadi.

I Bob. “Mehmonxonalar xo‘jaligi faoliyati tahlili” fanining nazariy masalalari

Tayach iboralar: tahlil, joriy va istiqbolli rejalar, qiyosiy tahlil, texnik va iqtisodiy tahlil, tizimli tahlil, operatsion tahlil, xo‘jalik faoliyati natijalari.

1.1. Mehmonxonalar xo‘jaligi faoliyati tahlilining ob‘ektiv zaruriyat ekanligi va uni tahlil qilishning vazifalari.

Hozirgi paytda mehmonxona va uning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash; unda samaradorlikni oshirish; kelajakda ishlash natijalarini bashorat qilish; strategik qarorlarning oqibatlarini oldindan bilish; marketing dasturining harakatlarini baholash; xizmat ko‘rsatishni kengaytirishning mehmonxonaning kelajakdagi moliyaviy holatiga ta'siri; mehmonxona samaradorligini bir tarmoqda faoliyat yurituvchi boshqa korxonalar samaradorligi bilan solishtirish va boshqalar eng zarur masalalardan biri hisoblanadi.

Shuning uchun ham mehmonxonalar xo‘jaligi faoliyati tahlili fanining maqsadi mehmonxonalar va ularga tenglashtirilgan subektlar faoliyati samaradorligini oshirish, xizmat ko‘rsatishni minimal mehnat va mablag'lar bilan ko'paytirish, turli xildagi mehmonxonaning rentabelli ishlashini ta'minlash rezervlarini aniqlash va amalga oshirishdan iborat. Buning uchun, iqtisodiy va moliyaviy xarakterdagi har qanday qaror qabul qilishdan oldin analitik tahlilni amalga oshirish zarur. Bunday tahlil mehmonxona boshqaruv apparati uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, mehmonxona boshqarish apparati - bu boshqariladigan ob'ektga maqsadli ta'sir ko'rsatadigan xodimlar jamoasi. Bunga boshqaruv qarorlarini qabul qiluvchi, shuningdek, qarorlarni tayyorlash, qabul qilish va amalga oshirish jarayonini ta'minlovchi xodimlar, mutaxassislar kiradi. Ushbu fan iqtisodiy tahlil, buxgalteriya hisobi, statistika kabi fanlar asosida vujudga kelgan. Mazkur fanning vazifalari quyidagilardan iborat: mehmonxonalardagi iqtisodiy jarayonlarning rivojlanish qonuniyatlari va tendentsiyalarini aniqlash; joriy va istiqbolli rejalarini ilmiy asoslash; xo‘jalik faoliyati natijalarini xolisona baholash; xizmat ko‘rsatish

samaradorligini oshirish uchun zaxiralarni izlash; barcha resurslardan samarali foydalanishni va texnologiya holatini nazorat qilish va boshqalar.

1.2. Mehmonxonalar faoliyatini tahlil qilishda qollaniladigan axborotlar tizimi va ularning tasnifi

Hozirgi kunda axborot tizimi jadal sur'atlar bilan o'sib borishi natijasida u nafaqat texnik sohalarda, balki hayotimizning turli ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida hamda mehmonxona faoliyatida ham qo'llanilib kelmoqda.

Mehmonxona xo'jaligi faoliyatini tahlil qilish uchun mavjud hujjatlar va resurslar to'g'risida umumiy ma'lumot to'plash va shu asosda umumiy resurslarning bugungi va kelajakdagi zaxiralarini aniqlash lozim. Albatta, bunday ulkan miqyosdagi ishni bajarish uchun, avvalambor, ishonchli ma'lumotlar, tajribali mutaxassislar, har xil texnologiyalar va ularni tasvirlash uchun juda ko'p miqdorda kompyuterda ishlangan modellar talab etiladi. Bundan tashqari, bu ishni amalga oshirish uchun juda ko'p vaqt kerak bo'ladi. Bu ishlarni bir tizimga solish va tahlil qilish uchun esa avtomatlashgan tizim zarur. Bunday tizim, kompyuter texnologiyalari takomillashuvi bilan chambarchas bog'liq. Shu bilan birgalikda, mehmonxona faoliyatidagi barcha ishlarni soddalashtirish, mutaxassislar ishtirokini kamaytirish, vaqtdan yutish va albatta xarajatlarni kamaytirish uchun bizga zamonaviy kompyuter dasturlari va texnologiyalari yordamida avtomatlashgan tizim – Axborot Tizimi zarur bo'ladi.

Mazkur tizimining asosiy vazifalari – bu barcha ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlov berish vositasida avtomatlashgan raqamli ma'lumotlar bazasini yaratish, uni kelgusida tahlil qilishdan iborat. Ushbu axborot tizim orqali olingan ma'lumotlar tahlil etilib, muhim qarorlar qabul qilishda ham qo'llaniladi. Bu tizim tahlilchiga an'anaviy usulda yaratiladigan jadval ma'lumotlardan farqli ravishda ma'lumotlar so'rovi, turli qatlamlarni birlashtirish kabi operatsiyalarni bajarish imkonini yaratadi. Elektron hujjat aylanishining turlari:

- ishlab chiqarish hujjatlari aylanishi;

- boshqaruv hujjatlari aylanishi;
- arxivlash (arxiv ish jarayoni uchun protseduralar to'plami);
- HR ish jarayoni (HR yozuvlari protseduralari);
- buxgalteriya hujjatlari aylanishi;
- ombor hujjatlari aylanishi;
- maxfiy tijorat sirlari va maxfiy ofis ishlari;
- texnik va texnologik hujjatlar aylanishi.

Shubhasiz, qancha faoliyat turlari mavjud bo'lsa, shuncha ko'p ish oqimi tizimlari bo'lishi mumkin, natijada avtomatlashtiradigan axborot tizimlari ommaviy yo'nalishda rivojlanmoqda. Elektron hujjatlar aylanishini avtomatik nazorat qilish orqali samarali boshqaruvni va barcha darajadagi butun tashkilotning shaffofligi ta'minlash asosiy vazifa hisoblanadi. Bundan tashqari, xalqaro standartlarga mos keladigan sifat nazorati tizimini yaratish va ma'lumotlarni to'plash va ulardan samarali foydalanishni yo'lga qo'yish ham muhim vazifalardan biridir. Har bir xodimning faoliyatini rasmiylashtirish va kadrlar moslashuvchanligini ta'minlash ham juda muhimdir. Mehmonxona faoliyatida ichki xizmat tekshiruvlarini o'tkazish, bo'limlar faoliyatini tahlil qilish, faoliyatdagi "qaynoq nuqtalarni" aniqlash zarur.

Mehmonxona biznesi jarayonlarini optimallashtirish va ularni amalga oshirish va nazorat qilish mexanizmini avtomatlashtirish lozim. Bu subektning ichki aylanmasidan qog'oz hujjatlarini kamaytirish va tashkilotda hujjat aylanishini boshqarish xarajatlarini qisqartirish orqali resurslarni tejashga olib keladi. Operatsion elektron arxiv mavjudligi sababli qog'oz hujjatlarni saqlash zaruriyatini bartaraf etish yoki sezilarli soddalashtirish va xarajatlarni kamaytirish mumkin. Elektron arxivlarni shakllantirish va takomillashtirish mehmonxona faoliyati uchun muhim ahamiyatga ega. Elektron arxiv - bu ma'lumotlarni samarali saqlash tizimining alohida holati.

Ma'lumki, elektron hujjat aylanish tizimlari - bu zamonaviy dunyoda bozor sharoitlarining o'zgaruvchanligini tushunish va juda foydali, ammo tez

harakatlanish uchun "faqat eng kerakli" ga ega bo'lish zarurati bilan bog'liq ish oqimi tizimlari sohasidagi yangi tendentsiya hisoblanadi. Bunday tizimlarning vazifasi, agar ular geografik jihatdan ajratilgan bo'lsa ham, tashkilotdagi xodimlarning birgalikdagi ishini ta'minlash va bu ish natijalarini saqlab qolishdir. Ular internetda hujjatlarni saqlash va nashr etish, ma'lumot qidirish, muhokama qilish, uchrashuvlarni tayinlash vositalarini taqdim etadi. Ilg'or qo'shimcha xizmatlarga ega elektron hujjat aylanishi tizimlari, masalan, mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish (CRM - Customer Relation Management), loyihalarni boshqarish, billing, elektron pochta mehmonxona faoliyatida keng qo'llanilmoqda. Bunday platformani tanlashda asosiy e'tibor quyidagilarga qaratilishi kerak:

- elektron hujjatlar omborini tashkil etish;
- tashkilotning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda hujjat aylanishini avtomatlashtirish.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ilg'or, zamonaviy axborot tizimlaridan mehmon xo'jaligi faoliyatini tahlil qilishda foydalanish, iqtisodiy va moliyaviy muammolarni o'z vaqtida aniqlash uchun xizmat qiladi.

1.3. Mehmonxonalar xo'jaligi faoliyati tahlilining predmeti va ob'ekti

Har bir fanning o'ziga xos tadqiqot predmeti bo'lib, u tegishli maqsad va o'ziga xos usullar orqali o'rganiladi. Mazkur fanning predmeti mehmonxona faoliyati va uning xizmat ko'satish bilan bo'liq jarayonlar hamda iqtisodiy-moliyaviy natijalari hisoblanadi. Bundan tashqari, mehmonxona faoliyatini tahlil qilishning umumiy predmeti iqtisodiy hodisalar va jarayonlarning sabab-oqibat munosabatlari bo'lib, uni aniqlash orqali mehmonxonaning moliyaviy-xo'jalik faoliyatining asosiy natijalarini hisoblash mumkin. MXFT fanining ob'ektlari moliyaviy-xo'jalik faoliyatining iqtisodiy natijalari hisoblanadi. Masalan, mahsulot (xizmat) sotish hajmi, uning tannarxi, moddiy, mehnat va moliyaviy resurslardan foydalanish, iqtisodiyotning moliyaviy natijalari, mehmonxonaning moliyaviy holati.

Mazkur fan iqtisodiy jarayonlarni o'zaro bog'liqlikda o'rganish bilan bog'liq bo'lgan, ob'yektiv iqtisodiy qonuniyatlar va subyektiv omillar ta'sirida vujudga keladigan maxsus bilimlar tizimidir. Bunday tizimni asoslarini biznes-rejalarni ilmiy asoslash, ularning bajarilishini xolisona baholash, ijobiy va salbiy omillarni aniqlash va ularning ta'sirini miqdoriy o'lchash, iqtisodiy rivojlanish tendentsiyalari va nisbatlarini aniqlash, foydalanilmayotgan xo'jalik ichidagi zaxiralarni aniqlash, ilg'or tajribalarni umumlashtirish, boshqaruv qarorlarini qabul qilish va boshqa ko'rsatkichlar tashkil qiladi. Bundan tashqari, mehmonxona faoliyatini tahlil qilish ilmiy tadqiqot vositasi, oldingi boshqaruv ta'sirini baholash va rejani asoslash uchun haqiqatni bilish hisoblanadi.

1.1. Mehmonxonalar xo'jaligi faoliyati tahlilining asosiy tamoyillari va yo'nalishlari

Mehmonxona biznesi sohasidagi tijorat ishlari - bu mavjud bozor talabini qondirish va ularning iqtisodiy faoliyatidan foyda olish uchun tovarlar va xizmatlarni sotib olish va sotish jarayonlarini yakunlashga qaratilgan kompaniyalarning operatsion va tashkiliy faoliyatining keng sohasi hisoblanadi. Mehmonxona tizimini o'rganish va tahlil qilish va asosiy tamoyillarni aniqlash dolzarb masalalardan biridir. Mehmonxonalar xo'jaligi faoliyati tahlilining asosiy prinsiplari (tamoyillari) quyidagilar hisoblanadi:

- tahlil ilmiy bo'lishi, ya'ni talablarni hisobga olishi kerakligi;
- tahlil har tomonlama, ya'ni faoliyatning barcha tomonlarini qamrab olishi lozimligi;
- tahlil tizimli yondashuv yordamida amalga oshirilishi kerakligi;
- Har bir o'rganilayotgan ob'ektni, murakkab dinamik tizim sifatida o'rganish;
- tahlil ob'yektiv, aniq va ilmiy, ishonchli, tasdiqlangan ma'lumotlar asoslangan bo'lishi kerakligi;
- tahlil samarali bo'lishi kerakligi, ya'ni faoliyatga ijobiy ta'sir ko'rsatishi kerak;

- mehmonxona faoliyati va uning natijalari, ishdagi kamchiliklarni o'z vaqtida aniqlash lozimligi;
- tahlil tezkor bo'lishi kerakligi. Ushbu tamoyil tez va aniq bo'lishini nazarda tutadi;
- tahlil har bir holatda emas, balki tizimli ravishda amalga oshirilishi kerakligi va boshqalar.

Mehmonxona xo'jaligi faoliyati tahlilining uchta asosiy yo'nalishi mavjud:

- Baholash;
- Iqtisodiy diagnostika (faktorial tahlil);
- Prognozlash.

Mehmonxona xo'jaligi faoliyati tahlilining har bir yo'nalishi hal etilayotgan vazifalarning o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi, bu ularni hal qilishning xarakterli usullarini ajratib ko'rsatish imkonini beradi. Ba'zi usullar (masalan, guruhlash, o'rtachalarni topish va boshqalar) tahlilning barcha sohalarida, boshqalari (maxsus) faqat individual tadqiqotlarda qo'llaniladi. Muayyan analitik masalani yechishning texnikasi, usullari va usullarini tanlash muammo bayoni bilan belgilanadi. Barcha analitik vazifalar vaqt omiliga qarab, statik va dinamik kabi turlarga bo'linadi.

Tahlil davomida bitta iqtisodiy hodisani yoki bitta xo'jalik yurituvchi sub'ektni tavsiflovchi ikkita ko'rsatkich yoki tahlil qilish uchun tanlangan bir nechta xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning holatini tavsiflovchi ko'rsatkichlar tizimi bo'lishi mumkin. Statikada iqtisodiy hodisani o'rganadigan vazifalar orasida bozor kon'yunkturasini o'rganish bo'yicha vazifalar ham mavjud. Mehmonxona faoliyatini baholashda mehnatdan foydalanish ko'rsatkichlarini o'rganishda statik bog'liqliklardan foydalaniladi - ish haqi miqdori yoki mehnat unumdorligining mehmonxonadagi ish stajiga bog'liqligi va boshqalar. Statik bog'liqliklarni o'rganish uchun quyidagi usullar qo'llaniladi: klaster tahlili, juftlashgan munosabatlarni baholash usullari, juft korrelyatsiya koeffitsientini hisoblash va

boshqalar. Dinamik masalalar o'zgaruvchining vaqt omiliga bog'liqligini, shuningdek, bir necha o'zgaruvchilarning vaqtga bog'liqligini aks ettiradi.

Mehmonxona xo'jaligi faoliyati tahlilda hal qilinadigan muammolarning aksariyati dinamik xarakterga ega. Statistika dinamika qatorini o'rganish metodologiyasi ishlab chiqilgan. Dinamika qatori ko'pincha evolyutsion, davriy (tebranish) va tasodifiy jarayonlarning kombinatsiyasini ifodalaydi. Evolyutsion o'zgarishlar turkumiga rivojlanishning ma'lum bir umumiy yo'nalishini belgilovchi o'zgarishlar, rivojlanish tendentsiyasilari kiradi.

1.5. Iqtisodiy tahlil turlari va ularda qo'llaniladigan axborot manbai

Tahlil qilinayotgan ko'rsatkichlarning mazmuni, maqsadi, hajmi, vaqti va joyiga ko'ra xo'jalik faoliyatini tahlil qilish quyidagi turlarga bo'linadi: umumiy iqtisodiy, texnik-iqtisodiy, davriy, operativ, tizimli, bir martalik, mavzuli, kompleks, ichki, tashqi, joriy va qiyosiy.

Umumiy iqtisodiy tahlil - bu mehmonxonaning iqtisodiy faoliyatini o'rganish. Tahlil hisobot ma'lumotlari, asosan pul ko'rinishida, shakllantirilgan iqtisodiy ko'rsatkichlar bo'yicha (masalan, yalpi ichki mahsuloti, xodimlar soni va umuman ish haqi fondi, tannarx, narx va mahsulotlarni sotish hajmi, rentabellik darajasi, foyda miqdori va boshqalar) bo'yicha amalga oshiriladi. Shunday qilib, umumiy iqtisodiy tahlil asosiy xizmat ko'rsatish ko'rsatkichlari, rejani bo'yicha umuman rejaning bajarilganli yoki bajarilmaganligi aniqlash va bajarilmagan bo'lsa ularning asosiy sabablarini bilish uchun xizmat qiladi.

Texnik va iqtisodiy tahlil - bu turdagi tahlil texnik va ishlab chiqarish ko'rsatkichlaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bu orqali xomashyo, materiallar, asbob-uskunalar, mehnat va moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligi ochib beriladi. Texnik-iqtisodiy tahlil jarayonida umumiy, jamlangan iqtisodiy ko'rsatkichlar batafsil ko'rsatiladi. Bundan tashqari, uchastkalarining, ish

joylarining ishi va yakuniy natijalarga individual omillarning ta'siri o'rganiladi. Shu bilan birga, ishdagi kamchiliklarning sabablari o'rganilib, ularning aniq aybdorlari aniqlanadi. Davriy tahlil mehmonxona hisoboti ma'lumotlari asosida amalga oshiriladi. Hisobot berish shartlari va uning davriyligini aniqlash - yil, yarim yil, chorak, oy. Shu bilan birga, mehmonxonaning yakuniy ma'lumotlari o'rganiladi.

Operatsion tahlil eng muhim iqtisodiy jarayonlarning borishi - rejaning bajarilishi, moddiy boyliklar yoki zaxiralarning harakati va boshqalar to'g'risida ma'lumot olingandan so'ng amalga oshiriladi. Uning asosiy vazifasi rejalashtirilgan ko'rsatkichlarni holatini baholash, ishdagi kamchiliklarni aniqlashdan iborat. Tizimli tahlil doimiy ravishda ma'lum vaqt oralig'ida - smena, kun, oy, chorak, yil uchun amalga oshiriladi. Tizimli ravishda nafaqat davriy, balki operativ tahlil qilish ham muhim, bu ishlab chiqarish jarayonlarining borishini doimiy ravishda kuzatib borish, ishdagi kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi. Bir martalik tahlil asosan alohida masalani o'rganish, aniqlashtirish zarur bo'lganda amalga oshiriladi. Agar, masalan, mehmonxonaning og'ir moliyaviy ahvolidan sabablarini tahlil qilish kerak bo'lsa, unda bu turdagi tahlil amalga oshiriladi.

Tematik tahlil mehmonxonaning bir nechta yoki barcha filiallari uchun amalga oshiriladi. Mavzu ham eng yaxshi amaliyotlar ham kamchiliklar ham bo'lishi mumkin. Kompleks tahlil – bu ishlab chiqarish fondlari, mehnat resurslari, moddiy qadriyatlar va boshqalardan foydalanish nuqtai nazaridan mehmonxona faoliyatining barcha ko'rsatkichlarini tahlil qilish o'z ichiga oladi. Tahlilni kim amalga oshirayotganiga qarab, u ichki yoki tashqi bo'lishi mumkin. Ichki tahlil ushbu mehmonxonaning funktsional bo'limlari va xizmatlari xodimlari tomonidan amalga oshiriladi. Tahlil batafsil va to'liq holda amalga oshiriladi. Tahlil qilish jarayonida mehmonxona xizmat ko'rsatish, moliyaviy va xo'jalik faoliyatining barcha jabhalarini tavsiflovchi ma'lumotlardan foydalaniladi. Tashqi tahlil yuqori

iqtisodiy tashkilotlar, nazorat qiluvchi va yetakchi davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Qiyosiy tahlil mehmonxonaning texnik va iqtisodiy ko'rsatkichlarini taqqoslashdan iborat. Mehmonxonada mavjud zaxiralarni yanada to'liqroq aniqlash, ilg'or tajribalarni o'rganish va umumlashtirish, ish sifatini xolis baholash uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu turdagi tahlilning asosiy vazifasi moddiy, mehnat va moliyaviy resurslardan eng oqilona foydalanish imkoniyatlarini aniqlashdir.

Iqtisodiy tahlil ma'lumotlarining manbalari - bu birlamchi hujjatlar, buxgalteriya hisobi ma'lumotlari, xususan: buyurtmalar, ishlamay qolgan vaqtlar to'g'risidagi hisobotlar, vaqt jadvallari ma'lumotlari, limit kartalari, materiallar harakati, yarim tayyor mahsulotlarni etkazib berish bo'yicha operativ hisob ma'lumotlari, buyurtmalar, to'lov talablari va boshqalar. Shuningdek, manbalarni ko'rsatish va boshqaruv funktsiyalarini ta'minlash uchun iqtisodiy axborotga qo'yiladigan asosiy talablarni ajratib ko'rsatish kerak. Mehmonxona xo'jaligining iqtisodiy faoliyatini o'rganishda ularning umumiy ishining umumiy natijalarini aks ettiruvchi konsolidatsiyalangan hisobot qo'llaniladi. Biroq, hisobotda mehmonxona faoliyatini chuqur va har tomonlama o'rganish uchun zarur bo'lgan barcha ma'lumotlar mavjud emas. Shuning uchun xo'jalik hisobi qo'shimcha ma'lumot manbai - operativ, buxgalteriya va statistik ma'lumotlar sifatida qo'llaniladi. Tahlilni chuqurlashtirish uchun birlamchi buxgalteriya hujjatlarini jalb qilish muhim ahamiyatga ega.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar?

1. Operatsion tahlilning asosiy xususiyatlari nimalardan iborat?
2. Iqtisodiy tahlilning xususiyatlari nimalardan iborat?
3. Ijtimoiy-iqtisodiy tahlilga tavsif bering?
4. Operatsion tahlilga qanday xususiyatlar xosdir?
5. Mehmonxona xo'jaligi faoliyati tahlili fanini o'rganish jihatlari bo'yicha qanday turlarga bo'linadi?

6. Yakuniy va operativ tahlilning farqi nimada?
7. Mehmonxonona xo'jaligi faoliyati tahlilining asosiy vazifalarini sanab bering.
8. Mehmonxonona xo'jaligi faoliyati tahlilining fanining predmeti nima?
9. Mehmonxonona xo'jaligi faoliyati tahlilining tamoyillarini sanab bering.
10. Iqtisodiy tahlilning turli turlari o'rtasidagi bog'liqlik diagrammasini tuzing.
11. Qiyosiy tahlil nima?
12. Kompleks tahlil mazmunini ayting.
13. Tematik tahlil deganda nimani tushunasiz?
14. Tizimli tahlilni amalga oshirish xususiyatlarini aytib bering.

II Bob. Mehmonxonalar xo'jaligi faoliyati tahlili fanida qo'llaniladigan usullar

Tayanch iboralar: tahlil, neoklassik sintez, analiz, sabab-oqibat munosabatlari, loyiha, moddiy resurslar, moliyaviy-iqtisodiy omillar, ishlab chiqarish hajmi, mehnat unumdorligi, malaka darajasi, xizmat sifati darajasi, materiallar, tovarlar, raqobat.

2.1. Mehmonxonalar xo'jaligi faoliyati tahlili fanida qo'llaniladigan uslublar

Bozor iqtisodiyoti sharoitida xizmatlar va mahsulotlar sifati birinchi o'rinda turadi. Tahlil - o'rganilayotgan ob'ektni mustaqil ishlashini o'rganish uchun uning tarkibiy qismlarini aniqlash va ularni sinchiklab o'rganishdir. Sintez - qarama-qarshi operatsiya bo'lib, uning mohiyati tahlilda aniqlangan qismlarni bir butun haqida bilimga ega bo'lish uchun ular o'rtasida bog'lanishlar o'rnatish orqali birlashtirishdan iborat. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, tahlilni sintezsiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Shunday qilib, tahlilning asosiy vazifasi o'rganilayotgan ob'ektning alohida qismlari qanday "ishlashi", ularning umumiy yig'indisida qanday qiymatga ega ekanligi haqida tasavvurga ega bo'lishdir. Sintezning asosiy vazifasi ma'lum ma'lumotlar to'plamiga ega bo'lgan holda kerakli natijalarga qanday erishish mumkinligini tushunishdir. Xususan, mehmonxonani rejalashtirish sintezga

asoslanadi. Bu erda shuni ham unutmaslik kerakki, rejalashtirishni dastlabki tahlilsiz amalga oshirish mumkin emas. Tahlil va sintez usulida murakkab iqtisodiy hodisa-jarayonlarni avval qismlarga ajratish va har bir tahlil qilingan qism uchun alohida xulosa yasash, so'ng bu xulosalar asosida umumiy xulosa qilishni qamrab oladi.

Shunday qilib, tahlilni qo'llash asosida ikkita toifa aniqlanadi - foydalanish qiymati va almashinuv qiymati. Keyinchalik, ushbu toifalar o'rtasidagi bog'liqlik nima ekanligini tushunish uchun sintez qo'llaniladi. Sintetik tushunish, bunday munosabatlar ijtimoiy qiymat va bozor qiymati bilan belgilanadi degan xulosaga olib keladi. Shu bilan birgalikda, ijtimoiy qiymat jamiyat uchun foydalilikni, bozor qiymati esa pul shaklida yoki bozordagi boshqa tovar va xizmatlarga nisbatan qiymatni belgilaydi.

2.1. Rasm. Analiz va sintez uslublari	
Analiz	Sintez
Tahlil qilinadigan obektni qismlarga va elementlarga bo'lib o'rganish. Masalan, tannarx ko'rsatkichi tahlili har bir xajatlar va ularning barcha turlari yoki elementlarini tahlil qilish, ya'ni xom-ashyo, energozaxiralar, ish haqi va boshqalar.	Tahlil qilinadigan obektni umumiy holatini o'rganish. Masalan, turmahsulot yoki mahsulotning umumiy tannarxini aniqlash (xarajatlarning umumiy summasi)

Shuni ham ta'kidlash kerakki, bugungi kunda mehmonxonalarining moliyaviy holati uchun rahbarlarning mas'uliyati sezilarli darajada ortib bormoqda va shunga mos ravishda operativ diagnostika va tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ko'rsatilgan muammo bo'yicha adabiyot manbalarini o'rganish shuni ko'rsatdiki, ma'lum har qanday iqtisodiy subektlar faoliyati tahlili o'zaro bog'liq ikkita qismdan iborat:

- Analiz (tahlil) – iqtisodiy- moliyaviy resurslar va ularning oqimlarini shakllantirish va ulardan foydalanish nuqtai nazaridan o'rganilishi.
- sintez (yunoncha "sintez" dan) - korxonaning iqtisodiy- moliyaviy holatini belgilovchi eng muhim miqdoriy va sifat xususiyatlarini (umumlashtiruvchi ko'rsatkichlarni) aniqlash uchun individual ko'rsatkichlarni o'rganish.

Buxgalteriya hisobi ma'lumotlari va iqtisodiy tahlil boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun axborot bazasi hisoblanadi. Mehmonning moddiy resurslar bilan ta'minlanishini tahlil qilar ekanmiz, resurslarning turlari, miqdori va sifatiga kuchli ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan omillarning ta'sirini hisobga olish kerak. Bularga quyidagilar kiradi:

- texnik omillar: texnologiya va xizmat ko'rsatish jarayoni, mashina va uskunalari turi, ishlab chiqarish hajmi va boshqalar;
- moliyaviy-iqtisodiy omillar: xizmat ko'rsatish hajmi, mehnat unumdorligi, malaka darajasi, mahsulot sifati darajasi, materiallar, tovarlar, xizmatlar uchun raqobat;
- ijtimoiy-iqtisodiy omillar: ijtimoiy-madaniy muhit, ijtimoiy-iqtisodiy infratuzilma.

Moddiy resurslarga bo'lgan ehtiyoj ishlab chiqarish dasturining hajmi, reklama va operatsion ehtiyojlar, asbob-uskunalar, asbob-uskunalar va boshqalarni ishlab chiqarish xarajatlari asosida aniqlanadi, asosiy ishlab chiqarish va asosiy bo'lmagan faoliyat turlari bo'yicha quyidagi munosabatlarga ko'ra:

$$M_j = \sum_{i=1}^n M_i^H \times P_j + M_{iz} , \quad (2.1.)$$

bu yerda

- M_j - mehmonxonaning i-turdagi moddiy resurslarga umumiy ehtiyoji;
- M_{ni} - i-mahsulot uchun i-resursga bo'lgan talab normasi;
- P_j - mahsulot, faoliyat turi;
- M_{iz} - i-resursning zahiralari.

Moddiy resurslardan foydalanish ko'rsatkichlarini tahlil qilishga kirishishdan oldin mehmonxonada moddiy xarajatlar tarkibini tahlil qilish kerak. Ko'rsatkich materiallarning iste'moli (m) bo'lib, u quyidagicha hisoblanadi:

$$m = S_m + M_t, (2.2)$$

bu yerda

- S_m - moddiy xarajatlar miqdori;
- M_t - ishlab chiqarish tannarxi.

Sabab-oqibat tahlili borliqning muhim xususiyatiga asoslanadi, ya'ni sababiylik (sabab – lotincha Gausadan). Uning asosiy tushunchalari "sabab" va "ta'sir" bo'lib, hodisalar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini tavsiflaydi. Ikki hodisaning o'zaro ta'siri jarayonida ma'lum shart-sharoit mavjud bo'lganda bir hodisa (sabab) boshqa hodisa, jarayon (oqibat)ni keltirib chiqaradi. Sabab-oqibat munosabati A sabab va harakat, B ta'sir o'rtasidagi quyidagi bog'liqlik bilan tavsiflanadi: agar A B ning sababi bo'lsa, u holda har safar A mavjud bo'lganda, B hodisasi ham sodir bo'ladi, A bo'lmasa, B hodisasi ham bo'lmaydi.

Sabab-oqibat uchun bir nechta bayonotlar to'g'ri: hech narsa o'z-o'zidan sabab emas; agar bitta hodisa ikkinchisiga sabab bo'lsa, ikkinchisi birinchisining sababi emas; bir hodisa bir vaqtning o'zida qandaydir hodisaning mavjudligiga ham, uning yo'qligiga ham sabab bo'la olmaydi.

Sabab-oqibat munosabatlari sezilarli xilma-xillik bilan tavsiflanadi. Tabiat asosida moddiy va ideal, informatsion va energetik, fizik, kimyoviy, biologik, ijtimoiy va boshqalar ajratiladi. Ta'sirlarning soni va izchilligi bo'yicha ular oddiy, qo'shma, bir va ko'p omilli, tizimli, tizimsiz turlariga ajratiladi. Sabab-oqibat munosabatlari ham tashqi va ichki, asosiy va asosiy bo'lmagan, ob'ektiv va sub'ektiv, umumiy, maxsus, individual va boshqalarga bo'linadi. Sabab-oqibat tahlili texnologiyasi bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- tahlil ob'ekti va predmetini shakllantirish;

- tahlil ob'ekti va predmetini tushuntirib, mumkin bo'lgan sabab va mumkin bo'lgan oqibatlar sifatida ba'zi boshlovchi hodisalarni aniqlash;
- sabab-oqibat munosabatlarining mavjudligini aniqlash, sabab va oqibatni aniqlash.

Sabab-natija munosabatlarining bayoni ingliz faylasufi, iqtisodchisi va mantiqchisi Jon Styuart Mill (1806-1873) tomonidan ishlab chiqilgan sabab-oqibat munosabatlarini o'rganish usullari asosida amalga oshiriladi:

- qoldiqlar, farqlar, birga keladigan o'zgarishlar va yagona o'xshashlikni o'rganish;
- sabab-oqibat munosabatlari turini diagnostikasi, uning xarakterini belgilash;
- sabab bog'lanishning sabab zanjiri tuzilishidagi o'rnini aniqlash;
- o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarning sababiy bog'liqligini tushuntirish.

Zamon va makon iqtisodiy tahlil nazariyasida. Bozor subektlarining iqtisodiy faoliyati har qanday xo'jalik yurituvchi sub'ektning, masalan, mehmonxonaning yoki korxonaning faoliyatida (yoki yaratishda) ishtirok etish orqali ham, iqtisodiy loyihalarni amalga oshirishda ishtirok etish, atrof-muhitning ishlashi yoki unga kiritish orqali ham amalga oshirilishi mumkin. Bularning barchasi ancha xilma-xil bo'lib, iqtisodiy ob'ektlar, loyihalar, jarayonlar va muhitlarni o'z ichiga olganligidan dalolat beradi. Loyiha uchun, qoida tariqasida, hudud ham, amalga oshirish muddati ham cheklangan. Atrof-muhitda makon yoki vaqt cheklovlari yo'q.

1.Jadval. Makon-vaqt resurslaridan foydalanish nuqtai nazaridan iqtisodiy tizimlarning tavsifi.

No	Iqtisodiy tizim	Makondagi resurs {S}	Zamondagi resurs (T)
1	Obekt (δ)	Cheklangan	Cheklanmagan
2	Muhit(α)	Cheklanmagan	Cheklanmagan
3	Jarayon (β)	Cheklanmagan	Cheklangan
4	Loyiha (γ)	Cheklangan	Cheklangan

Shunday qilib, makon va vaqtni iqtisodiy hodisalarni amalga oshirish va xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyati uchun zarur shart-sharoitlar sifatida iqtisodiyotning asosiy (birlamchi) resurslari deb hisoblash mumkin. Makon va vaqt sarflanadi (birinchisi to'ldiriladi, ikkinchisi tugaydi), bu bizga ularni iqtisodiy faoliyat resurslari sifatida ko'rib chiqish uchun qo'shimcha asoslar beradi. Har bir iqtisodiy tizimning (muhitdan tashqari) makon va yoki vaqt resurslariga cheklovlar mavjudligi, undan ushbu cheklovlarni bartaraf etish uchun muayyan tadbirlarni {harakatlarni} amalga oshirishni talab qiladi. Bu holat tashqi bozorga sotish uchun mo'ljallangan mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun iqtisodiy tizimning funksiyasi bilan bog'liq. Ob'ekt tizimi uchun δ makon darajasida cheklangan, zamon darajasida esa cheklanmagan. Muhit tizimida makon resurslari cheklanmagan, makonda cheklangan. Loyiha tizimida ham makonda va ham zamonda resurslar cheklangan. Iqtisodiy tizimning o'zining makon-vaqt salohiyatidan foydalanish qobiliyati faqat uning ishlashi uchun zaruriy shartdir. Ushbu resurslardan foydalanish uchun iqtisodiy tizimlar iqtidorga hamda - makon va vaqt resurslaridan foydalanish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

2.2. Mehmonxonalar xo'jaligi faoliyati tahlilida annanaviy usullardan foydalanish

Iqtisodiy tahlilning eng muhim uslubiy masalalaridan biri samarali ko'rsatkichlarning o'sishiga individual omillar ta'sirini aniqlash hisoblanadi. Ushbu tahlil uchun quyidagi usullar qo'llaniladi: muvozanat, zanjirli almashtirish, mutlaq farqlar, nisbiy farqlar, indeks, proporsional bo'linish va integral usul.

Balans usuli. Bu usul ma'lum bir muvozanatga moyil bo'lgan ikkita ko'rsatkichlar to'plamini taqqoslashdan iborat. Ushbu usuldan xo'jalik aktivlarini va ularni shakllantirish manbalarini to'g'ri joylashtirish va ulardan foydalanishni tahlil qilishda keng foydalanish mumkin. Buxgalteriya balansida aktivlar va passivlar muvozanatini shakllantirish usuli, shuningdek, funktsional qo'shimcha munosabatlarni o'rganishda, xususan, tovar balansini tahlil qilishda, shuningdek, omil tahlilida qilingan hisob-kitoblarning to'liqligi va to'g'riligini tekshirishda

qo'llaniladi. Xo'jalikda aktivlarning umumiy qiymati passivlar yig'indisiga teng bo'lishi kerak.

Zanjirli almashtirish usuli omil modellarining barcha turlarida omillar ta'sirini hisoblash uchun ishlatiladi: additiv, multiplikativ, ko'p martali va aralash (birlashtirilgan). Bu usul samarali ko'rsatkich qiymatining o'zgarishiga individual omillarning ta'sirini aniqlash imkonini beradi. Bu har bir omil ko'rsatkichining bazaviy qiymatini hisobot davridagi amaldagi uchun samarali ko'rsatkich hajmiga bosqichma-bosqich almashtirish orqali amalga oshiriladi.

Shu maqsadda samarali ko'rsatkichning bir qator shartli qiymatlari aniqlanadi, ular omillarning o'zgarishini hisobga oladi. Ushbu usulni qo'llash tartibini quyidagi misol yordamida ko'rib chiqamiz:

$$\begin{aligned} y_0 &= a_0 * b_0 * c_0; \\ y_a &= a_1 * b_0 * c_0; \\ y_b &= a_1 * b_1 * c_0; \\ y_1 &= a_1 * b_1 * c_1; \end{aligned}$$

bu yerda, a_0, b_0, c_0 - umumlashtirilgan ko'rsatkich y ga ta'sir qiluvchi omillarning asosiy qiymatlari; a_1, b_1, c_1 - omillarning haqiqiy qiymatlari; y_a, y_b , - mos ravishda a, b omillarning o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan natijaviy ko'rsatkichning oraliq (shartli) o'zgarishlari. Jami o'zgarish $Du = u_1 - u_0$ qolgan omillarning belgilangan qiymatlari bilan har bir omilning o'zgarishi natijasida olingan ko'rsatkichdagi o'zgarishlar yig'indisidan iborat:

$$Dy = Dya + Dyb + Dyc; Dya = ya - y_0; Dyb = yb - ya; Dyc = y_1 - yb.$$

Zanjirlarni almashtirish usulini qo'llash tartibi quyidagi misolda ko'rib chiqamiz. Zanjirli almashtirish usulida ishchilar sonining yalpi mahsuloti va ularning ishlab chiqarish hajmiga ta'sirini tahlil qiling. Dastlabki ma'lumotlar jadvalda keltirilgan.

2.1. Jadval. Iqtisodiy subektning ayrim ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	Qisqa ifodasi	Belgilangan qiymat	Haqiqiy qiymat (1)	O'zgarish, +,-	
				Mutlaq	Nisbiy

1	2	(0) 3	4	farq,(+,-) 5	farq,% 6
Umumiy yalpi mahsulot, ming so'm	UYaM	2920	3400	+480	16,40
Xodimlarning o'rtacha soni, kishi	PS	20	25	+5	25,00
1-xodimga to'g'ri keladigan o'rtacha mahsulot miqdori, ming so'm	YM	146	136	-10	-6,85

Yechim. Ishlab chiqarish hajmining ushbu omillarga bog'liqligini ikki faktorli multiplikativ model yordamida tavsiflash mumkin: $VP = CHR * GV$.

Zanjirli almashtirish usuli bilan hisoblash algoritmi quyidagicha:

- $VP_0 = CHR_0 * GV_0 = 20 * 146 = 2920$ ming so'm.

Keyin xodimlar sonidagi o'zgarishlarning umumlashtiruvchi ko'rsatkichga ta'sirini quyidagi formula bo'yicha hisoblash mumkin:

$$VP_{usl1} = CHR_1 * GV_0 = 25 * 146 = 3650 \text{ ming so'm,}$$

$$DVP_{usl1} = VP_{usl1} - VP_0 = 3650 - 2920 = 730 \text{ ming so'm.}$$

- Keyinchalik, bitta xodim tomonidan ishlab chiqarish hajmidagi o'zgarishlarning umumlashtiruvchi ko'rsatkichga ta'sirini aniqlaymiz:

$$VP_1 = CHR_1 * GV_1 = 25 * 136 = 3400 \text{ ming so'm,}$$

$$DVP_{usl2} = VP_1 - VP_{usl1} = 3400 - 3650 = - 250 \text{ ming so'm.}$$

- Ikki omilning umumiy ta'siri quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$DVP = DVP_{usl1} + DVP_{usl2} = 730 + (-250) = 480 \text{ ming so'm.}$$

- qiymat jadvalga to'g'ri keladi va hisob-kitoblarning to'g'riligini tasdiqlaydi.

Shunday qilib, xizmat ko'rsatish hajmining o'zgarishiga xodimlar sonining 5 kishiga ko'payishi ijobiy ta'sir ko'rsatdi, bu mahsulot xizmat ko'rsatish hajmining 730 ming so'mga ko'payishiga olib keldi va ishlab chiqarishning 10 ming so'mga kamayishi salbiy ta'sir ko'rsatdi, bu hajmning 250 ming so'mga pasayishiga olib keldi. Ikki omilning birgalikdagi ta'siri xizmat ko'rsatishning 480 ming so'mga o'sishiga olib keldi.

Zanjirni almashtirish usulidan foydalanib, siz quyidagi hisob-kitoblar ketma-ketligiga rioya qilishingiz kerak: birinchi navbatda, miqdoriy, keyin esa sifat ko'rsatkichlarining o'zgarishini hisobga olishingiz kerak. Agar bir nechta miqdoriy va bir nechta sifat ko'rsatkichlari mavjud bo'lsa, unda birinchi navbatda birinchi darajali bog'liq omillarning ta'sirini aniqlash kerak. Shunday qilib, zanjirli almashtirish usulini qo'llash omillarning o'zaro bog'liqligini bilishni, ularni to'g'ri tasniflash va tizimlashtirish qobiliyatini talab qiladi.

Indeks usuli dinamikaning nisbiy ko'rsatkichlariga, taqqoslashlarga, rejaning bajarilishiga asoslanadi. Shu bilan birga, hisobot davridagi tahlil qilinayotgan ko'rsatkichning haqiqiy darajasining bazaviy davrdagi darajasiga (yoki rejalashtirilgan yoki boshqa ob'ektga) nisbatini ifodalaydi. Agregat indekslardan foydalanib, multiplikativ va ko'p modellarda samarali ko'rsatkichlar darajasining o'zgarishiga turli omillarning ta'sirini aniqlash mumkin. Bundan tashqari, indeks usuli taqqoslash asosi sifatida olingan, berilgan hodisa darajasining uning darajasiga nisbatini ifodalovchi nisbiy ko'rsatkichlarga ham asoslanadi.

Tahlil qilishda bir necha turdagi arifmetik indekslar qo'llaniladi. Indeksni hisoblab chiqqandan so'ng, masalan, ishlab chiqarishni qiymat jihatidan tavsiflovchi vaqt seriyasini tuzib, xizmat ko'rsatish yoki ishlab chiqarish hajmining

dinamikasini to'g'ri baholash mumkin. Bundan tashqari, indeks usuli nafaqat nisbiy, balki umumlashtiruvchi ko'rsatkichlarning mutlaq qiymatlarini ham omillar bo'yicha ajratishga imkon beradi:

$\Delta y = \sum a_1 b_1 c_1 - \sum a_0 b_0 c_0$ - samarali ko'rsatkichning mutlaq o'sishi;

$\Delta y_a = \sum a_1 b_0 c_0 - \sum a_0 b_0 c_0$ – a omili hisobiga ko'rsatkichning oshishi;

$\Delta y_b = \sum a_1 b_1 c_0 - \sum a_1 b_0 c_0$ - b omil hisobiga ko'rsatkichning oshishi;

$\Delta y_c = \sum a_1 b_1 c_1 - \sum a_1 b_1 c_0$ - c omil hisobiga indikatorning ortishidir.

Faktorli tahlilda modellarni qurishda omillarning joylashish tartibiga e'tibor berish kerak. Avvalo, ko'rsatkichlarning hajmi va hajmini aks ettiruvchi miqdoriy omillarning ta'siri, keyin esa mehmonxona yoki korxonaning iqtisodiy samaradorligini tavsiflovchi sifat omillari tahlil qilinadi. Zanjirli almashtirish usuli bilan solishtirganda aniqroq natijalarga erishish uchun integral usuldan foydalanish imkon beradi.

2.3. Iqtisodiy tahlilning integral usuli

Ma'lumki, iqtisodiy tahlilning integral usuli multiplikativ, ko'p martali va aralash modellar yordamida individual omillar ta'sirini aniqlashda qo'llaniladi. Integral usulni qo'llash sharoitida, zanjir almashtirish usuli va uning variantlarini qo'llashdan ko'ra, individual omillar ta'sirini hisoblashning ko'proq asoslangan natijalarini olish mumkin. Zanjirli almashtirish usuli va uning variantlari, shuningdek indeks usuli muhim kamchiliklarga ega: 1) omillar ta'sirini hisoblash natijalari individual omillarning asosiy qiymatlarini haqiqiy bilan almashtirishning qabul qilingan ketma-ketligiga bog'liq; 2) oxirgi omil ta'siri yig'indisiga ajralmaydigan qoldiq ko'rinishidagi omillarning o'zaro ta'siridan kelib chiqqan umumlashtiruvchi ko'rsatkichning qo'shimcha o'sishi qo'shiladi. Integral usuldan foydalanganda bu daromad barcha omillar orasida teng taqsimlanadi.

Integral usul ma'lum bir modelga kiritilgan elementlar sonidan, shuningdek, ushbu elementlar o'rtasidagi aloqa shaklidan qat'i nazar, har xil turdagi modellarni

echishda umumiy yondashuvni o'rnatadi. Faktorli iqtisodiy tahlilning integral usuli qisman hosila sifatida aniqlangan funktsiyaning o'sish ko'rsatkichlarini cheksiz kichik oraliqlarda argumentning o'sishiga ko'paytirishga asoslanadi. Integral usulni qo'llash jarayonida bir nechta shartlar bajarilishi kerak. Birinchidan, funktsiyaning uzluksiz differentsialligi sharti bajarilishi kerak, bunda argument sifatida iqtisodiy ko'rsatkich olinadi. Ikkinchidan, elementar davrning boshlang'ich va oxirgi nuqtalari orasidagi funktsiya to'g'ri chiziq bo'ylab o'zgarishi kerak. Nihoyat, uchinchidan, omillar qiymatlarining o'zgarish sur'atlari nisbatining doimiyligi bo'lishi kerak. Integral usulidan foydalanganda ma'lum integral va berilgan integrallash oralig'i bo'yicha aniq integralni hisoblash zamonaviy kompyuter texnikasidan foydalangan holda mavjud standart dastur bo'yicha amalga oshiriladi. Agar biz multiplikativ modelni yechayotgan bo'lsak, u holda umumiy iqtisodiy ko'rsatkichga individual omillarning ta'sirini hisoblash uchun quyidagi formulalardan foydalanish mumkin:

$$Z=xy;$$

$$\Delta Z(x) = y_0 * \Delta x + 1/2 \Delta x * \Delta y$$

$$Z(y)=x_0 * \Delta y + 1/2 \Delta x * \Delta y$$

Omillar ta'sirini hisoblash uchun bir nechta modelni echishda biz quyidagi formulalardan foydalanamiz:

$$Z=x /y;$$

$$\Delta Z(x) = \Delta x / \Delta y \text{ Ln } y_1 / y_0$$

$$\Delta Z(y) = \Delta Z - \Delta Z(x)$$

Integral usul yordamida hal qilinadigan masalalarning ikkita asosiy turi mavjud: statik va dinamik. Biznes-rejalarning bajarilishini tahlil qilish yoki iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'tgan davrga nisbatan o'zgarishini tahlil qilish bunday vazifalarga misol bo'la oladi. Dinamik turi ma'lum bir davrda tahlil qilinadigan omillarning o'zgarishi haqida ma'lumot mavjud bo'lganda amalga oshiriladi. Bu

turdagi masalalar iqtisodiy ko'rsatkichlarning vaqt qatorlarini o'rganish bilan bog'liq hisob-kitoblarni o'z ichiga oladi. Bu faktorial iqtisodiy tahlilning integral usulining eng muhim belgilaridir.

2.4. Mehmonxonalar xo'jaligi faoliyati tahlilida matematik modellarining asosiy usullari

Modellashtirish mehmonxona faoliyati natijalarini batafsil o'rganish va har bir resursdan foydalanish samaradorligini tashkilotning asosiy ko'rsatkichlariga ta'sirini ob'ektiv baholash imkonini beradi.

Mehmonxonalar xo'jaligi faoliyati yoki ma'lum bir tashkilot faoliyatini tahlil qilish jarayonida, matematikani qo'llash iqtisodiy-matematik modellashtirish shaklida bo'ladi. Iqtisodiy-matematik model yordamida u yoki bu iqtisodiy jarayon tasvirlanadi. Bunday modelni faqat jarayonning iqtisodiy mohiyatini chuqur nazariy o'rganish asosida qurish mumkin. Faqat bu holatda matematik model real iqtisodiy jarayonga mos bo'ladi, uni ob'ektiv aks ettiradi.

Iqtisodiy tahlilda asosan tenglamalar, tengsizliklar, funksiyalar va boshqa matematik vositalar yordamida o'rganilayotgan hodisa yoki jarayonni tavsiflovchi matematik modellardan foydalaniladi. Bular sirasiga formulalar shaklida yozilgan miqdoriy xarakteristikalar bilan matematik modellar mavjud; o'ziga xos raqamli xususiyatlarga ega raqamli modellar; mantiqiy ifodalar yordamida yozilgan mantiqiy modellar va grafik tasvirlarda ifodalangan grafiklar kiradi. Elektron hisoblash mashinalari yordamida amalga oshirilgan modellar mashina yoki elektron deb ataladi. Shunday qilib, mehmonxona faoliyatini iqtisodiy va matematik modellashtirish uning faoliyatini tahlil qilishga asoslanishi va o'z

navbatida ushbu tahlilni tegishli muammolarni aniqlangandan keyin olingan natijalar va xulosalar bilan boyitishi kerak.

Iqtisodiy faoliyatning tahlil qilinayotgan iqtisodiy ko'rsatkichi uchun yakuniy omillar tizimini qurish yoki modellashtirish ushbu samarali ko'rsatkich orqali aks ettirilgan iqtisodiy hodisaning mohiyatini sifatli tahlil qilish asosida ham rasmiy, ham evristik tarzda amalga oshirilishi mumkin. Faktorlar tizimini modellashtirish omillar tizimining elementlari sifatida omillarni tanlashning quyidagi iqtisodiy mezonlariga asoslanadi: sababiy bog'liqlik, etarli o'ziga xoslik, mavjudlik mustaqilligi, hisobga olish qobiliyati. Faktor tizimlarini deterministik modellashtirishda iqtisodiy faoliyatni tahlil qilishda eng ko'p uchraydigan chekli omillar tizimining bir nechta turlarini ajratish mumkin, bu yerda X - yig'indisi, P - omillar:

➤ Additiv modellar

$$y = \sum_{i=1}^n x_i = x_1 + x_2 + \dots + x_n;$$

➤ multiplikativ modellar

$$y = \prod_{i=1}^n x_i = x_1 \cdot x_2 \cdot \dots \cdot x_n;$$

➤ Ko'p martali modellar

$$y = \frac{x_1}{x_2}; y = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{x_{n+1}}; y = \frac{x_i}{\sum_{i=2}^n x_i}; y = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{\sum_{i=1}^m x_i},$$

bu yerda y - samaradorlik ko'rsatkichi (dastlabki omillar tizimi); Xj - omillar (omil ko'rsatkichlari).

Deterministik omil tizimlari sinfiga kelsak, quyidagi asosiy modellashtirish usullari ajralib turadi.

1. Faktorlar tizimini uzaytirish usuli. Asl omillar tizimi $y = ax/a^2$. Agar a individual $a_1 = a_u + a_n + n^3 + \dots$ faktorlar yig'indisi sifatida ifodalansa.

Unda

$$1^{12} \text{ in } 1$$

$y = \dots + \dots$ so'ngi omillar tizimi hosil bo'ladi.

$$y = \sum x_i.$$

2. Faktorlar tizimini kengaytirish usuli. Asl omil sistemasi $y = ax/a^2$. Agar kasrning surati ham, maxraji ham bir xil songa ko'paytirish orqali "kengaytirilgan" bo'lsa, yangi faktoriy tizimga ega bo'lish mumkin:

$$y = \frac{a_1bcde\dots}{a_2bcde\dots} = \frac{a_1}{b} \cdot \frac{b}{c} \cdot \frac{c}{d} \cdot \frac{d}{e} \cdot \frac{e}{a_2} \dots,$$

Yani, $y = nx$ ko'rinishdagi multiplikativ model.

3. Faktorlar tizimini kamaytirish usuli. Dastlabki omillar tizimi $y = aja^2$.

Agar kasrning numeratorini ham, maxrajini ham bir xil songa bo'lsak, biz yangi faktoriy tizimga ega bo'lamiz (bu holda, albatta, omillarni tanlash qoidalariga rioya qilish kerak):

$$y = \frac{a_1/b}{a_2/b} = \frac{a_1}{a_2}.$$

Bu holda so'ngi faktorli tizimi o'z ifodasini topadi

$$y = x_1/x_2.$$

Shunday qilib, iqtisodiy faoliyatning o'rganilayotgan ko'rsatkichi darajasini shakllantirishning murakkab jarayonini turli usullar yordamida tarkibiy qismlarga (omillarga) bo'lish va deterministik omillar tizimining modeli sifatida taqdim etish mumkin. Iqtisodiy va matematik usullardan foydalanish tahlil samaradorligini oshirish, uni amalga oshirish vaqtini qisqartirish, tashkilot faoliyatining asosiy

ko'rsatkichlariga omillar ta'sirini to'liqroq hisobga olish va hisob-kitoblarning maksimal aniqligini ta'minlash imkonini beradi. Yuqorida ko'rib chiqilgan usullarni umumlashtirish tahlil metodologiyasining yakuniy elementidir.

Umuman olganda, mehmonxona yoki korxonada faoliyati tahlil qilinayotganda uch blokdan iborat umumlashtirish elementi umumiy tahlil metodologiyasining yakuniy elementi sifatida qaralishi kerak. Birinchidan, ob'ektning ishi haqida umumiy xulosalar chiqarish kerak. Xulosa umumiydan xususiyga bo'lgan sxema bo'yicha quriladi va omillar xususiyatlarning o'zgarishi va ta'sir yo'nalishi bo'yicha ahamiyatiga ko'ra guruhlanadi. Ikkinchidan, olib borilgan hisob-kitoblar asosida boshqaruv samaradorligini oshirish uchun zaxiralarning aniq miqdorini aniqlash lozim. Uchinchidan, amalga oshirilgan hisob-kitoblar asosida aniq boshqaruv qarorlarini taklif qilish kerak: kimnidir rag'batlantirish, kimnidir jazolash (aniq aybdorlarni), yo'qotish sabablarini, ularni bartaraf etish yo'llarini aniqlash, mas'ul ijrochilarni va rejalashtirilgan ishlarni amalga oshirish muddatlarini ko'rsatish chora-tadbirlari. Ko'rib chiqilayotgan elementlar o'zlarining umumiylikida umumiy tahlil metodologiyasining elementlarini ifodalaydi.

Nazorat savollari.

1. Mehmonxonalar xo'jaligi faoliyati tahlilida matematik usullarining asosiy xususiyatlari nimalardan iborat?
2. Iqtisodiy tahlilning integral usulining xususiyatlari nimalardan iborat?
3. Analiz tahlil uslubiga tavsif bering.
4. Siztez tahlil uslubi qanday xususiyatlar xosdir?
5. Mehmonxona faoliyati tahlil o'rganish jihatlari bo'yicha qanday turlarga bo'linadi?
6. Faktorli modelni uzaytirish xususiyatlari nimalardan iborat?
7. Faktoriy modelni kengaytirish asosiy mohiyatlarini sanab bering
8. Integral usul yordamida hal qilinadigan masalalarni aytib bering
9. Zanjirli almashtirish usuli haqida qanday tushunchaga egasiz?
10. Fond sig'imi nima?
11. Iqtisodiy tahlil tamoyillarini aytib bering

12. Faktorli modelni qisqartirish tarifini izohlang.

III Bob. Mehmonxonalarning moliyaviy hisobotlari va ularning tasnifi

Tayanch iboralar: moliyaviy hisobot, buxgalteriya balansi, venchur kapitali, qimmatli qog'ozni baholash, asosiy vositalar harakati to'g'risidagi hisobot, moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot, pul oqimlari to'g'risidagi hisobot, xususiy kapital to'g'risidagi hisobot

3.1. Moliyaviy hisobotlarning va ularning iqtisodiy tahlilda qo'llanishi, Qarz shartnomalari

Moliyaviy hisobot (buxgalteriya hisoboti) - qonun hujjatlarida belgilangan talablarga muvofiq tizimlashtirilgan xo'jalik yurituvchi sub'ektning hisobot sanasidagi moliyaviy holati, uning faoliyatidagi moliyaviy natijalari va hisobot davridagi pul mablag'lari harakati to'g'risidagi ma'lumotlar.

Moliyaviy hisobotni tahlil qilish esa - bu mehmonxonaning o'tmishdagi va hozirgi moliyaviy holati va faoliyatini baholash jarayoni. Mehmonxona faoliyati to'g'risidagi asosiy ma'lumot manbai buxgalteriya (moliyaviy) hisobotidir. Tahlil qilish uchun eng katta ma'lumotlar buxgalteriya balansida (№ 1 shakl) va foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda (shakl № 2) mavjud bo'lib, moliyaviy yil uchun batafsilroq tahlil qilish uchun balansning barcha ilovalari ma'lumotlari bo'lishi mumkin. Moliyaviy hisobotlarni tahlil qilish moliyaviy-xo'jalik faoliyatini

boshqarishdagi muammolarni aniqlash, kapital qo'yilmalar yo'nalishlarini tanlash va individual ko'rsatkichlarni prognozlash vositasidir.

Mehmonxona tomonidan chiqarilgan moliyaviy hisobotlarning mohiyati kompaniyaning faoliyati, moliyaviy holati va moliyaviy holatidagi o'zgarishlar to'g'risida iqtisodiy qarorlar qabul qilishda keng foydalanuvchilarga foydali bo'lgan ma'lumotlarni taqdim etishdan iborat.

Mehmonxona rahbarlari faoliyatning operatsion, investitsiya va moliyaviy faoliyati bilan bog'liq qarorlar qabul qilish uchun moliyaviy tahlilni o'tkazadilar. Ular qo'shimcha moliyaviy ma'lumotlarga ega bo'lib, ularga o'zlari uchun eng mos bo'lgan har qanday formatda taqdim etilishi mumkin. Moliyaviy hisobotlarni baholashda, odatda, tahlilchi o'z oldidagi vazifaning ma'lum bir iqtisodiy echimini topishni kutadi. Bunday yechimlarga quyidagilar misol bo'lishi mumkin:

- Portfelga kiritish uchun kompaniya aktsiyalariga qo'yilgan investitsiyalarni baholash.
- Bosh mehmonxonaning sho'basi yoki operatsion bo'linmasini baholash.
- Venchur kapitaliga yoki to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarga sarmoya kiritish to'g'risidagi qaror.
- Qarz shartnomalari yoki boshqa shartnomaviy bitimlarga muvofiqligini tekshirish.
- Obligatsiyalar chiqarish uchun kredit reytingini berish.
- Qimmatli qog'ozni baholash, unga nisbatan investitsiya bo'yicha maslahat berish.
- Mehmonxonaning kelajakdagi sof foydasi va pul oqimlarini prognoz qilish.

Ushbu echimlar moliyaviy tahlilning muayyan sohalarini namoyish etadi. Umuman olganda, tahlilchilar kompaniyaning kelajakdagi faoliyati va moliyaviy holatiga oid taxminlarni shakllantirish uchun kompaniyaning o'tmishdagi va hozirgi faoliyati va moliyaviy holatini o'rganishga intiladi.

Moliyaviy tahlilchilar, shuningdek, mehmonxona xo'jaligining kelajakdagi faoliyati va uning moliyaviy ahvoli bilan bog'liq risklarga ta'sir qiluvchi omillardan xavotirda. Samaradorlikni o'rganish mehmonxonaning rentabelligini (tovar va xizmatlarni etkazib berishdan foyda olish qobiliyati), shuningdek ijobiy pul oqimlarini yaratish qobiliyatini (naqd pul tushumlarining naqd to'lovlardan oshib ketishi) baholashni o'z ichiga olishi mumkin.

3.2. Moliyaviy hisobotlarning tarkibi va ularning tasnifi

Hisobot ma'lumotlari bo'yicha mehmonxona rahbari, mulkdorlar, ta'sischilar, boshqaruv va nazorat tizimi, yuqori tashkilotlar oldida hisobot beradilar. Birinchi navbatda shuni aytish joizki, mehmonxonalar majburiy tartibda quyidagi foydalanuvchilarga chorak va yillik hisobotini topshiradi: ta'sis hujjatlariga binoan mulkdorlarga; davlat soliq inspeksiyasiga; O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga binoan mehmonxona faoliyatining ayrim tomonlarini tekshirish va tegishli hisobotni olish vazifalari yuklatilgan boshqa davlat organlariga. Amaldagi qonunga binoan:

- barcha mehmonxona va muassasalar uchun 1- yanvardan 31- dekabrigacha bo'lgan davr hisobot yili hisoblanadi;
- yangi tashkil etilgan mehmonxona va muassasalar uchun birinchi hisobot yili bo'lib, ular yuridik huquqqa ega bo'lgan sanadan shu yilning 31- dekabrigacha bo'lgan davr hisoblanadi. 1- oktabrdan keyin tashkil etilgan mehmonxonalar uchun ularning yuridik huquqqa ega bo'lgan sanadan keyingi yilning 31- dekabrigacha bo'lgan davrni birinchi hisobot yili deb hisoblashga ruxsat beriladi;
- mehmonxonalar choraklik va yillik buxgalteriya hisobotlarini O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligi tomonidan belgilangan muddatlarda topshiradilar.

Hisobot rahbar va bosh buxgalter tomonidan imzolanadi va mehmonxonaning xo'jalik faoliyati natijalari, mulkiy va moliyaviy holati to'g'risidagi yillik buxgalteriya hisobotidan foydalanuvchilar uchun ochiq bo'lib matbulotda e'lon etilishi mumkin. E'lon qilingan hisobotning to'g'riligi mustaqil auditorlik tashkiloti tomonidan tasdiqlanadi. Mehmonxonaning yillik buxgalteriya hisoboti tegishli tashkilotlarga topshirilishidan oldin ta'sis hujjatlarida belgilangan tartibda ko'rib chiqiladi va tasdiqlanadi. Qonunga muvofiq yillik hisobotning quyidagi shakllarini tuzish nazarda tutilgan:

- 1- «Buxgalteriya balansi»;
- 2- «Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot»;
- 3- «Asosiy vositalar harakati to'g'risidagi hisobot»;
- 4- «Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot»;
- 5- «Xususiy kapital to'g'risidagi hisobot».

Ushbu hisobotlarga qo'shimcha holda «Debitorlik va kreditorlik qarzlari to'g'risida ma'lumot» ham topshiriladi. Shuningdek, hisobot shakllariga izohlar, hisob – kitoblar va tushuntirishlar ilova qilinadi.

Balans chorak va yillik hisobot tarkibiga kiritiladi. Bu «netto» nomli balans bo'lib, foydalanuvchilarga mehmonxonaning sof qiymatining hajmi to'g'risida axborot beradi, chunki mulkning qiymati jami ko'rsatkichga quyidagi moddalar bo'yicha eskirishini chiqarib tashlab ko'rsatiladi: asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar va boshqalar, foyda summasi esa, jamiga faqat hisobot davrida taqsimlanmagan foyda hajmiga qo'shiladi. Lekin xo'jalik faoliyatini tahlil etish maqsadida balansda quyidagi ko'rsatkichlar saqlanib qolgan: dastlabki qiymat va ularning eskirishi, olingan foyda.

Shu'ba mehmonxonalari, filiallar va vakilliklariga ega bo'lgan mehmonxonalar konsolidallashtirilgan moliyaviy hisobot tuzadilar. Shu'ba korxonalariga qo'yilgan

qo'yilmalar bosh mehmonxonaning moliyaviy hisobotida, uning moliyaviy qo'yilmalari sifatida aks ettiriladi.

Yuridik shaxslar o'zlarining filiallari, vakilliklari va boshqa strukturoviy bo'linmalarini mustaqil balansga ajratishi mumkin, lekin ularning balansi va boshqa hisobot shakllari tegishli yuridik shaxsning konsolidallashgan hisobotiga albatta qo'shiladi. Konsolidallashgan hisobotga bosh mehmonxonaning moliyaviy hisoboti ilova qilinadi. Konsolidallashgan hisobot 8 –sonli milliy standartga binoan tuziladi. Lekin vazirliklar, idoralar va budjet tashkilotlari bo'yicha tuziladigan yig'ma moliyaviy hisobotlar bundan mustasno. Kichik turistik korxonalar va mikromehmonxonalar faqat quyidagi shakllardan iborat bo'lgan yillik moliyaviy hisobot topshiradi:

- a) buxgalteriya balansi (1-shakl);
- b) moliyaviy natijalar to'g'risida hisobot (2-shakl);
- c) debitor va kreditor qarzlari to'g'risida ma'lumot (2-a-shakli).

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning yillik moliyaviy hisoboti qiziquvchi banklar, birjalar, investorlar, kreditorlar va boshqalar uchun ochiq hisoblanadi. Ochiq tipdagi aksioner jamiyatlar, sug'urta kompaniyalar, banklar, fond va tovar birjalari, investitsiya fondlari va boshqa moliyaviy muassasalar, hisobotda keltirilgan ma'lumotlar to'g'riligini auditorlar tomonidan tasdiqlangandan so'ng, yillik moliyaviy hisobotini hisobot yilidan keyingi yilning birinchi mayigacha albatta matbuotda e'lon qilinishi kerak.

Xo'jalik yurituvchi subyekt tugatilganda, tugatish bo'yicha moliyaviy hisobot tuzadi. Mehmonxona yoki korxonani tugatilishi bo'yicha muomalalarning buxgalteriya hisobi, tugatish balansi va hisobotini tuzish, aktivlar qiymatini aniqlash ishlari tugatish komissiyasiga yuklatiladi. Shubhasizsiz qarzarlar va zararlar tugatish balansiga qo'shilmaydi. Tugatish balansida majburiyatlar ularning qaytarish vaqtiga hisoblangan foizlar bilan birga aks ettiriladi. Mehmonxona balansining aktiv va majburiyat moddalarini sinchiklab o'tkazilgan inventarizatsiya bilan asoslanishi kerak. Xo'jalik va moliyaviy faoliyatni iqtisodiy tahlil qilish

jarayonida moliyaviy hisobotlar eng asosiy baza hisoblanadi. Ulardagi iqtisodiy ko'rsatkichlar asosida dinamik o'zgarishlarning holatlarini aniqlash mumkin.

3.3. Mehmonxonalarining buxgalteriya balansi va uning o'ziga xos xususiyatlari

Mehmonxona buxgalteriya balansi - bu mehmonxona xo'jaligining mulkini tarkibi, joylashuvi va ma'lum bir sanaga pul qiymatida shakllanish manbalari bo'yicha iqtisodiy guruhlash usulidan foydalangan holda tuzilgan hisobot shakli. Shunday qilib, balansda mehmonxonaning mulki ikki holatda - tarkibi va joylashuvi va manbalari bo'yicha ko'rib chiqiladi.

Sxematik ravishda balans ikki qismdan iborat jadval shaklida tasvirlangan: chapda - aktiv - mehmonxona mablag'larining tarkibi, joylashuvi va ishlatilishini aks ettiradi, o'ngda - majburiyatlar - bunday mablag'larni shakllanishi va mo'ljallangan maqsadini ko'rsatadi. Balans aktivining umumiy miqdori uning majburiyatlarining umumiy miqdoriga teng. Bu summalarning qiymati balans valyutasi deb ataladi.

Balans aktividagi barcha mol-mulk (mablag'lar) guruhlariga ajratilgan. Buxgalteriya balansining asosiy elementi - bu mulk turiga (nomiga), majburiyatlarga, mulkni me'yorlash manbaiga mos keladigan modda. Balans moddasi - buxgalteriya balansining aktiv va passiv ko'rsatkichi bo'lib, u mulkning ayrim turlarini, uni shakllantirish manbalarini va mehmonxonaning majburiyatlarini tavsiflaydi. Balans aktivlari moddalari mehmonxonaning mulki qanday joylashtirilganligini (aniq nimaga investitsiya qilinganligini), passiv

moddalar esa mulkning qancha qismi o'z mablag'lari hisobidan, qaysi qismi jalb qilingan mablag'lar hisobidan shakllanganligi haqida ma'lumot beradi. Balans moddalari iqtisodiy mazmunidan kelib chiqib guruhlarga, bo'limlarga birlashtiriladi.

Balans tarkibini - individual iqtisodiy aktivlarning ularning turlari va manbalari tashkil etadi. Balans aktivining tuzilishi bo'yicha siz mehmonxonaning ma'lum aktivlarining balans sanasida mavjud bo'lgan barcha mablag'larning umumiy miqdoridagi ulushini, shuningdek, o'z va qarz kapitalining nisbatini tahlil qilishingiz mumkin. Buxgalteriya balansi ixcham shakli tufayli juda qulay hujjat hisoblanadi. U nafaqat to'liq ko'rinish beradi, balki mehmonxonaning haqiqiy mulkiy holati, shuningdek, ma'lum bir davrda sodir bo'ladigan o'zgarishlar haqida ma'lumot beradi.

1-shakl «Buxgalteriya balansi» hisobotning bir shakli bo'lib, ma'lum bir sanada - hisobot yilining boshida va oxirida tuziladi, shuning uchun u ushbu sanalardagi mehmonxonaning moliyaviy holatini aks ettiradi. 1-son shaklga muvofiq, aktivlar, kapital, aylanma mablag'lar, moliyaviy barqarorlik, likvidlik va to'lovga layoqatsizlik mezonlari tarkibining ko'rsatkichlari hisoblanadi.

Mehmonxonaningning buxgalteriya balansi - mehmonxona mulkini sotib olish (moliyalashtirish) tarkibi va manbalarini qiymat jihatidan keng aks ettiruvchi hujjat sifatida ham e'tirof etiladi.

3.1-Rasm. Buxgalteriya balansining asosiy tarkibiy qismlari

Buxgalteriya balansi	
Aktivlar {mulk tarkibi}	Passivlar {sotib olish manbalari}
I Bo'lim. Oborotda tashqaridagi aktivlar; asosiy vositalar; nomoddiy aktivlar; tugallanmagan qurilish; uzoq muddatli moliyaviy qo'yilmalar va boshqalar.	III Bolim. Zaxira va capital; ustav kapitali; zaxira va qo'shimcha kapitali; taqsimlanmagan foyda.

II Bo'lim. Aylanma aktivlar; tayyor mahsulot; zairalaralar;tugallanmagan iashlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish obektiiga qilingan xarajatlar va boshqalar; debitorlik qarzlari;qisqa mudatli moliyaviy qo'yilmalar;pul mablag'lari.	IV Bo'lim.Uzoq mudatli majburiyatlar V Bo'lim.Qisqa mudatli majburiyatlar;qisqa mudatli bank qarzlari;kreditorlik qarzlari.
Hammasi: pul birligida	Hammasi: pul birligida

Mehmonxona xo'jaligi oborotidan yoki aylanma tashqaridagi mablag'larga quyidagilar kiradi:

- asosiy vositalar - foydalanish muddati bir yildan ortiq bo'lgan mulk (mehnat vositalari). Ular tabiiy shaklini saqlab qolgan holda uzoq vaqt davomida xizmat ko'rsatish yoki ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etadilar va o'z qiymatini qismlarga bo'lib tayyor mahsulot, xizmatlarga o'tkazadilar;
- nomoddiy aktivlar - jismoniy asosga ega bo'lmagan, lekin qiymat bahosiga ega bo'lgan va daromad keltiruvchi uzoq muddatli foydalanish ob'ektlari;
- tugallanmagan kapital qurilish - qurilish-montaj ishlari, asbob-uskunalar sotib olish va boshqalar xarajatlari;
- moliyaviy investitsiyalar - mehmonxonaning foydali aktivlarga investitsiyalari, ya'ni pul mablag'larini boshqa tashkilotlarning ustav kapitaliga, qimmatli qog'ozlarga qo'yish, shuningdek boshqa tashkilotlarga kreditlar berish. Vaqt mezoni bo'yicha moliyaviy investitsiyalar uzoq muddatli (bir yildan ortiq muddatga) va qisqa muddatli (bir yildan kam) bo'lishi mumkin.

Aylanma mablag'lar (aylanma mablag'lar) mehmonxonaning joriy xizmat ko'rsatish faoliyatida bir yildan kamroq vaqt davomida foydalaniladi, ularning qiymatini deyarli to'liq aylanma mablag'larning yangi turiga o'tkazadi va quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Tovar-moddiy zaxiralar zaxiralari to'g'risida, xususan: mehmonxonaning asosiy faoliyatini ta'minlaydigan zaxiralar ko'rinishidagi kiruvchi material oqimlari hajmini tavsiflovchi xom ashyo, materiallar va yarim tayyor mahsulotlar zaxiralari, shuningdek ishlab chiqarishni tavsiflovchi tayyor mahsulot zaxiralari;
- Debitorlik qarzlari to'g'risida (qarzdorlar - debitorlar - mahsulotlar, xizmatlar va boshqalar uchun tashkilotlarga qarzdorlar) - boshqa yuridik va jismoniy shaxslarning ushbu tashkilot bilan hisob-kitoblari bo'yicha qarzlari. Masalan, xaridorlar tomonidan sotib olingan, lekin mahsulot uchun to'lanmagan qarzi; hisobdor shaxslarning hisobvarag'iga berilgan pul mablag'lari bo'yicha qarzdorligi; olingan veksellar, berilgan avanslar, oldindan to'lovlar va boshqalar bo'yicha qarz.

Majburiyat ob'ektlari (sotib olish manbalari) quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- kreditorlik qarzi (mehmonxona qarzi) - ushbu mehmonxonaning boshqa yuridik va jismoniy shaxslar - kreditorlar (kreditorlar) oldidagi qarzi. Ulardan moddiy boyliklarni sotib olish munosabati bilan qarzdorlik yuzaga kelgan kreditorlar yetkazib beruvchilar, tovar bo'lmagan bitimlar bo'yicha tashkilot qarzi bo'lgan kreditorlar esa boshqa kreditorlar deb ataladi;
- kreditlar - veksellar va boshqa majburiyatlar bo'yicha boshqa tashkilotlardan olingan mablag'lar, shuningdek, mehmonxonaning aktsiyalari, obligatsiyalarini chiqarish va sotishdan olingan mablag'lar;
- ustav kapitali - ta'asis hujjatlarida belgilangan miqdorda uning faoliyatini ta'minlash uchun ta'asischilarning (mulkdorlarning) tashkilotni tashkil etishda mulkka qo'shgan hissalarining pul ko'rinishidagi yig'indisi;
- qo'shimcha kapital - asosiy vositalarni hukumat qarori bilan ularning qiymatini oshirish yo'nalishida qayta baholash natijasida, shuningdek, o'z aksiyalarining sotuv bahosining ularning nominal qiymatidan oshishi hisobiga hosil bo'lgan mablag'lar;

- zahira kapitali - tashkilot foydasidan ajratmalar hisobidan yaratilgan va kutilmagan yo'qotishlar va yo'qotishlarni qoplash, shuningdek foyda etarli bo'lmagan taqdirda imtiyozli aksiyalar bo'yicha dividendlar to'lash uchun mo'ljallangan mablag'lar;
- taqsimlanmagan foyda - mulkdorlar o'rtasida taqsimlanmagan, tashkilot mulkini to'plash uchun foydalaniladigan sof foyda;
- maqsadli moliyalashtirish va tushumlar - mehmonxona tomonidan boshqa yuridik shaxslardan qaytarib olinmaydigan mablag'lar.

3.4. Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot, uning tarkibi va tasnifi

O'z faoliyati davomida mehmonxona doimiy ravishda daromadlar va xarajatlarni keltirib chiqaradi, ular to'g'risidagi ma'lumotlar tegishli buxgalteriya registrilarida to'planadi. Hisobot davri oxirida u umumlashtiriladi va daromadlar to'g'risidagi hisobotda aks ettirilishi kerak. Qoida bo'yicha, yil davomida olingan barcha daromadlar va xarajatlar mazkur hisobotga kiritiladi, shu jumladan, buxgalteriya hisobidagi o'zgarishlar natijalari, aktivlarning qadsizlanishi, inflyatsiya ta'siri, valyuta kurslarining o'zgarishi va boshqalar. Daromadlar va xarajatlar - bu mehmonxonaning hisobot davridagi faoliyatining moliyaviy natijalarini baholash uchun foydalaniladigan moliyaviy hisobotning elementlari hisoblanadi.. Mehmonxonaning moliyaviy natijalari foyda ko'rsatkichlari (yalpi, soliqqa qadar, soliqdan keyin, sof foyda) ko'rinishidagi daromad va xarajatlarni taqqoslash yo'li bilan aniqlanadi.

Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot moliyaviy hisobotning asosiy shakllaridan biridir. Bu hisobot davridagi mehmonxona biznesining moliyaviy natijalari haqida tasavvur beradi. Moliyaviy natijalar to'g'risidagi yillik hisobot hisobot yilining moliyaviy natijalari to'g'risidagi ma'lumotlarni umumlashtiradi va yillik hisobotga kiritiladi. Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotning qiymati

foydaning iqtisodiy faoliyat samaradorligining ko'rsatkichi, shuningdek kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni moliyalashtirish manbai sifatidagi roli bilan belgilanadi. Foydaning shakllanishiga xizmat ko'rsatish yoki ishlab chiqarish va moliyaviy omillar, shuningdek, buxgalteriya hisobi va soliqqa tortish sohasidagi hisob siyosati ta'sir qiladi.

Mehmonxona faoliyatining moliyaviy natijalari ko'rsatkichlari boshqaruvning vakolati va boshqaruv qarorlarining sifatini aks ettiradi. Shu sababli, zamonaviy tahliliy amaliyotda moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot mehmonxona xo'jalik faoliyatining iqtisodiy samaradorligi darajasi to'g'risida ma'lumot manbai sifatida qaraladi. Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot tashkilot faoliyati to'g'risida to'liq va ishonchli ma'lumotlarni taqdim etishi kerak. Hisobotga bunday yondashuv moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida ko'zda tutilgan moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va tayyorlash tamoyillariga to'liq mos kelishi lozim. Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotda moliyaviy natija yil boshidan hisobot sanasigacha bo'lgan hisob-kitob davrining daromadlari va xarajatlari balansi o'rtasidagi farq sifatida aniqlanadi. Buxgalteriya foydasi (zararlari) – mehmonxonaning barcha xo'jalik operatsiyalarini hisobga olish va balans moddalarini baholash asosida hisobot davri uchun aniqlangan yakuniy moliyaviy natijani (foyda yoki zarar) ifodalaydi.

Shunday qilib, buxgalteriya foydasi hisobot davridagi daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi farqdir. Buxgalteriya balansi ma'lumotlari (foyda) bo'yicha hisoblangan moliyaviy natija, aslida, moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot natijasiga to'g'ri kelishi kerak. 2-sonli «Foyda va zararlari to'g'risida»gi hisobot (3.1-jadval) hisobotning intervalli shakli bo'lib, ma'lum davr uchun (chorak, yarim yil, 9 oy, yil) tuziladi. Hisobotning ushbu shakli tahlil qilingan davr uchun mehmonxonaning moliyaviy natijalarini - sotish hajmini, har xil faoliyatdan olingan xarajatlarni va daromadlarni aks ettiradi. 2-sonli shakl ma'lumotlariga ko'ra, barcha ko'rsatkichlar hisoblab chiqiladi - sotishning rentabelligi va faoliyatning rentabelligi ko'rsatkichlari belgilanadi.

3.1-jadval. Foyda va zarar to'g'risidagi hisobot, ming.so'm

Ko'rsatkich nomi	Hisobot davri uchun	O'tgan yilning xuddi shu davri uchun
Tovarlarni, mahsulotlarni, ishlarni, xizmatlarni sotishdan tushgan tushum (sof) (qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i va shunga o'xshash majburiy to'lovlarni hisobga olmaganda)	80 000	74 000
Sotilgan tovarlar, mahsulotlar, ishlar, xizmatlar tannarxi	54000	49000
Yalpi foyda	26 000	25 000
Sotish xarajatlari	7000	6500
Ma'muriy xarajatlar	9000	8700
Sotishdan olingan foyda (zarar)	10 000	9 800
Boshqa daromad va xarajatlar, olinishi kerak bo'lgan foizlar	1000	800
To'lanadigan foizlar	700	900
Boshqa tashkilotlarda ishtirok etishdan olingan daromadlar	1200	1500
Boshqa operatsion daromadlar	2400	1800
Boshqa operatsion xarajatlar	700	900

Faoliyatdan tashqari daromadlar	600	300
Operatsion bo'lmagan xarajatlar	-	-
Soliqdan oldingi foyda (zarar)	12 600	12 400
Kechiktirilgan soliq aktivlari	-	-
Joriy daromad solig'i	2520	2480
Hisobot davridagi sof foyda (zarar)	10 080	9 920

Malumot uchun: Doimiy soliq majburiyatlari (aktivlar).

Ushbu jadvalda foyda va zararlarni taqsimlashda ular bo'yicha hisobot davri va oldingi davrlar uchun ma'lumotlar keltirilgan.

Shuni ta'kidlash lozimki, foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotni tuzishda bir qator iqtisodiy tamoyillarga asoslanadi:

1. Moliyaviy natijani brutto usul yordamida hisoblash tamoyili. U barcha daromadlar va xarajatlarni o'zaro hisob-kitoblarsiz to'liq aks ettirishni ta'minlaydi, tahlil qilish tartibini sezilarli darajada soddalashtiradi, ma'lumotni tashqi foydalanuvchilar uchun tushunarli holda ifodalaydi. Faqat bu usuldan foydalangan holda moliyaviy natijani hisoblash balansning aktivlari va passivlari, foyda va zararlar hisobi bo'yicha foyda va zarar moddalari o'rtasidagi hisob-kitoblarni taqiqlovchi talab qilinadigan meyorini ta'minlaydi. Ushbu huquqiy meyor barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan qo'llanilishi kerak. Istisnolarga faqat buxgalteriya hisobi va soliq solishning soddalashtirilgan shaklini yuritishga ruxsat berilgan kichik mehmonxonalar uchun ruxsat etiladi.

2. Daromad va xarajatlarni turlari bo'yicha batafsil ko'rsatish tamoyili hisobot davrining barcha daromadlari va xarajatlari ma'lum bir tarzda tuzilishi kerakligini anglatadi. Birlamchi daromadga sotishdan tushgan tushum, moliyaviy investitsiyalardan olingan daromad kiradi. Boshqa daromadlar ikkilamchi

daromadni ifodalaydi. Ushbu tamoyilga rioya qilish mehmonxona yoki korxonada foydasini tahlil qilish uchun zarur, ya'ni hisobot berishning asosiy maqsadiga erishish - foydalanuvchilarni xabardor qilish.

3. Davriylik printsipli shundan iboratki, mazkur hisobotda mahsulot ishlab chiqarilgan (bajarilgan ishlar yoki ko'rsatilgan xizmatlar) hisobot davriga tegishli xarajatlar va daromadlar sifatida aks ettiriladi.

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqadiki, moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot yillik va oraliq hisobotning ajralmas qismi sifatida sarflangan xarajatlardan kelib chiqqan holda moliyaviy natijaning turi, miqdori va shakllanish manbalarini aniqlash imkonini beradi. Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot nafaqat foyda yoki zararni mutlaq qiymatlar sifatida aks ettiradi, balki moliyaviy natijaning tarkibiy qismlarini tahlil qilish imkonini beruvchi rentabellik to'g'risidagi ma'lumotlarni ham o'z ichiga oladi. Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotga muvofiq amalga oshirilgan moliyaviy ko'rsatkichlar (foyda yoki zarar) tahlili moliyaviy holatni yaxshilash imkoniyatlarini aniqlashga va hisob-kitoblar natijalariga ko'ra iqtisodiy asoslangan qarorlar qabul qilishga imkon beradi.

3.5. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot

Mehmonxona xo'jaligining pul oqimlari to'g'risidagi ma'lumotlar moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilarga uning faoliyati samaradorligini va ushbu sub'ektning tegishli pul oqimlariga bo'lgan ehtiyojlarini baholash uchun zarurdir. Pul mablag'lari, birinchi navbatda, xo'jalik yurituvchi sub'ektning pul mablag'larini o'z ichiga oladi. O'z navbatida, pul oqimlari bu pul mablag'lari va ularning ekvivalentlarining kirib kelishi va chiqishidir. Shu sababli, mehmonxona xo'jaligining pul oqimlari to'g'risidagi ma'lumotlar foydalanuvchilar uchun, birinchi navbatda, iqtisodiy qarorlar qabul qilish uchun zarurdir.

Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni tayyorlash orqali mehmonxona xo'jaligining pul mablag'lari va ularning ekvivalentlaridagi o'zgarishlar to'g'risida

ma'lumot hosil qilinadi. Ushbu hisobotlarda hisobot davri uchun iqtisodiy, investitsiya va moliyaviy faoliyatdan olingan pul oqimlarining tasnifi amalga oshiriladi. Shu sababli, mehmonxona xo'jaliklari hisobotni tayyorlashlari va uni moliyaviy hisobot taqdim etilgan har bir davr uchun moliyaviy hisobotlarning bir qismi sifatida taqdim etishlari kerak.

Mehmonxona xo'jaligi pul mablag'lari va ularning ekvivalentlaridan bevosita foydalanadi. Pul oqimi to'g'risidagi hisobot moliyaviy hisobotning boshqa shakllari bilan birgalikda foydalanilganda, foydalanuvchilarga mehmonxona sof aktivlaridagi o'zgarishlarni, uning moliyaviy tuzilmasini (shu jumladan likvidlik va to'lov qobiliyati) va pul oqimlariga ta'sir qilish qobiliyatini baholash imkonini beruvchi ma'lumotlarni taqdim etadi. Bundan tashqari, pul oqimlari to'g'risidagi ma'lumotlar foydalanuvchilarga turli xil xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning kelajakdagi pul oqimlari qiymatini baholash va taqqoslash uchun modellarni ishlab chiqish imkonini beradi. Ushbu ma'lumotlar turli xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning faoliyati to'g'risidagi hisobotni aniqroq taqqoslash imkonini beradi, chunki u bir xil operatsiyalar va hodisalar uchun qo'llaniladigan buxgalteriya hisobi usullaridagi farqlarning ta'sirini bartaraf etadi.

Retrospektiv pul oqimlari haqidagi ma'lumotlar ko'pincha kelajakdagi pul oqimlarining hajmi, vaqti va aniqligi ko'rsatkichi sifatida ishlatiladi. Bunday ma'lumotlar, shuningdek, o'tgan davrdagi pul oqimlari prognozlarining to'g'riligini tekshirishda va narxlarning o'zgarishi ta'sirini hisobga olgan holda rentabellik va sof pul oqimi o'rtasidagi bog'liqlikni tekshirishda ham foydalidir.

Moliyaviy hisobotga pul mablag'lari harakati to'g'risidagi hisobotning kiritilishi mehmonxona xo'jaliklariga faoliyatini qiyosiy baholash uchun kelajakdagi pul oqimlarining joriy qiymatini modellashtirish imkonini beradi.

Pul mablag'lari va ularning ekvivalentlari. Pul mablag'larining harakati to'g'risidagi hisobotda umumlashtirish ob'ekti, mehmonxona xo'jaligining bank hisobvaraqlaridagi va kassadagi pul mablag'lari (pul mablag'lari) hisoblanadi.

Ushbu hisobotning maqsadlari uchun naqd pul ekvivalentlari deb ataladigan pul birliklari naqd pulga tenglashtiriladi. Naqd pul, qisqa muddatli yuqori likvidlikni anglatadi.

Naqd pul ekvivalentlari qisqa muddatli pul majburiyatlarini qoplash uchun mo'ljallangan. Bularga qisqa muddatli va yuqori likvidli investitsiyalar ham kiradi, ular ma'lum miqdordagi naqd pulga erkin konvertatsiya qilinadigan, qiymat o'zgarishi xavfi kam. Masalan, agar investitsiya pul ekvivalenti sifatida tan olinsa, u holda bu haqdagi ma'lumotlar balansda investitsiya daromadlarini olish yoki investitsiya ob'ekti bo'lgan mehmonxona faoliyatini nazorat qilish uchun emas, balki qisqa muddatli majburiyatlarning bajarilishini ta'minlash uchun saqlanadi.

Mehmonxonaning investitsiya faoliyati pul ekvivalentlari bilan bog'liq bo'lmagan uzoq muddatli aktivlarni sotib olish va sotishni o'z ichiga oladi. Naqd pul ekvivalenti sifatida tasniflash uchun investitsiya ma'lum miqdordagi naqd pulga osongina konvertatsiya qilinishi kerak. Odatda, pul ekvivalentlari sotib olingan kundan boshlab uch oy yoki undan kam muddatga ega bo'lgan investitsiyalardan iborat. Boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning aksiyalariga investitsiyalar, agar bu investitsiyalar mohiyatan naqd pul bilan bir xil bo'lmasa, pul ekvivalenti hisoblanmaydi. Masalan, belgilangan muddatdan oldin sotib olingan imtiyozli aksiyalar. Bundan tashqari, naqd pul ekvivalentlari bank overdraftini ham o'z ichiga olishi mumkin. Bank kreditlari odatda moliyaviy faoliyat sifatida qaraladi. Moliyaviy faoliyat deganda xo'jalik yurituvchi sub'ektning o'z kapitali va qarz mablag'lari hajmi va tarkibining o'zgarishiga olib keladigan faoliyat tushuniladi. Biroq, ba'zi mamlakatlarda talab bo'yicha bank overdraftlari mehmonxona yoki korxonaning pul mablag'larini boshqarishning ajralmas qismi hisoblanadi.

Pul oqimlari, pul mablag'lari yoki ularning ekvivalentlari o'rtasidagi harakatni o'z ichiga olmaydi, chunki bu komponentlar mehmonxona yoki korxonaning kassa operatsiyalarini nazorat qilish va tartibga solishning bir qismimidir. Naqd pul oqimlari xorijiy valyutada aks ettirilganda, ularning qiymati pul oqimi sanasida qabul qilingan kurs bo'yicha, ya'ni spot kurs bo'yicha hisobot valyutasida qayta

hisoblab chiqiladi. Shu bilan birga, **21-BHMS** “Valyuta kurslari o'zgarishining ta'siri” moliyaviy hisobot uchun o'rtacha tortilgan stavkadan foydalanishga imkon beradi (masalan, haftalik, choraklik va boshqalar). Biroq, agar kurs o'zgarishi sezilarli bo'lsa, o'rtacha stavkalardan foydalanish ko'rsatkichlarning buzilishiga olib kelishi mumkin.

Hisobot pul oqimlari to'g'risidagi ma'lumotlarni oshkor qilishdan tashqari, joriy va oldingi hisobot sanalari uchun pul mablag'larining tarkibi va tuzilishi to'g'risidagi ma'lumotlarni taqdim etadi. Pul oqimlari quyidagi faoliyat turlariga mos keladigan uch guruhga bo'linadi: pul mablag'lariga tegishli operatsiyalar; sarmoya; moliyaviy.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektning asosiy daromad manbai bo'lgan faoliyati, shuningdek, investitsiya va moliyaviy faoliyat bilan bog'liq bo'lmagan boshqa operatsiyalari operatsion faoliyat tushuniladi. Operatsion faoliyatdan keladigan pul oqimlari quyidagilar bo'lishi mumkin:

- xizmatlat yoki tovarlarni (ishlarni) sotishdan tushgan tushumlar;
- komissiyalar, franchayzalar va boshqa operatsion daromadlarni olish;
- xom ashyo va tovarlar yetkazib beruvchilarga to'lovlar;
- xo'jalik yurituvchi subyekt xodimlariga to'lanadigan to'lovlar;
- faoliyat shartnomalari bilan bog'liq sug'urta to'lovlari va mukofotlari, jarimalar va shunga o'xshash pul oqimlarining tushumlari va to'lovlari.

Investitsion faoliyat odatda uzoq muddatli aktivlarni sotib olish yoki sotish bilan ifodalanadi:

- asosiy vositalar;
- pul mablag'lari ekvivalenti bo'lmagan va xo'jalik yurituvchi sub'ektning savdo faoliyati ob'ekti bo'lmagan moliyaviy qo'yilmalar;

- kelajakdagi pul oqimlarini ta'minlovchi resurslar bo'lgan boshqa aktivlar. Moliyaviy faoliyat, o'z va qarz mablag'lari hajmi va tarkibining o'zgarishiga olib keladigan operatsiyalar sifatida belgilanadi. Bularga quyidagilar kiradi:

- aksiyalar, obligatsiyalar, veksellar va boshqa moliyaviy vositalarni chiqarishdan olingan pul tushumlari;

- qarz mablag'larini qaytarish;

- moliyaviy lizing shartnomalari bo'yicha mol-mulk qiymatini to'lash va boshqalar.

Shunday qilib, xo'jalik yurituvchi sub'ekt qimmatli qog'ozlarni (masalan, aksiyalarni) foydali qayta sotish maqsadida ushlab turishi mumkin va shuning uchun ularni sotib olish operatsion faoliyat sifatida tasniflanadi. Xolding sub'ekti uzoq muddatli daromad olish maqsadida bir xil veksellarni chiqarishi mumkin, bu esa investitsiya operatsiyasi sifatida qaraladi.

7-BHMS foizlar va dividendlarni aniq tasniflamaydi. Faqat ularni olingan va to'langanlarga bo'lish bilan oshkor qilish zarurati ko'zda tutilgan. Biroq, ularni davrdan davrga tasniflash ketma-ketligi talabi mavjud. To'langan foizlarni, shuningdek, operatsion faoliyatdan olingan pul oqimlarida olingan foizlar va dividendlarni kiritish uchun dalil shundan iboratki, bu komponentlar sof daromad ta'rifiga kiritilgan. Bunday yondashuv moliyaviy faoliyat bilan shug'ullanuvchi sub'ektlar uchun qo'llaniladi, lekin moliyaviy faoliyat asosiy bo'lmagan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar uchun bahs-munozaralarga sabab bo'lishi mumkin. Muqobil variant - olingan foizlar va dividendlarni investitsiya faoliyati sifatida tasniflash mumkin, chunki ular investitsiyadan olingan daromadni ifodalaydi va to'langan foizlar va dividendlarni moliyalashtirish faoliyati bilan bog'liq pul oqimlari sifatida qayd etiladi. Amalda, investitsiya ob'ektining investitsiya faoliyati bilan bog'liq tannarxiga kiritilgan foizlar bundan mustasno, operatsion faoliyatga to'lanadigan foizlarni kiritish odatiy hol bo'lsada, alternative variantlar ko'proq qo'llaniladi.

Moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchi uchun hozirda foydalanish yoki erkin harakatlanish uchun mavjud bo'lmagan pul mablag'lari va ularning ekvivalentlari

mavjudligi to'g'risidagi ma'lumotlarni oshkor qilish ham muhimdir. Mehmonxonaning pul oqimlarini boshqarish qobiliyati bilan bog'liq boshqa ma'lumotlarni oshkor qilish ham rag'batlantiriladi. Bular sirasiga ochiq kredit liniyalari, geografik yoki operatsion segmentlar bo'yicha alohida oqimlar, ishlab chiqarish quvvatlarining oshishi bilan bog'liq pul oqimlari kiradi. Hisobotda o'tgan davr uchun qiyosiy ma'lumotlar bo'lishi kerak. Pul oqimi to'g'risidagi hisobot, shuningdek, umuman moliyaviy hisobot, jadval shaklida va foydalanuvchi uchun muhim bo'lgan izohlar va matnli tushuntirishlarni o'z ichiga olgan eslatmalar shaklida taqdim etilgan ma'lumotlarning muvozanatli nisbatini ifodalaydi. Shu bilan birga, hisobotda tegishli eslatmalarga majburiy ilovalalar mavjud. Bunday tuzilma, bir tomondan, umumiy xarakterdagi eng muhim ma'lumotlarni ajratib ko'rsatishga imkon beradi, ikkinchi tomondan, bitta mavzu yoki guruhning barcha mavjud xususiyatlarini aks ettirishga imkon beradi. Pul oqimlari to'g'risidagi ma'lumotlarni shakllantirish, qoida tariqasida, mavjud buxgalteriya tartibiga jiddiy o'zgarishlar kiritishni talab qilmaydi va ularni hisobotga kiritish foydalanuvchilarga qaror qabul qilish uchun qimmatli ma'lumotlarni beradi. Xulosa qilib aytganda, pul oqimlari to'g'risidagi hisobot operatsion, investitsiya yoki moliyaviy faoliyat oqimlari bo'yicha aniq davr uchun pul oqimlarini taqdim etishi kerak. Mehmonxona operatsion, investitsiya yoki moliyaviy faoliyatdan olingan pul oqimlarini taqdim etadi, chunki bu uning faoliyatining xususiyatiga mos keladi. Faoliyat turlari bo'yicha tasniflash foydalanuvchilarga ushbu faoliyatning mehmonxonaning moliyaviy holatiga, uning pul mablag'lari va ularning ekvivalentlariga ta'sirini baholash imkonini beruvchi ma'lumotlarni taqdim etadi. Ushbu ma'lumotlardan faoliyat o'rtasidagi munosabatlarni baholash uchun ham foydalanish mumkin.

3.6. Asosiy vositalar to'g'risidagi hisobot mazmuni va ahamiyati

Asosiy vositalar - mehmonxonaning uzoq vaqt davomida, lekin bir yildan kam bo'lmagan muddatda mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmatlar ko'rsatish uchun qayta-qayta yoki doimiy

foydalaniladigan vositalardir. Asosiy vositalarga asosiy fondlarga qo'yilgan mablag'lar, nomoddiy aktivlar, tugallanmagan kapital qo'yilmalar kiradi. Asosiy vositalar va amortizatsiya fondining mavjudligi va harakati to'g'risidagi hisobot uch bo'limdan iborat. Birinchi bo'limda asosiy vositalarning mavjudligi va harakati, ishlab chiqarish va noishlab chiqarish asosiy fondlari uchun ularning yil boshi va oxirida mavjudligi, hisobot yilida kelib tushishi va ularning chiqimini ko'rsatiladi. Asosiy vositalarni umumiy qiymatidan asosiy vositalarni hisobdan chiqarish bo'yicha umumiy xarajatlar ajratiladi. Yangi ob'ektlarning ishga tushirilishi asosiy fondlarning real o'sishini, ularni hisobdan chiqarilishi esa ularning kamayishini bildiradi.

Mazkur, asosiy vositalar to'g'risidagi hisobot sarlavha sahifasi va beshta bo'limni o'z ichiga oladi. Ularda respondentlarga asosiy vositalar va boshqa nomoliyaviy aktivlarning mavjudligi va harakati haqida ma'lumot berish kerak. Sarlavha sahifasida hisobot taqdim etuvchi mehmonxonaning to'liq va qisqa nomi, yuridik yoki haqiqiy manzili ko'rsatilishi kerak. Kod qismi alohida bo'linmalarsiz yoki bir xil sub'ektda joylashgan bo'linmalari bo'lgan yuridik shaxslar uchun kodni ko'rsatadi. Identifikatsiya raqami tashkilotning bosh bo'linmasi va boshqa sub'ektlarda joylashgan alohida bo'linmalar uchun ko'rsatiladi.

Bu hisobotda asosiy vositalar to'liq buxgalteriya hisobi va qoldiq balans qiymatida aks ettirilishi kerak. Birinchi bo'limda respondentlar asosiy vositalarning tarkibi va qiymati qanday o'zgarganligini aks ettiradi. 01-qator natija chizig'i bo'lib, u to'liq bo'lmaganlardan tashqari barcha asosiy vositalarni aks ettiradi. Bundan tashqari, ular 02 - 14 qatorlarda turlar bo'yicha taqsimlanadi. Hisobot jadvalining ustunlarida barcha ko'rsatkichlar bo'yicha shakllangan pul birligidagi qiymatlarni hisobga olish muhimdir. Ularda quyidagilar belgilashlari kerak: yil oxirida qayta baholash yoki aktiv qiymatining pasayishi tufayli buxgalteriya hisobidagi asosiy vositalar ob'ektining to'liq qiymatlari bo'yicha tuzatishlar; umumiy balans qiymatining oshishi yoki kamayishi; aktivlarni qayta baholash va qadrsizlanishini hisobga olgan holda ob'ektning yil oxirida to'liq qiymatida mavjudligi; amalga oshirilgan tuzatishlarni hisobga olgan holda ob'ektning yil oxirida qoldiq qiymatida mavjudligi; asosiy fondning o'tgan yil uchun hisoblangan amortizatsiyasi; joriy hisobot yili uchun hisoblangan (amortizatsiya) eskirish qiymati va boshqalar;

3.2. Jadval. Asosiy vositalarni namunaviy tahlili

Ko'rsatkichlar	Asosiy vositalar					
	Bino (010 sart)	Inshoot (020 sart)	Transpor t vositalar i (050 sart)	Asbob uskunalar (010 sart)	Xo'jalik Inventari (060sart)	Boshqa asosiy vositalar (120 sart)
1	2	3	4	5	6	7
Boshlang'ich (qayta tiklash)qiymat i						
Shundan						
A.V.yil boshidagi qoldig'i	1737 6,9	11070,9	15740,5	7650,5	550,6	980,9
Keltirilgan A.V.	5070 ,7		5740,5	3500,5	200,6	180,9
Chiqim qilingan A.V.	2000 ,0		3000,0	1500,5	50,0	100,9
1	2	3	4	5	6	7
Yil oxiridagi A.V. qiymati	2044 7,6	11070,9	18481	5001	700,0	1060,9
Jamlangan ammortizasiy a (eskirish)	1022,4					
Shundan						
Yil boshidagi qoldiq	19425, 2					
Keltirilgan A.V.	0					
Chiqim qilingan A.V.	0					
Yil oxiridagi A.V. qiymati	19425, 2					
A.V. qoldiq qiymati:						
Yil boshidagi	17376, 9					
Yil oxiridagi	19425,					

	2					

Ilova: Mazkur jadvalning to'ldirilmagan ustunlari amaliy dars davomida to'ldirish uchun mo'ljallangan.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash mumkimki, asosiy vositalar to'g'risidagi hisobot mehmonxona faoliyatida asosiy vositalar bo'yicha hisob –kitob ishlarini yuritish, ular bo'yicha qisqa va uzoq muddatli rejalar tuzish hamda ularning samadorligini baholash uchun katta ahamiyatga ega.

3.7. Xususiy capital to'g'risidagi hisobot mazmun va mohiyati

Dunyoning ko'pgina mamlakatlarida, jumladan O'zbekistonda ham buxgalteriya hisobotlarini tuzishga doir maxsus standartlar ishlab chiqariladi. Masaln, 14 sonli xususiy capital to'g'risidagi hisobot (BHMS) Moliya vazirligi tomonidan 2004 yilda tasdiqlangan. Ushbu standartning maqsadi kapitalga tegishli ma'lumotlarni taqdim etishni tartibga solish, shuningdek, kapital to'g'risidagi hisobotning mazmunini aniqlashdir. Mehmonxonalarining barcha turlari (banklar va byudjet tashkilotlari bundan mustasno) o'z kapitali to'g'risidagi axborotni tayyorlash va oshkor qilish jarayonida ushbu standart talablariga rioya etishlari shart. Kapital to'g'risidagi hisobotni tuzishdan maqsad, o'z kapitalining hisobot davri boshi va oxiridagi holati va hisobot davrida uning tarkibidagi o'zgarishlar to'g'risidagi ma'lumotlarni oshkor qilishdan iborat.

Buxgalteriya balansining "Kapital" passivining birinchi bo'limida aks ettirilgan ma'lumotlar o'z kapitalining holati va uning hisobot davri boshi va oxiridagi alohida pozitsiyalarining umumiy vaziyatini ko'rsatadi. Moliyaviy tahlilchiga mehmonxona xo'jaligining o'z kapitali tarkibida sodir bo'lgan o'zgarishlar, ushbu o'zgarishlarning sabablari va hisobotda keltirilgan joriy tendentsiyalar to'g'risida

xulosa chiqarishga imkon beradi. Hisobot balans passivining birinchi bo'limiga kiritilgan moddalar va ularning o'zgarishi sabablari kontekstida shaxmat jadvali shaklida tuziladi. Hisobotni tuzishning shaxmat printsipli o'z kapitalining elementlarini (ob'ektlarini) gorizontal joylashtirishni va vertikal - alohida ob'ektlar va umuman kapitalning o'zgarishiga olib kelishi mumkin bo'lgan asosiy operatsiyalarni nazarda tutadi. Xususiy kapital hisoboti buxgalteriya balansi, daromadlar to'g'risidagi hisobot, shuningdek tegishli buxgalteriya registrlaridagi tahliliy ma'lumotlar asosida tuziladi. O'z kapitalidagi o'zgarishlarga olib kelgan operatsiyalarni to'g'ri aks ettirish uchun balansda aks ettirilgan yil oxiridagi o'z mablag'lari qoldig'i (umuman va alohida moddalar kontekstida) hisobotda ko'rsatilganiga to'g'ri kelishi lozim. Agar yil boshidagi o'z mablag'larining qoldiqlari mehmonxona balansida o'z kapitali to'g'risidagi hisobotga ko'ra o'z kapitalining ko'payishi (yoki kamayishi) uchun tuzatilgan holda aks ettirilgan bo'lsa, u holda kapitalning yakuniy balansini olib tahlil qilish lozim. Agar balansda mavjud bo'lgan qoldiqlar kapital to'g'risidagi hisobotda ko'rsatilgan ma'lumotlarga mos kelsa, u holda hisobotlar to'g'ri deb hisoblanadi.

O'z mablag'lari to'g'risidagi hisobotning manzil qismida hisobot sanasi, nomi, sohasi, mulkchilik shakli, xo'jalik yurituvchi sub'ektning tashkiliy-huquqiy shakli va to'liq yuridik manzili, xo'jalik yurituvchi sub'ektga mas'ul organning nomi, foydalanilgan o'lchov birligi ko'rsatilishi kerak. Kapital to'g'risidagi hisobotning shakli va mazmuniga qo'yiladigan talablar 14-sonli BHMSda keltirilgan. Mazkur hisobotda jadvallar uchun bir qator nazorat munosabatlari amalga oshiriladi, ular aslida statistik modelni tashkil qiladi. Hisobotda o'z kapitali va uning tarkibiy qismlari, ustav kapitali, qo'shilgan kapital, zaxira kapitali, taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar), sotib olingan g'azna aksiyalari va kapitalning boshqa elementlari to'g'risidagi ma'lumotlar oshkor etilishi kerak. Ikki hisobot davri o'rtasidagi o'z kapitalidagi o'zgarishlar moliyaviy hisobotda qabul qilingan va oshkor qilingan baholashning muayyan printsipligiga qarab, hisobot davridagi sof aktivlarning ko'payishi yoki kamayishini aks ettiradi.

3.8. Integratsiyalashgan hisobot

Integratsiyalashgan hisobot - bu yaqin kelajakda mehmonlarning moliya bozorlari va manfaatdor tomonlarning keng doirasi bilan samarali hamkorligini ta'minlaydigan yangi vositadir. Ammo hozir ham ushbu vosita mehmonxonalar uchun o'z biznes modelini va qiymat yaratuvchi omillarni yaxshiroq tushunish uchun samarali vositaga aylanishi mumkin.

Integratsiyalashgan hisobot foydalanuvchilarga mehmonxona strategiyasi, uning yutuqlari, boshqaruv uslubi (iqtisodiy va ijtimoiy nuqtai nazardan) haqida moliyaviy va moliyaviy bo'lmagan ma'lumotlarni taqdim etadi va bu jihatlar o'rtasidagi farqlarga e'tibor beradi. Bundan tashqari, mehmonxona bu hisobotda o'z biznes modelini va qisqa, o'rta va uzoq muddatli istiqbolda qiymat yaratishga qanday erishishni ifodalaydi. Integratsiyalashgan hisobot uchun standart format mavjud emas, biroq Xalqaro Integratsiyalashgan Hisobot Qo'mitasi (IIRC) uni tayyorlashda boshqarish qilishi kerak bo'lgan asosiy tamoyillarni ishlab chiqdi. Ta'kidlash joizki, integrallashgan hisobot jahon moliyasidagi yangi tendentsiya bo'lib, amalda uning mexanizmi hali yetarlicha ishlab chiqilmagan. Tajribali mehmonxonalar uchun bu o'z imkoniyatlarini kengaytirish yo'lidir. Amaliy ma'noda, bu ixcham shakldagi integratsiyalashgan hisobot mehmonxona haqida quyidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi: Korporativ strategiya, biznes modeli va mehmonxona faoliyat ko'rsatadigan sharoitlar haqida dolzarb ma'lumotlar. Mehmonxonaning strategik maqsadlariga erishishda duch keladigan qiyinchiliklar va xavflarni yaxshiroq tushunish va biznesning qisqa, o'rta va uzoq muddatli istiqbolda barqarorligini baholash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Integratsiyalashgan hisobotning maqsadi mehmonxona haqida aniq, qisqa va tushunarli ma'lumotlarni taqdim etishdir. Ko'pchilik, integratsiyalashgan hisobotni muhokama qilayotganda, u tayyorlangan standartni ko'rishni xohlaydi. Integratsiyalashgan hisobotni tayyorlashda rahbarlik qilishi kerak bo'lgan asosiy tamoyillar: 1) strategik yo'nalish; 2) kelajakka yo'naltirish; 3) tuzilgan va aniq

axborot; 4) o'zgarishlarga moslashish va manfaatdor tomonlarning manfaatlarini hisobga olish; 5) qisqalik, ishonchlilik va muhimlik.

Ko'pgina tadqiqotchilar moliyaviy va nomoliyaviy ko'rsatkichlarni shakllantirishga matritsali yondashuvni taklif qilishadi, bu esa tegishli turdagi kapitalning buxgalteriya ob'ekti bilan va foyda (kapital qiymatining o'sishi) bilan bog'liqligini nazarda tutadi. Aktiv va majburiyat manbalarining turlari bo'yicha buxgalteriya hisobi va kapital hisoboti nazariyasidagi moliyaviy va nomoliyaviy ko'rsatkichlar tizimi 3.8.1. va 3.8.2. jadvallarda keltirilgan. Biroq, integratsiyalashgan hisobot foydalanuvchilarga - kapitalni etkazib beruvchilarga ma'lumot berishi mumkin bo'lgan yagona hisobot emas. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kapital oqimi to'g'risidagi ma'lumotlar moliyaviy va nomoliyaviy ko'rsatkichlar tizimidagi kapital oqimlarining barcha sifat ko'rsatkichlari hisobotda aks ettirilishi kerak.

3.8.1.-jadval – Aktiv manbalar turlari bo'yicha buxgalteriya hisobi va kapital hisoboti nazariyasida moliyaviy va nomoliyaviy ko'rsatkichlar tizimi

Kapitalning turlari	Aktiv resurs shakllaridagi kapital moddalari	1	2
Aktiv resurslar shaklidagi moliyaviy kapital			
Moliyaviy	Pul mablag'lari va ularning ekvivalentlari (naqd pul, joriy hisobvaraqlar, xorijiy valyutadagi hisobvaraqlar, maxsus bank hisobvaraqlari, tranzit o'tkazmalari, moliyaviy investitsiyalar, moliyaviy investitsiyalar uchun amortizatsiya zaxiralari, kechiktirilgan soliq aktivlari va boshqalar).	+	+
Aktiv resurslar shaklidagi nomoliyaviy kapital			
Moddiy	Moddiy ishlab chiqarish aktivlari (Asosiy vositalar, O'rnatish uchun asbob-uskunalar, Aylanma mablag'larga investitsiyalar, Materiallar, Moddiy boyliklarning amortizatsiyasi uchun zaxiralari, Moddiy boyliklarni sotib olish va sotib olish, Moddiy boyliklar qiymatidagi og'ish, Olingan qiymatlarga qo'shilgan qiymat solig'i, Asosiy ishlab chiqarish, O'z ishlab chiqarishining yarim tayyor mahsulotlari, Yordamchi ishlab chiqarish, Umumiy ishlab chiqarish xarajatlari, Umumiy xarajatlar, Ishlab chiqarish nuqsonlari, Mahsulot ishlab chiqarish,	+	+

	Tovar, Savdo marjasi, Tayyor mahsulot, Sotish xarajatlari, Yuborilgan tovarlar)		
Inson kapitali	Mehnatga haq to'lash, xodimlarni o'qitish xarajatlari (Xodimlar bilan ish haqi bo'yicha hisob-kitoblar, Hisobdor shaxslar bilan hisob-kitoblar, Boshqa bitimlar bo'yicha xodimlar bilan hisob-kitoblar, Ta'sischi bilan hisob-kitoblar, Turli qarzdorlar va kreditorlar bilan hisob-kitoblar)	+	+
Intellectual	Nomoddiy aktivlar (Nomoddiy aktivlar, Aylanma aktivlarga investitsiyalar, Asosiy ishlab chiqarish, Yordamchi ishlab chiqarish, Umumiy ishlab chiqarish xarajatlari, Umumiy biznes xarajatlari, Sotish xarajatlari)	+	+
Ijtimoiy	Moddiy ishlab chiqarish aktivlari (Asosiy vositalar, O'rnatish uchun asbob-uskunalar, Aylanma mablag'larga investitsiyalar, Materiallar, Moddiy boyliklarning amortizatsiyasi uchun zaxiralar, Moddiy boyliklarni sotib olish va sotib olish, Moddiy boyliklar qiymatidagi og'ish, Olingan qiymatlarga qo'shilgan qiymat solig'i, Asosiy ishlab chiqarish, O'z ishlab chiqarishining yarim tayyor mahsulotlari, Yordamchi ishlab chiqarish, Umumiy ishlab chiqarish xarajatlari, Umumiy xarajatlar, Ishlab chiqarish nuqsonlari, Mahsulot ishlab chiqarish, Tovar, Savdo marjasi, Tayyor mahsulot, Sotish xarajatlari, Yuborilgan tovarlar)	-	-
Tabiiy	Oborotdan tashqaridagi aktivlar: yer (Asosiy vositalar, Oborotdan tashqaridagi aktivlarga yo'naltirilgan qo'yilmalar)	+	+
Eslatmalar	1 Biznes jarayonida ishtirok etish. 2 Foyda bilan bog'liqlik.		

3.8.2. Jadval - Majburiyat manbalari turlari bo'yicha buxgalteriya hisobi va kapital hisoboti nazariyasida moliyaviy va nomoliyaviy ko'rsatkichlar tizimi.

Kapitalning turlari	Passiv manbalarining turlari bo'yicha kapital hisobi moddalari	1	2
Moliyaviy kapital shaklidagi passivlar			
Moliyaviy	Manba sifatida pul mablag'lari va ularning ekvivalentlari: o'z mablag'lari (ustav kapitali), zaxira kapitali, qo'shimcha kapital, taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar), maqsadli moliyalashtirish va boshqalar); olingan qarzlar (qisqa muddatli kreditlar	+	+

	va kreditlar bo'yicha hisob-kitoblar, uzoq muddatli kreditlar va kreditlar bo'yicha hisob-kitoblar, turli qarzdorlar va kreditorlar bilan hisob-kitoblar)		
Passiv manbalari ko'rinishidagi moliyaviy bo'lmagan kapital			
Moddiy	Moddiy ishlab chiqarish aktivlari manba sifatida: o'z mablag'lari (ustav kapitali), zaxira kapitali, qo'shimcha kapital, taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar), maqsadli moliyalashtirish va boshqalar); olingan qarzlilar (yetkazib beruvchilar va pudratchilar bilan hisob-kitoblar, xaridorlar va mijozlar bilan hisob-kitoblar, qisqa muddatli kreditlar va ssudalar bo'yicha hisob-kitoblar, uzoq muddatli kreditlar va qarzlilar bo'yicha hisob-kitoblar, turli debitorlar va kreditorlar bilan hisob-kitoblar)	+	+
Inson kapitali	Manba sifatida mehnatga haq to'lash, xodimlarni o'qitish xarajatlari: o'z mablag'lari (ustav kapitali), zaxira kapitali, qo'shimcha kapital, taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar), maqsadli moliyalashtirish va boshqalar); olingan qarzlilar (yetkazib beruvchilar va pudratchilar bilan hisob-kitoblar, xaridorlar va mijozlar bilan hisob-kitoblar, qisqa muddatli kreditlar va ssudalar bo'yicha hisob-kitoblar, uzoq muddatli kreditlar va qarzlilar bo'yicha hisob-kitoblar, turli debitorlar va kreditorlar bilan hisob-kitoblar)	+	+
Intellektual	Manba sifatida nomoddiy aktivlar: o'z mablag'lari (ustav kapitali), zaxira kapitali, qo'shimcha kapital, taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar), maqsadli moliyalashtirish va boshqalar); olingan qarzlilar (yetkazib beruvchilar va pudratchilar bilan hisob-kitoblar, xaridorlar va mijozlar bilan hisob-kitoblar, qisqa muddatli kreditlar va ssudalar bo'yicha hisob-kitoblar, uzoq muddatli kreditlar va qarzlilar bo'yicha hisob-kitoblar, turli debitorlar va kreditorlar bilan hisob-kitoblar)	+	+
Ijtimoiy	Imtiyozlar, mehnatni muhofaza qilish xarajatlari manba sifatida: o'z mablag'lari (ustav kapitali), zaxira kapitali, qo'shimcha kapital, taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar), maqsadli moliyalashtirish va boshqalar); olingan qarzlilar (yetkazib beruvchilar va pudratchilar bilan hisob-kitoblar, xaridorlar va mijozlar bilan hisob-kitoblar, qisqa muddatli kreditlar va ssudalar bo'yicha hisob-kitoblar, uzoq muddatli kreditlar va qarzlilar bo'yicha hisob-kitoblar)	-	-

	hisob-kitoblar, turli debitorlar va kreditorlar bilan hisob-kitoblar)		
Tabiiy	Aylanma mablag'lar: manba sifatida yer va tabiiy resurslar: o'z mablag'lari; qarzga olingan mablag'lar.	+	+
Ilova: 1 Biznes jarayonida ishtirok etish. 2 Foyda bilan bog'liqlik.			

Moliyaviy bo'lmagan hisobot kapital oqimlarini aks ettiruvchi umumiy va maxsus elementlardan iborat. Shu bilan birga, korporativ hisobotlarda moliyaviy va intellektual kapital to'g'risidagi ma'lumotlarni oshkor etishning buxgalteriya hisobi va uslubiy ta'minotini takomillashtirish masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Integratsiyalashgan va moliyaviy hisobotlarda moliyaviy hamda intellektual kapital to'g'risidagi ma'lumotlarni taqdim etish modelining qiyosiy tahlilini o'tkazish kerak. Bunday tahlil, moliyaviy va intellektual kapital harakatining tahliliy ko'rsatkichlarini hisoblab chiqish hamda buxgalteriya hisobi va integratsiyalashgan hisobot ma'lumotlari asosida moliyaviy va intellektual kapitaldan foydalanish samaradorligini baholash bo'yicha uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilishi kerak.

3.9. Moliyaviy hisobotning boshqa shakllari va ularning tasnifi

Ma'lumki, mehmonxonalar biznesi sohasining subektlari asosiy moliyaviy hisobotlardan tashqari qo'shimcha ma'lumotlar hamda tushuntirish xatlarini kerakli boshqaruv va nazorat idoralariga taqdim qiladilar.

Moliyaviy hisobot shakllarini to'ldirish qoidalariga ko'ra kichik yoki yirik mehmonxonalar yillik moliyaviy hisobotga xo'jalikning hisobot yilidagi yakuniy natijalariga ta'sir ko'rsatgan asosiy omillarni tavsiflovchi tushuntirish yozuvi ilova qilinadi. Shu bois, kichik yoki yirik biznesga tegishli bo'lishidan qat'i nazar, barcha mehmonxona yoki korxonalar tushuntirish xati taqdim etilishlari shart. Shuningdek, u elektron hisobotning bir qismi sifatida – my.soliq.uz saytidagi moliyaviy hisobot shakli bo'limida ham mavjud. Tushuntirish yozuvining maqsadi mehmonxona moliyaviy hisobotlarida - balans va boshqa hisobotlarda ko'rsatilgan ma'lumotlarni oshkor qilishdir. Qonun hujjatlarida tushuntirish xatining maxsus

shakli nazarda tutilmagan. U umumiy ma'lumotni va balans hamda boshqa hisobot satrlari bo'yicha batafsil tushuntirishlarni o'z ichiga olishi mumkin. Har bir buxgalter undagi ma'lumotlarning tarkibi va to'liqligini mustaqil ravishda belgilaydi, lekin BHMS talablariga muvofiq.

Tushuntirish yozuvi quyidagi bo'limlarni o'z ichiga olishi mumkin:

- mehmonxonaning umumiy ma'lumotlari (manzil, xodimlarning o'rtacha yillik soni, iqtisodiy faoliyat turlari, boshqaruv xodimlari va boshqalar);
- qo'llaniladigan hisob siyosati bo'yicha umumiy ma'lumotlar;
- mehmonxona faoliyatining joriy moliyaviy ko'rsatkichlarini tahlil qilish (sof tushumning umumiy miqdori, tayyor mahsulotni (tovarlar, xizmatlar) sotish qiymati), davr xarajatlari, boshqa daromadlar, masalan, asosiy vositalarni tasarruf etishdan olingan daromadlar, daromadlar va xarajatlar.

Hujjat usullar haqida qisqacha ma'lumot berishi mumkin:

- tovarlar, tovar-moddiy zaxiralar va tayyor mahsulotlarni baholash;
- tugallanmagan ishlarning hisob-kitoblari;
- asosiy vositalarning amortizatsiyasi;
- sotishdan tushgan tushumni tan olish va boshqalar.

Agar mehmonxonaning buxgalteriya siyosatiga o'zgartirishlar kiritilgan bo'lsa, unda mehmonxona xodimi yoki ma'sul xodim bu haqda eslatmada xabar berishi, ularning sabablari va zarurligini asoslashi kerak. Shuningdek, buxgalteriya balansi va 2-sonli shakl satrlarining transkriptlarini taqdim etish maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa quyidagi ma'lumotlar:

- kelajakdagi xarajatlar va to'lovlar uchun zaxiralarning tarkibi va harakati;
- mehmonxona kapitalidagi o'zgarishlar (ustav, zahira, qo'shimcha kapitaldagi o'zgarishlar);
- asosiy fondlar va nomoddiy aktivlar tarkibi va hajmining o'zgarishi;
- ijaraga olingan mulk;
- moliyaviy investitsiyalar, debitorlik va kreditorlik qarzlari;

- ishlab chiqarish xarajatlari va boshqa xarajatlar tarkibi;
- faoliyat turlari bo'yicha mahsulot, tovarlar, ishlar, xizmatlarni sotish hajmlari;
- majburiyatlarni ta'minlash;
- hisobot davridagi iqtisodiy faoliyatning favqulodda faktlari va ularning oqibatlari (ayniqsa, pandemiya davrida). Masalan, o'tgan yilga nisbatan sof daromad ko'rsatkichlarining keskin sakrash yoki kamayishi sabablarini tushuntiruvchi faktlar haqida va hokazo.

Ta'kidlash lozimki, soliq organlari tizimi hisobotlar va tushuntirish xatida aks ettiradigan ma'lumotlar asosida mehmonxona faoliyatini tahlil qilishlari mumkin. Agar hisobot yilining birinchi kunida asosiy vositalarni qayta baholash o'tkazilgan bo'lsa, uning natijalari hisobot yili boshidagi moliyaviy hisobot ma'lumotlarini shakllantirishda qabul qilinadi. Shu bilan birga, o'tgan yilning oxiri va hisobot yilining boshidagi ma'lumotlarning nomuvofiqligi hisobot yilining 1-kuni holatiga ko'ra o'tkazilgan asosiy vositalarni qayta baholash natijalari sifatida izohlanadi va hisobot yilida ko'rsatiladi.

2021-yil 1-yanvardan boshlab 2020-yil 30-dekabrda PQ-4938-son 9-bandida majburiy qayta baholash normasi bekor qilindi. Lekin bu mehmonxonalar asosiy vositalarni ixtiyoriy (tashabbuskor) qayta baholashni o'tkaza olmaydi yoki o'tkazmasligi kerak degani emas. Buxgalteriya hisobini yuritish uchun ularning hisob siyosatining qoidalariga binoan 2021-yil 1-yanvar holatiga ko'ra asosiy vositalarni qayta baholash yoki o'tmaslik to'g'risida mehmonxona yoki korxonalar rahbariyati 2021-yil uchun buxgalteriya hisobi uchun hisob siyosatiga muvofiq qaror qabul qilishi lozim.

Nazorat savollari

1. Moliyaviy hisobotlarning va ularning iqtisodiy tahlilda qo'llanishini izohlab bering.
2. Moliyaviy hisobotlarning tarkibi nimalardan iborat?

3. Mehmonxonalarining buxgalteriya balansi va uning o'ziga xos xususiyatlarini ayting.
4. Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot, uning tarkibini tavsiflang
5. Mehmonxonalarining o'z mablag'lari to'g'risidagi hisobot, uning tuzilishini ayting.
6. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotning tarkibiga nimalar kiradi?
7. Asosiy vositalar to'g'risidagi hisobot tuzilishini aytib bering.
8. Asosiy vositalarning amortizatsiyasi deganda nimani tushunasiz?
9. Mehmonxonaga kapitalining tarkibiy-tuzilishiga izoh bering.
10. Mehmonxonaning buxgalteriya siyosati nimalarga asoslanadi?
11. Mehmonxonaning o'z mablag'lari deganda nimani tushunasiz?
12. Xususiy kapital to'g'risidagi hisobot mazmun va mohiyatini aytib bering.
13. Pul mablag'lari va ularning ekvivalentlarini izohlab bering.
14. Intellektual kapital nima?

IV Bob. Mehmonxonalar buxgalteriya balansi va uning boshqa hisobotlar bilan bog'liqligi

Tayanch iboralar: buxgalteriya balansi, uzoq muddatli aktivlar, xo'jalikning o'z kapitali, uzoq muddatli qarz mablag'lar, joriy aktivlar, qisqa muddatli kreditlar, taqsimlanmagan foyda

4.1. Mehmonxonalar balansining aktivlari va passivlari o'rtasidagi bog'liqligi va xususiyatlari

Buxgalteriya balansining tuzilish aktiv bilan passiv o'rtasida yaqin bog'liqlik mavjud. Har bir aktiv ob'ekti o'z moliyalashtirish manbalariga ega. Masalan, uzoq

muddatli aktivlarni moliyalashtirish manbalari odatda o'z kapitali va uzoq muddatli qarz mablag'lari hisoblanadi.

Ayrim hollarda uzoq muddatli aktivlar qisqa muddatli bank kreditlari hisobidan shakllantirilishi mumkin. Aylanma aktivlar ham o'z kapitali, ham qisqa muddatli kreditlar hisobidan shakllanadi. Ularning yarmi o'z mablag'lari hisobidan, yarmi esa qarz mablag'lari hisobidan tashkil etilgani maqsadga muvofiq deb hisoblanadi.

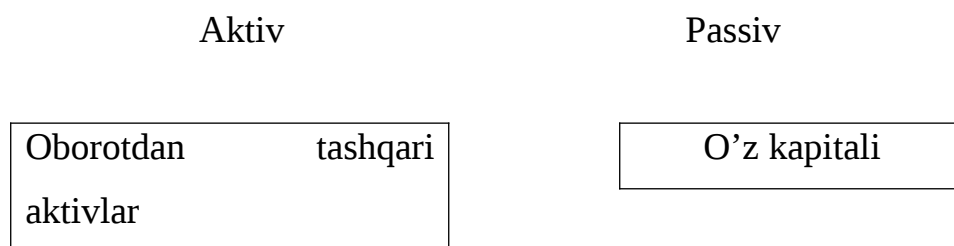
Shakllanish manbalariga ko'ra, joriy aktivlarning umumiy miqdori 2 qismga bo'linadi:

- O'zgaruvchan - mehmonxonaning qisqa muddatli majburiyatlari hisobidan yaratilgan resurslar.
- Doimiy - o'z kapitali va uzoq muddatli qarz kapitali hisobidan shakllanadigan aylanma mablag'larning minimal miqdori.

O'z aylanma mablag'larining yetishmasligi aylanma mablag'larning doimiy qismining kamayishiga olib keladi. Shunday qilib, mehmonxonaning moliyaviy holati ko'p jihatdan uning ixtiyorida qanday mablag'lar mavjudligi va ular qayerga investitsiya qilinganligiga bog'liq.

Buxgalteriya balansi tuzilishini tahlil qilishning yana bir muhim jihati bu balansning aktivi va passivlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashdir (4.1.-rasm), chunki mehmonxona faoliyatini jarayonida balansning aktiv va passiv qismida alohida elementlarining doimiy o'zgarishi sodir bo'ladi.

4.1. Rasm. Balansning aktivi va passivi o'rtasidagi bog'liqlik

Oborotdagi aktivlar

Uzoq muddatli
majburiyatlar

Qisqa muddatli
majburiyatlar

Har bir passiv guruhi buxgalteriya balansining ma'lum bir qismi bilan funksional bog'langan. Masalan, qisqa muddatli kreditlar aylanma mablag'larni to'ldirish uchun mo'ljallangan. Uzoq muddatli majburiyatlarning bir qismi joriy va uzoq muddatli aktivlarni moliyalashtiradi. Oddiy faoliyat yurituvchi mehmonxonada aylanma mablag'lar qisqa muddatli majburiyatlardan oshib ketishi kerak, deb hisoblashadi, ya'ni, joriy aktivlarning bir qismi qisqa muddatli majburiyatlarni qoplaydi, boshqa qismi uzoq muddatli majburiyatlarni qoplaydi, qolgan qismi o'z kapitalini to'ldirish uchun ketadi. Balans tahlilini o'tkazishda quyidagilarni e'tiborga olish kerak:

- balansga kiritilgan moliyaviy ma'lumotlar tarixiy xususiyatga ega, ya'ni, hisobot berish paytidagi mehmonxonaning holatini ko'rsatadi;
- moliyaviy hisobotlar faqat hisobot davrining boshi va oxiridagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi, shuning uchun bu davrda sodir bo'lgan o'zgarishlarni baholash lozim.

Balansdagi ma'lumotlar turli yo'llar bilan taqdim etilishi mumkin, ammo amalda odatda balansning ikkita shakli qo'llaniladi - gorizontaal va vertikal.

Buxgalteriya balansining gorizontaal shaklida aktiv va passiv moddalari bir-biriga qarama-qarshi ikkita ustunda ko'rsatiladi. Har bir aktiv bo'limidagi moddalar likvidlik (naqd pulga aylantirish qobiliyati) kamayish tartibida ro'yxatga olinadi. Shuning uchun, eng past likvidli aktivlar birinchi bo'lib, yuqori likvidli aktivlar esa oxirgi ro'yxatga olinadi. Aylanma mablag'larga kelsak, tovarlarni debitorlik qarzga,

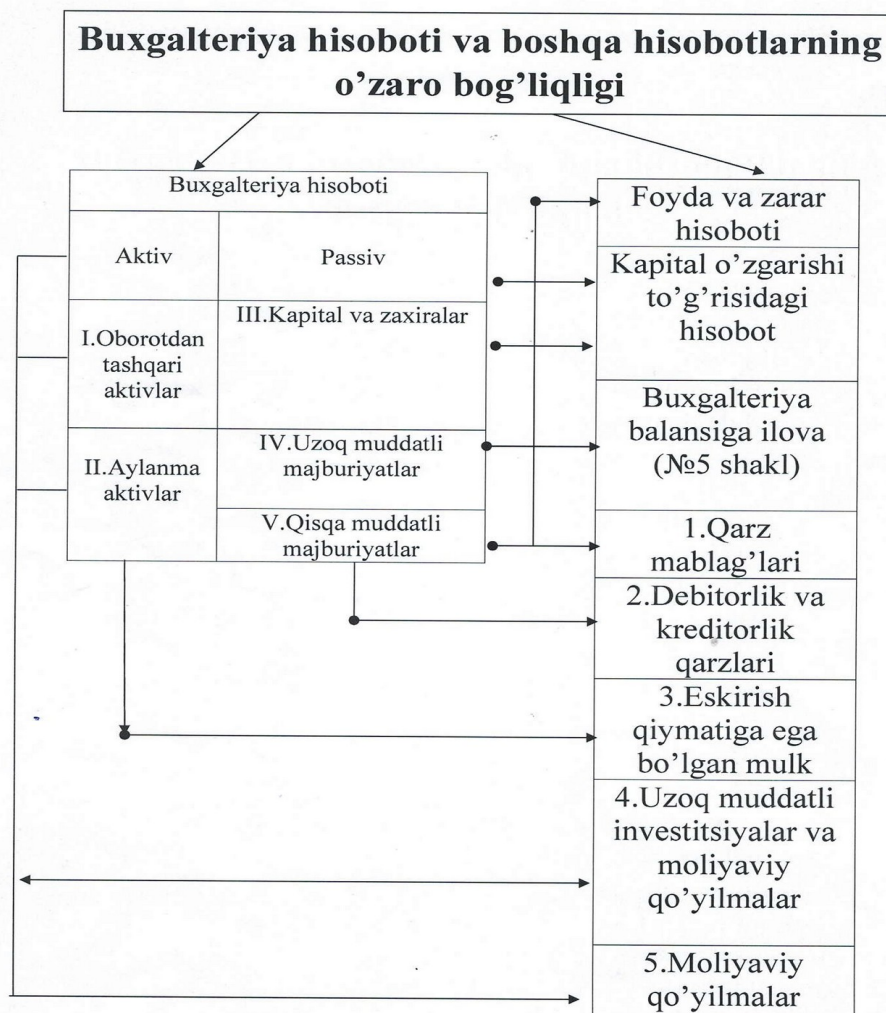
debitorlik qarzlari esa naqd pulga aylantirish mumkinligi ko'p vaqtdan beri ma'lum. Shuning uchun, "aylanma kapital" bo'limida birinchi navbatda tovarlar, keyin qarzdorlar va faqat oxirida - naqd pul ko'rsatiladi. Shuni ta'kidlash lozimki, pul mablag'larini mehmonxona majmuasiga joylashtirish moliyaviy faoliyat va uning samaradorligini oshirish uchun katta ahamiyatga ega. Asosiy va aylanma mablag'larga qancha mablag' kiritilishi, ularning qanchasi xizmat ko'rsatish va muomala sohasiga, pul va moddiy shaklda bo'lishi, ularning nisbati qanchalik maqbul bo'lishi, xizmat ko'rsatish va moliyaviy faoliyat natijalari ko'p jihatdan xizmat ko'rsatish va aylanma mablag'larga bog'liq. Agar yaratilgan xizmat ko'rsatish quvvatlari ba'zi bir sabablarga tufayli to'liq ishlatilmasa, bu mehmonxonaning moliyaviy natijalari va moliyaviy holatiga salbiy ta'sir qiladi. Shuning uchun mehmonxonalar aktivlarini va passivlari bo'yicha hisobot tuzish hamda ularni bo'g'liqligini tahlil qilish jarayonida, birinchi navbatda, ularning tarkibi va tuzilishidagi o'zgarishlarni o'rganish va ularga baho berish kerak.

4.2. Buxgalteriya balansi va uning boshqa moliyaviy hisobot ko'rsatkichlari bilan bog'liqligi

Har qanday hisobotlarni tuzishni boshlashdan oldin uning tarkibi, mazmuni, tuzilishi, tayyorlash tamoyillari, uning asosiy elementlarining iqtisodiy talqini, ularning o'zaro bog'liqligini o'rganish maqsadga muvofiqdir. Mehmonxona xo'jaligining buxgalteriyasida mavjud bo'lgan hisobot shakllari mantiqiy jihatdan o'zaro bog'liqligi bilan ajralib turadi. Mantiqiy bog'liqlikning mohiyati hisobot shakllari, ularning bo'limlari va satr hamda ustunlarni o'zaro to'ldirilishidir. Balansning eng muhim moddalaridan ba'zilari qo'shimcha shakllarda batafsil

bayon etilgan. Hisobot shakllari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni quyidagi vaziyatlar bo'yicha ko'rib chiqamiz.

4.2.Chizma.

Birinchidan, taqsimlanmagan foyda balansda (I bo'limda), daromadlar to'g'risidagi hisobotda va o'z kapitalidagi o'zgarishlar to'g'risidagi hisobotda aks ettiriladi. Bundan tashqari, 2-sonli shakl ushbu moliyaviy natijaga olib keladigan omillarni ko'rsatadi.

Ikkinchidan, tugallanmagan qurilish va uzoq muddatli moliyaviy qo'yilmalar balansning (I bo'lim) hisobot davri boshida va oxirida umumiy summasi sifatida va ularning turlari bo'yicha 5-sonli shaklda keltirilgan.

Uchinchidan, mablag'lardan foydalanishning muayyan sohalarida uzoq muddatli va qisqa muddatli moliyaviy qo'yilmalar balansda (I va II bo'limlar) va 5-sonli

shaklda (5-bo'lim) ko'rsatilgan. 5-sonli shaklning ma'lumotnoma qismida aktsiyalar va obligatsiyalar bozor qiymatida aks ettirilgan.

To'rtinchidan, hisobot davrining boshi va oxiridagi uning alohida moddalari bo'yicha debitorlik qarzlari balansda (II bo'lim) aks ettiriladi va uning moddalarining batafsil taqsimoti 5-sonli shaklda (2-bo'lim) keltirilgan. Ushbu shaklda muddati uch oydan ortiq bo'lgan muddati o'tgan debitorlik qarzlari, shuningdek, eng katta qarzga ega bo'lgan qarzdor tashkilotlar ro'yxati keltirilgan.

Beshinchidan, hisobot davrining boshida va oxirida uning alohida elementlari bo'yicha kreditorlik qarzlari balansda (V bo'limda) keltirilgan va uning moddalarining batafsil taqsimoti 5-sonli shaklda (2-bo'lim) aks ettirilgan. Ushbu shaklda muddati uch oydan ortiq bo'lgan kreditorlik qarzlari, shuningdek, mehmonxonaga eng katta qarzga ega bo'lgan kreditor tashkilotlar ro'yxati ko'rsatilgan.

Oltinchidan, kapital va zaxiralar turlari bo'yicha balansda (III bo'lim), ularning hisobot davridagi harakati esa kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risidagi hisobotda (3-sonli shakl, I bo'lim) aks ettiriladi.

Ettinchidan, hisobot davri boshi va oxiridagi uzoq muddatli va qisqa muddatli majburiyatlar buxgalteriya balansida umumiy summa sifatida ko'rsatiladi (IV-V bo'limlar), ularning taqsimoti esa 5-son shaklda (I bo'lim) keltirilgan.

Sakkizinchidan, buxgalteriya hisobi qoidalariga muvofiq, hisobot yilidan keyingi yil davomida hisobot yilining taqsimlanmagan foydasi o'tgan yillarning taqsimlanmagan foydasiga qo'shiladi. Bunday operatsiya ikki qo'shni davrning hisoboti o'rtasida axborot aloqasini o'rnatadi: hisobot yilining 3-sonli shakl I bo'limidagi summa o'tgan yil balansi passivining III bo'limi summasiga to'g'ri keladi.

Amalda moliyaviy hisobot ko'rsatkichlari o'rtasida xususiy xarakterga ega bo'lgan boshqa bog'liqliklar ham mavjud. Hisobot ko'rsatkichlari o'rtasidagi mazmun va bog'liqliklarni bilib, keyin uning chuqur moliyaviy tahliliga o'tish mumkin.

Buxgalteriya balansida foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot o'zaro bog'liqdir, chunki ular hisobot sanasidagi mehmonxonaning mulkiy va moliyaviy holatini, shuningdek, u tomonidan erishilgan moliyaviy natijalarni aks ettiradi. Ularga qo'shimcha ravishda davriy hisobotlar aslida yordamchi rol o'ynaydigan boshqa shakllarni o'z ichiga olishi mumkin, chunki ular balans va daromadlar to'g'risidagi hisobot moddalariga dekodlash va analitik qo'shimchalarni o'z ichiga oladi.

4.3. Buxgalteriya balansining moliyaviy natijalar hisobot ko'rsatkichlari bilan bog'liqligi

Ma'lumki, mehmonxonalarning mulkdorlari, rahbarlari, menejerlari buxgalteriya balansida va moliyaviy hisobotning boshqa shakllarida mavjud bo'lgan ma'lumotlardan xabardor bo'lishlari, buxgalteriya balansini o'qiy olishlari, uning ma'lumotlaridan foydalanishlari, hisobotlarning oralaridagi farqni va bog'liqliklarni tahlil qila olishlari lozim. Bundan tashqari moliyaviy mablag'lar miqdori va ularning shakllanish manbalarini bilishlari kerak. Mehmonxonalarning moliyaviy natijalarini tahlil qilish, shubhasiz, uning foyda olishga qaratilgan faoliyatini moliyaviy tahlil qilishning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri va u buxgalteriya hisobining moliyaviy natijalari to'g'risidagi hisobot ma'lumotlariga asoslanadi.

Moliyaviy natijalarni ichki tahlil qilishning maqsadi mehmonxonaning raqobatbardoshligini, moliyaviy barqarorligini oshirish uchun foyda va rentabellikni aniqlashdan iborat.

Daromadlar to'g'risidagi hisobotni tahlil qilish vazifalari:

- foyda va rentabellik ko'rsatkichlari dinamikasini tahlil qilish;
- foydaning tarkibi va tuzilishini baholash;
- boshqa faoliyat turlari bo'yicha daromadlar va xarajatlarning o'zgarishini baholash;
- sotishdan olingan foydaning omilli tahlilini o'tkazish;

- mehmonxona rentabelligini oshirish zahiralari baholash va ularni amalga oshirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish.

Ma'lumki, buxgalteriya balansining moliyaviy natijalar hisobot ko'rsatkichlari bilan bog'liqligi aniqlash uchun buxgalteriya balansidagi ko'rsatkichlar, moddalar, satr, ustunlar mutanosibligini va o'zaro bog'liqligini tahlil qilish lozim.

4.4. Buxgalteriya balansining pul oqimlari hisoboti ko'rsatkichlari bilan o'zaro bog'liqligi

Hisobot shakllarining tarkibini asoslash uchun yondashuv asosiy foydalanuvchi - mehmonxona egasiga qaratilishi kerak. Agar hisobot shakllarining tarkibi va mazmuni bo'yicha buxgalteriya balansi ko'rsatkichlariga mos keladigan bo'lsa, u holda uning asosiy parametrlari bo'yicha u boshqa toifadagi foydalanuvchilarning talablarini ham qondiradi. Hisobotga asoslanib, foydalanuvchi-egasi mehmonxona faoliyatining to'rt jihati haqida tushunchaga ega bo'lishi kerak:

- uzoq muddatli istiqbolda mehmonxonaning mulkiy va moliyaviy holati (ya'ni, bu tashkilot qanchalik barqaror, unga sarmoya kiritish va sheriklik qilish foydalimi);
- moliyaviy natijalar (ya'ni, tashkilot foydali yoki foydasiz);
- Mulkdorlarning o'z kapitalidagi o'zgarishlar (ya'ni mehmonxona sof aktivlarining barcha omillar, shu jumladan kapital qo'shilishi, uni olib qo'yish, dividendlar to'lash, foyda yoki zarar hosil qilish natijasida o'zgarishi);
- mehmonxonaning likvidligi (ya'ni, kontragentlar bilan ishlash ritmi nuqtai nazaridan barqaror joriy ishning eng muhim elementi sifatida bo'sh pul mablag'larining mavjudligi).

Buxgalteriya balansi 1-sonli shakl	Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot 4-sonli shakl

Satr 360 Boshqa pul mablag'lari va ekivalentlar	Satr 230 , ikkinchi ustun"Yil boshidagi pul mablag'lari"
Satr 360 Boshqa pul mablag'lari va ekivalentlar	Satr 240 , ikkinchi ustun"Yil oxiridagi pul mablag'lari"

Shunday qilib, pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni tuzishning bilvosita usuli moliyaviy natija va mehmonxonaning sof pul oqimi o'rtasidagi farqni aniqlashga qaratilgan. Shu bilan birga, bilvosita usul buxgalteriya balansi, daromadlar to'g'risidagi hisobot va pul oqimi to'g'risidagi hisobot ko'rsatkichlari o'rtasidagi muvozanatni baholashga imkon beradi. Pul oqimi to'g'risidagi hisobotning bilvosita usulining afzalligi, shuningdek, ichki ma'lumotlarni jalb qilmasdan, ya'ni buxgalteriya ko'rsatkichlaridan foydalangan holda hisobot tuzish imkoniyatidir.

4.5. Buxgalteriya balansining xususiy kapital to'g'risidagi hisoboti ko'rsatkichlari bilan o'zaro bog'liqligi

Ma'lumki, barcha hisobotlar kabi xususiy kapital to'g'risidagi hisoboti ko'rsatkichlari ham buxgalteriya balansida aks ettirilgan ko'rsatkichlar bilan o'zaro bog'liqdir. Oddatda, kapital to'g'risidagi hisobotdagi kapital tarkibiy qismlari ro'yxatiga quyidagilar kiradi:

- Ustav kapitali (3-ustun).
- Qayta baholashdagi kapital (4-ustun).
- Qo'shimcha kapital (5-ustun).
- Zaxira kapitali (6-ustun).
- Taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar) (7-ustun).
- To'lanmagan kapital (8-ustun).
- Olib olingan kapital (9-ustun).

Buxgalteriya balansi № 1 shakl	Xususiy kapital to'g'risidagi hisobot 5-sonli shakl

Satr 410, 4 ustun “Ustav kapitali”	010 satr, 3-ustun “Xususiy capital”
Satr 410, 4 ustun “Ustav kapitali”	120 satr, 3-ustun “Xususiy kapitalning ko’payishi”
430 satr , 4 ustun “Rezerv kapitali”	010 satr , 5 ustun “Rezerv kapitali”
450 satr , 4 ustun “Taqsimlanmagan foyda”	010satr,9 ustun “Jami xususiy kapitalning ko’payishi”
420 satr, 4 ustun “Qo’shilgan capital”	010 satr, 4 ustun “Qoshilgan capital”
I-Bo’lim bo’yicha jami (passiv), 480 satr, 4-ustun	120 satr, 9 ustun, “Xususiy kapitalning ko’payishi (kamayishi)”

Xulosa shuki, moliyaviy hisobotning barcha shakllari o'zaro bog'liqdir. Balansni to'ldirishda boshqa hisobot shakllaridagi ko'rsatkichlarni ularning balans ma'lumotlariga muvofiqligini tekshirish kerak, chunki moliyaviy hisobot hisobot davri uchun moliyaviy-xo'jalik faoliyatining o'zaro bog'liq ko'rsatkichlari to'plamidir.

Nazorat savollari

1. Moliyaviy hisobotlarning va ularning iqtisodiy tahlilda qo'llanishini izohlab bering.
2. Moliyaviy hisobotlarning tarkibi nimalardan iborat?
3. Mehmonxonalarining buxgalteriya balansi va uning xususiyatlarini ayting.
4. Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot, uning tarkibini tavsiflang
5. Mehmonxonalarining o'z mablag'lari to'g'risidagi hisobotini izohlang.
6. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotning tarkibiga nimalar kiradi?
7. Asosiy vositalar to'g'risidagi hisobot tuzilishini aytib bering.

V Bob. Mehmonxonalar buxgalteriya balansini iqtisodiy o'qish va tezkor tahlil qilish usullari

Tyanch iboralar: buxgalteriya balansini tahlilga tayyorlash, tezkor tahlil, aktivlar, likvidlik, aylanma mablag'lar, qisqa muddatli kreditorlik qarzlari, sof foyda, naqd pul, qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar.

5.1. Mehmonxonalar buxgalteriya balansini tahlilga tayyorlash xususiyatlari

Har qanday korxonada, shu jumladan, mehmonxona xo'jaligida ham barcha moliyaviy hisobotlar buxgalteriya hisobi va moliyaviy xizmatlar tomonidan shakllantiriladi. Ularning hisobotlari nafaqat buxgalteriya bo'limining ish natijalarini, balki butun tashkilotning faoliyati natijalarini ham o'z ichiga oladi. Har bir mehmonxonaning buxgalteriya hisobi faoliyatining asosiy hujjati buxgalteriya balansidir. Uning shakli davlat tomonidan aniq tartibga solinadi va mulkchilik hamda faoliyatning barcha turlaridagi mehmonxonalar uchun standart hisoblanadi. Bu balansni o'qish va tahlil qilish va tayyorlash jarayonini sezilarli darajada osonlashtiradi.

Buxgalteriya balansini o'qish - bu uning raqamlarida moliyaviy resurslar va xo'jalik aktivlarining shakllanishi, taqsimlanishi, o'zgarishi, shuningdek, hisobot davridagi mehmonxonaning moliyaviy holatini ko'rishdir. Mehmonxonaning buxgalteriya balansini o'qib, tahlil qila olish uchun, birinchi navbatda, mehmonxona rahbarlarining o'zlari iqtisodiy ko'rsatkichlarni va ularni boshqarish usullarini aniqlay olishlari kerak; ikkinchi navbatda, investorlar - mehmonxonaning investitsion muhitini aniqlashlari lozim. Mehmonxona rahbari o'ziga taqdim etilgan moliyaviy hisobotni imzolashdan oldin, avvalo, moliyaviy hisobotlarni haqiqatligini tekshirishi, balans va boshqa shakllar va ularning moddalarini baholash orqali mehmonxonaning moliyaviy ahvoli darajasini aniqlashi kerak. Mehmonxona moliyasi asosiy iqtisodiy kategoriya bo'lib, u pul mablag'larining muomalasi jarayonida ularning shakllanishi va ishlatilishini aks ettiruvchi pul munosabatlari tizimi shaklida namoyon bo'ladi.

Bu tizim bir qator ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi, ulardan eng muhimlari: moliyaviy resurslarning turlari bo'yicha mavjudligi; raqobatbardoshlik darajasi; moliyaviy barqarorlik darajasi; davlat va boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlar oldidagi majburiyatlarni bajarish qobiliyati darajasi. Mehmonxonaning moliyaviy faoliyatini baholash uchun uning mulki va uning manbalari holatini, to'lov qobiliyatini, moliyaviy natijalari va barqarorligini, likvidlik va tadbirkorlik

faolligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar o'rganiladi. Mehmonxonaning moliyaviy holatini oldindan va batafsil baholash mumkin. Buning uchun birinchi holda, mehmonxonaning moliyaviy hisobotlarini o'qish, ikkinchisida, bu hisobotlarni tahlil qilish qo'llaniladi. Moliyaviy ahvolni dastlabki baholash bilan mehmonxona rahbari quyidagilarni aniqlashi mumkin: xo'jalik aktivlarining umumiy miqdori va uning yil davomida o'zgarishi; o'z va qarz mablag'lari manbalarining miqdori, ularning yil davomida o'zgarishi va ular o'rtasidagi nisbat; o'z mablag'lari manbalari miqdorining aylanma (uzoq muddatli) aktivlar miqдорiga nisbati; mehmonxona majburiyatlari (qarzlari) summasining aylanma mablag'lar miqдорiga nisbati; tovar-moddiy zaxiralar va xarajatlarning yillik o'zgarishi; debitorlik va kreditorlik qarzlarning mavjudligi va ularning yil davomida o'zgarishi.

Aktivlar - mehmonxonada mavjud bo'lgan, iqtisodiy foyda olish maqsadida sotib olinadigan resurslar yig'indisidir. Balans aktivi tegishli aktivlarni naqd pulga aylantirish tezligi (likvidlik printsipti) asosida qurilgan bo'lim va moddalardan iborat. Birinchi bo'limda sotilishi qiyin bo'lgan aktivlar - asosiy vositalar mavjud, chunki ularni sotish uzoq vaqt talab etadi. Ikkinchi bo'lim juda tez sotilishi mumkin bo'lgan aksiyalarni taqdim etadi va eng likvidli aktivlar naqd puldir. Buxgalteriya balansining passivi majburiyatlarni qaytarishning dolzarbligiga qarab guruhlangan va tartiblangan moddalardan iborat. Balansdagi ma'lumotlar o'rganish davrining boshida va oxirida taqdim etiladi, aynan shu holat ushbu hisobotni tahlil qilish imkonini beradi.

Buxgalteriya balansini tahlil qilish odatda ikki bosqichdan iborat. Birinchi bosqich mehmonxona faoliyatidagi asosiy tendentsiyalarni tahlil qilishdan, ikkinchisi - moliyaviy ko'rsatkichlarni hisoblash va tahlil qilishdan iborat bo'lgan batafsil tahlildan iborat. Mehmonxona faoliyatining asosiy tendentsiyalarini o'rganish uchun vertikal va gorizontal balans tahlilidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Gorizontal tahlilda balans moddalarining vaqt bo'yicha o'zgarishi, ularning balans birliklarida ifodalangan mutlaq o'zgarishi va foizda ifodalangan nisbiy

o'zgarishidan foydalanib o'rganiladi. Vertikal tahlil qilish uchun balansning har bir moddasining jami aktiv yoki passivdagi ulushi o'rganiladi va bu ko'rsatkichlarning vaqt bo'yicha o'zgarishi tahlili amalga oshiriladi. Balans tuzilmasini gorizontaal va vertikal tahlil qilish natijalariga ko'ra, o'rganilayotgan mehmomxona faoliyati haqida dastlabki tasavvurni shakllantirish mumkin. Eng boshida buxgalteriya balansining dizaynini o'rganish, uning to'g'riligini, mehmomxona nomining mavjudligini, tuzilgan sanani, rekvizitlarning to'g'riligini va standart shaklga muvofiqligini tekshirish kerak. Shuningdek, balans valyutasining qiymatini tekshirish kerak - uning kamayishi qo'shimcha tekshirishni talab qiladi.

Balans valyutasining oshishi bilan bu o'sishga sabab bo'lgan manbalarni ham baholash kerak. Aylanma aktivlarning o'sishi sezilarli darajada bo'lsa, aktivlar tarkibi etarlicha harakatchan degan xulosaga kelish mumkin. Qarama-qarshi vaziyatda aktivlarning "murakkab" tuzilishi mavjud bo'lib, uning asosini faqat faoliyat turining xususiyatlarida topish mumkin. Aktivlarni o'rganishda birinchi navbatda aylanma mablag'larning tuzilishini ko'rib chiqish lozim. Asosiy vositalarning sotib olinishi, mehmomxonaga katta qo'shimcha xarajatlar qilishni taqozo qiladi va daromadlar o'zgarishiga ta'sir qiladi. Bunday vaziyatda mehmomxonada moliyaviy barqarorlikni saqlab turishi uchun moliyalashtirish manbalarida o'z kapitalining yuqori ulushi talab qilinadi. "Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar va boshqa aylanma aktivlar" moddasining o'sishi bilan mehmomxona o'zining asosiy faoliyatiga zarar etkazadigan tashqi investitsiyalarga ko'proq e'tibor qaratishi lozim. Ushbu faktni to'g'ri baholash uchun mazkur mehmomxonaning asosiy va investitsiya faoliyati rentabelligini taqqoslash kerak.

Aylanma mablag'larga kelsak, ularning tuzilishi mehmomxonaning xizmat ko'rsatish faoliyati ko'lami va iste'molchilar bilan hisob-kitoblar holati haqida tasavvur beradi. Debitorlik qarzlarning o'sishi bilan (ayniqsa uzoq muddatli) salbiy o'zgarishlar ro'y beradi, uning sababi mehmomxona xizmatlari uchun to'lov bilan bog'liq muammolar bo'lishi mumkin. Debitorlik qarzlari joriy majburiyatlardan oshib ketgan bo'lsa, bu mehmomxona o'z mijozlariga bepul

xizmatlarni taqdim etayotganligini ko'rsatadi. Aksincha, kreditorlarga to'lovlarni kechiktirish mehmonxonada qarz mablag'larini miqdor jihatdan oshishiga olib keladi.

Majburiyatlar tarkibini tekshirishda, birinchi navbatda, moliyalashtirish manbalaridagi haqiqiy o'z kapitalining tarkibiy tuzilishiga e'tibor qaratish lozim. O'z mablag'larining o'sish sur'ati qarz mablag'larining o'sish sur'atlaridan yuqori bo'lsa, bu mehmonxonaning moliyaviy barqarorligi mustahkamlanganligini ko'rsatadi. Moliyalashtirish manbalarida zahiralar, fondlar va taqsimlanmagan foyda ulushi ortib borsa, u holda bu mehmonxona faoliyati samarali, degan xulosaga kelishimiz mumkin, chunki o'z kapitalining bu qismini yaratish xo'jalik faoliyati natijasida sodir bo'ladi. Agar qarz kapitali tarkibida eng katta ulush uzoq muddatli majburiyatlarga to'g'ri keladigan bo'lsa, bu ijobiy hodisa bo'lib, mehmonxonaning moliyaviy barqarorligining oshishi va to'lov qobiliyatini yo'qotish xavfining kamayishidan dalolat beradi.

Qisqa muddatli kreditorlik qarzlarning tez o'sishi bilan ularning aylanmasi qisqaradi. Buxgalteriya balansining tuzilishini tekshirish jarayonida uning moddalarini likvidlik darajasiga e'tibor qaratish kerak. Aktivlarning aylanish tezligi va pul aktivlariga aylanish qobiliyatiga bog'liq bo'lgan quyidagi toifalarga bo'linishi mavjud:

- A-1 - eng likvidli aktivlar naqd pul va qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalardir.
- A-2 - Tez sotiladigan aktivlar: bunga tayyor mahsulotlar, jo'natilgan tovarlar va muddati bir yilgacha bo'lgan debitorlik qarzlari kiradi.
- A-3 - Sekin harakatlanuvchi aktivlar - inventar va tugallanmagan ishlab chiqarish ko'rinishidagi aktivlar.
- A-4 - sotish uchun eng qiyin aktivlar - asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, uzoq muddatli moliyaviy qo'yilmalar, tugallanmagan qurilish.
- Balansning majburiyatlari to'lov shartlari bo'yicha guruhlariga bo'linadi:

- P-1 - Darhol to'lashni talab qiladigan majburiyatlar - bu kreditorlik qarzlari va to'lash muddati allaqachon tugagan bank kreditlarini o'z ichiga oladi.
- P-2 - qisqa muddatli bank kreditlari va qarzar ko'rinishidagi o'rta muddatli majburiyatlar.
- P-3 - uzoq muddatli kreditlar va qarzar ko'rinishidagi uzoq muddatli majburiyatlar.
- P-4 - mehmonxonaga tegishli bo'lgan xususiy kapital.

Balansning likvidlik darajasini tekshirish davomida yuqoridagi aktiv va passiv turlarining natijalarini solishtirish zarur. Bundan tashqari, buxgalteriya hisobotining mazmuni va shakllari bir hisobot davridan boshqasiga izchil qo'llanilishi kerak. Shu bilan birga, moliyaviy hisobotlarga qo'yiladigan umumiy talablarga (to'liqlik, taqqoslanuvchanlik, oshkoralik va boshqalar) rioya qilish kerak.

Moliyaviy hisobotlarni turli manfaatdor muassasalar va tashkilotlarga yuborishdan, shuningdek ularni tahlil qilishga kirishishdan oldin, ularning ishonchliligi va to'g'ri rasmiylashtirilganligini tekshirish kerak.

Buning uchun quyidagilar amalga oshirilishi lozim:

- hisobotning to'g'riligini tekshirish va ro'yxatga olish;
- tegishli imzolarning mavjudligi, taqdim etish muddati, o'lchov birliklarining o'lchami, balans valyutasining arifmetik hisob-kitoblarining to'g'riligini tekshirish:
- moliyaviy hisobot ma'lumotlarini taqqoslash maqsadida o'tgan hisobot davri uchun balans moddalari nomenklaturasi joriy hisobot davri uchun belgilangan bo'limlar va moddalarning nomenklaturasi va guruhlanishiga muvofiqlashtirilishi kerak;
- hisobot mehmonxona rahbari tomonidan imzolanashi;
- hisobotlardagi ko'rsatkichlar miqdorinimig so'mlarda yoki katta mehmonxonalarda million so'mlarda belgilash;

- axborot sintetik va analitik hisob ma'lumotlariga asoslanishi;
- dastlabki balans ma'lumotlari hisobot davridan oldingi davr uchun tasdiqlangan yakuniy balans ma'lumotlariga mos kelishi;
- hisobot uchun tayyorlangan moliyaviy hisobot mulkni inventarizatsiya qilish natijalari va moliyaviy natijalar bilan tasdiqlanishi kerak.

5.2. Balans moddalari dinamikasi va tuzilishini umumiy baholash

Mehmonxonaning moliyaviy holati mablag'larni (aktivlarni) joylashtirish va ulardan foydalanish va ularni shakllantirish manbalari (kapital va passivlar) bilan tavsiflanadi. Bu ma'lumotlar mehmonxona balansida keltiriladi. Balansni o'qish orqali mehmonxonaning moliyaviy holatining bir qator muhim xususiyatlarini bilib olish mumkin. Bularga quyidagilar kiradi:

- mehmonxona mulkining umumiy qiymati = valyuta, yoki umumiy qoldiq;
- immobilizatsiya qilingan aktivlarning qiymati (ya'ni, asosiy va boshqa aylanma mablag'lar) = aktivlar balansining I bo'limining jami;
- ishchi (ko'chma) mablag'lar qiymati = aktivlar balansining II bo'limi natijalari yig'indisi;
- moddiy aylanma mablag'lar qiymati = aktiv balansining II bo'limi natijasi;
- so'zning keng ma'nosida debitorlik qarzlari summasi (shu jumladan yetkazib beruvchilar va pudratchilarga berilgan avanslar) = balans aktivining II bo'limining 230-246-satrlari;
- bo'sh pul mablag'lari miqdori (shu jumladan qimmatli qog'ozlar, qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar) = balans aktivining II bo'limining 250-270;
- o'z kapitalining qiymati = passivning III bo'limi va balans passivining V bo'limining 630-640-650-660 qatorlari;
- ssuda kapitali summasi = 630-660 qatorlarsiz passivlarning V bo'limi;

- qoida tariqasida, asosiy vositalar va boshqa aylanma mablag'larni shakllantirish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli kreditlar va kreditlar summasi = balans passivining IV bo'limining 510-520-satrlari;

- qoida tariqasida, joriy aktivlarni shakllantirish uchun mo'ljallangan qisqa muddatli kreditlar va qarzlari summasi = balans passivining V bo'limining 610-612-satrlari;

- kreditorlik qarzlari summasi = 620-628 satrlar va balansning passiv qismining V bo'limi.

Ushbu ko'rsatkichlarni tahlil qilish ularning mutlaq o'sish sur'atlarini belgilashga imkon beradi, bu moliyaviy holatni tavsiflash uchun muhimdir.

Moliyaviy koeffitsient tahlili (nisbiy tahlillar) moliyaviy hisobotlarda aks ettirilgan o'zaro bog'liq faktlarni solishtiradi. Har qanday koeffitsient ikki ko'rsatkich o'rtasidagi qandaydir munosabatlarning matematik ifodasini ifodalaydi. Biroq, barcha koeffitsientlar faqat ma'lum mezonlar bilan solishtirganda foydali bo'lishi mumkin bo'lgan ko'rsatkichlardir. Tahlil natijalarini taqqoslash uchun o'xshash mezonlar:

- oldingi davr uchun hisoblangan tegishli koeffitsient;
- bozordagi boshqa mehmonxonalar va mehmonxona kompaniyalarining o'rtacha ko'rsatkichlari;
- rejalashtirilgan (byudjet) maqsadlar.

Koeffitsientlar tarixiy davrlardan, mehmonxona industriyasining o'rtacha ko'rsatkichlaridan yoki reja ko'rsatkichlaridan sezilarli darajada farq qilsa, ular muammolar mavjudligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, kerakli tuzatish harakatlarini aniqlash uchun batafsilroq tahlil qilish kerak.

Likvidlik tahlili mehmonxonaning joriy qisqa muddatli majburiyatlarini bajarish qobiliyatini o'lchaydi. Jahonda kichik, o'rta, yirik mehmonxona xo'jaliklari mavjud va ularning likvidligini tahlil qilish quyidagi ko'rsatkichlarni baholashni o'z ichiga

oladi: umumiy likvidlik koeffitsienti, mutlaq likvidlik koeffitsienti, tanqidiy likvidlik koeffitsienti, joriy likvidlik koeffitsienti, operatsion kapitalning tezkorlik koeffitsienti, o'z aylanma mablag'lari koeffitsienti.

Bozor barqarorligi ko'rsatkichlarini tahlil qilish - jalb qilingan va o'z mablag'lari nisbati, o'z moliyalashtirish manbalari bilan ta'minlanganlik nisbati, moliyaviy mustaqillik koeffitsienti, moliyaviy barqarorlik koeffitsienti, zaxiralarni shakllantirish nuqtai nazaridan mustaqillik koeffitsienti.

Rentabellik koeffitsientlari mehmonxona egalari kutayotgan sof daromadga erishishda boshqaruvning umumiy samaradorligini aks ettiradi. Bularga sotishdan olingan daromad, umumiy kapital rentabelligi, o'z kapitali rentabelligi (investitsiya rentabelligi), aktivlar rentabelligi, kapital rentabelligi, operatsion faoliyat rentabelligi kiradi.

Biznes ko'rsatkichlari egalari uchun daromad olish uchun mehmonxona resurslaridan foydalanish samaradorligini o'lchaydi. Bu ko'rsatkichlar guruhiga jami kapital aylanmasi nisbati, ko'chma mablag'lar koeffitsienti, debitorlik qarzlarning aylanma koeffitsienti, kreditorlik qarzlarning aylanish koeffitsienti kiradi. Operatsion koeffitsientlari mehmondo'stlik sanoatiga xos bo'lib, muntazam ravishda (odatda har kuni) hisoblab chiqiladi:

- xona fondining bandligi mehmonxona xonalari sonining xona fondining umumiy birliklari soniga nisbati sifatida hisoblanadi va foizda ifodalanadi;
- o'rtacha kunlik xona narxi (AR) – o'tgan mehmonxona tunlari uchun xona zaxirasining umumiy daromadi sotilgan tunlar soniga bo'lingan
- bir xonaning o'rtacha daromadi (mavjud xona uchun daromad, RevPar) – umumiy raqamdan bitta mehmonxona xonasiga to'g'ri keladigan daromad (matematik bo'yicha ADRning mehmonxona bandligiga ko'paytirilganiga teng);
- oziq-ovqat uchun o'rtacha chek (o'rtacha chek) mehmonxona restoran va barlarida bir marta ovqatlanish uchun chekning o'rtacha miqdorini ochib beradi va

mehmonxona ovqatlanish xizmatining umumiy daromadini xizmat ko'rsatilgan mijozlar soniga bo'lish yo'li bilan hisoblanadi;

- bandlik - yuklash, bandlik yoki mehmonxona bandligi;

- GOP (yalpi operatsion foyda) - mehmonxonaning yalpi operatsion foydasi;

- GOPPAR (mavjud xona uchun yalpi operatsion foyda) - har bir xona uchun yalpi operatsion foyda, bir kunlik mavjud xona uchun yalpi operatsion foyda (GOP) sifatida aniqlanadi. Bu erda GOP umumiy daromaddan operatsion bo'limlarning to'g'ridan-to'g'ri xarajatlari va taqsimlanmagan xarajatlarga tengdir;

- KPI (Key Performance Indicator) ma'muriy va boshqaruv xodimlarining ish samaradorligini aniqlash uchun ishlatiladi. Masalan, "2030 yilda har bir mijozning o'rtacha daromadini 10 dollardan 15 AQSh dollariga oshirish" strategik maqsadida asosiy ko'rsatkich "bir mijozga o'rtacha daromad" hisoblanadi;

- EBITDA (foizlar, soliqlar, amortizatsiya va amortizatsiyadan oldingi daromad) - Foizlar, soliqlar va amortizatsiyadan oldingi yalpi foyda;

-oziq-ovqat tannarxining ulushi restoran va barlarga sotilgan oziq-ovqat narxini taqqoslaydi va ko'pincha oziq-ovqat narxining oqilonaligini aniqlash uchun ishlatiladi;

-mehnat xarajatlarining ulushi; ko'pchilik mehmondo'stlik korxonalarini uchun eng katta xarajat moddasi - bu umumiy ish haqi va tegishli xarajatlarni o'z ichiga olgan ish haqi fondi;

-nazorat qilish maqsadida ushbu ko'rsatkichni har bir bo'lim va operatsion sayt uchun hisoblash tavsiya etiladi.

O'z kapitaliga bo'lgan ehtiyoj mehmonxona kompleksining o'zini o'zi moliyalashtirish talablari bilan bog'liq. Bu mehmonxolarning mustaqilligining asosidir. Ammo shuni yodda tutish kerakki, mehmonxona faoliyatini faqat o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtirish, ayniqsa, xizmatlar ishlab chiqarish mavsumiy bo'lgan hollarda u uchun har doim ham foydali emas. Keyin ma'lum

davrlarda bank hisobvaraqlarida katta mablag'lar to'planib qoladi, boshqa davrlarda esa ular etishmaydi. Bundan tashqari, shuni yodda tutish kerakki, agar mehmonxona kredit resurslarini to'lashdan ko'ra investitsiya qilingan kapitaldan yuqori rentabellikni ta'minlay olsa, u holda qarz mablag'larini jalb qilish orqali u daromadni oshirishi mumkin.

Shu bilan birga, agar mehmonxona mablag'lari qisqa muddatli majburiyatlar hisobiga yaratilgan bo'lsa, unda uning moliyaviy holati beqaror bo'ladi, chunki qisqa muddatli kapital ularning o'z vaqtida qaytarilishini nazorat qilish va ularni muomalaga jalb qilishga qaratilgan doimiy operativ ishlarni talab qiladi. Binobarin, mehmonxonaning moliyaviy holati ko'p jihatdan o'z kapitali va qarz kapitalining nisbati qanchalik maqbul ekanligiga bog'liq. To'g'ri moliyaviy strategiyani ishlab chiqish mehmonxonaga o'z faoliyati samaradorligini oshirishga yordam beradi. Shu munosabat bilan mehmonxonaning bozor barqarorligini tavsiflovchi muhim ko'rsatkichlar:

- moliyaviy avtonomiya (mustaqillik) koeffitsienti yoki kapitalning umumiy miqdoridagi o'z kapitalining ulushi;
- moliyaviy qaramlik koeffitsienti (qarz kapitalining ulushi);
- moliyaviy risk koeffitsienti (qarz kapitalining o'z kapitaliga nisbati).

Umuman olganda mehmonxonalarning muvaffaqiyatli va samarali ishlashi uchun ko'p qirrali ma'lumotlarning ahamiyatini kattadir. Bu ularning mijozlar, hamkorlar va raqobatchilar, aholi, xorijiy sayyohlar, ommaviy axborot vositalari bilan munosabatlarining xilma-xilligiga bog'liq. O'zbekiston mehmonxonalari iqtisodiyotdagi ko'plab qarama-qarshi, bashorat qilish qiyin bo'lgan inqiroz jarayonlari ta'siridan kelib chiqqan favqulodda vaziyatlar markazida bo'lgan hozirgi vaqtda strategik muhim qarorlarni qabul qilishda ma'lumotni tahlil qilish ayniqsa dolzarbdir.

5.3. Mehmonxona xo'jaligining buxgalteriya balansini tahlil qilish usullari

Mehmonxona xo'jaligining buxgalteriya balansini tahlil qilishda moliyaviy hisobotlarni o'qish va tahlil qilish usuli keng qo'llaniladi. Bu hisobotda mavjud bo'lgan axborot materialidan ongli ravishda foydalanish imkonini beradi. Bularga quyidagilar kiradi: buxgalteriya hisobi tamoyillarini bilish, hisobotning asosiy moddalarini shakllantirish, buxgalteriya hisobi va hisoboti sohasidagi me'yoriy hujjatlarni bilish va boshqalar.

Moliyaviy hisobotlarni tahlil qilishning asosiy usullari:

1. Gorizontal (vaqtinchalik) tahlil - har bir hisobot pozitsiyasini oldingi vaqt davri bilan taqqoslash.
2. Vertikal (tarkibiy) tahlil - har bir hisobot pozitsiyasining yakuniy natijaga ta'sirini aniqlash bilan yakuniy moliyaviy ko'rsatkichlar tarkibini aniqlash.
3. Qiyosiy (fazoviy) tahlil – mehmonxona, sho'ba korxonalarini, bo'linmalari, oziq-ovqat mahsulotlarini tayyorlash sexlarining alohida ko'rsatkichlari bo'yicha erkin hisobot ko'rsatkichlarini xo'jalik ichidagi tahlilini va tahlil qilinayotgan mehmonxona ko'rsatkichlarining ko'rsatkichlar bilan xo'jaliklararo tahlilini o'z ichiga olgan tahlil.
4. Trend tahlili - har bir hisobot pozitsiyasini bir qator oldingi davrlar bilan solishtirish va tendentsiyani aniqlash, ya'ni tasodifiy ta'sirlardan va individual davrlarning individual xususiyatlaridan tozalangan ko'rsatkich dinamikasidagi asosiy tendentsiyani aniqlash. Trend yordamida kelajakda to'lov qobiliyati ko'rsatkichlarining mumkin bo'lgan qiymatlari prognoz qilinadi.
5. **Nisbiy ko'rsatkichlar** (koeffitsientlar) tahlili - bu bir yoki turli xil hisobot shakllarining pozitsiyalari o'rtasidagi munosabatlarni hisoblash, ko'rsatkichlar munosabatini aniqlash. Moliyaviy ko'rsatkichlar nisbiy ko'rsatkichlar bo'lib, alohida hisobot moddalarining nisbati bilan belgilanadi. Koeffitsientlar to'lov qobiliyati, barqarorlik, rentabellik, faoliyatning faolligini tahlil qilish uchun ishlatiladi.

Balansni tahlil qilish, agar u ishonchli ma'lumotlarga asoslangan bo'lsa, amaliy ahamiyatga ega. Barcha majburiy buxgalteriya hisobotlari ularga qo'yiladigan talablarga javob berishi kerak: taqqoslanuvchanlik, izchillik va boshqalar. Mehmonxona balansini tahlil qilish misolini ko'rib chiqamiz.

"Nishopur" MChJning 2021 yil 31 dekabr holatiga balansi quyidagicha:

Ko'rsatkich nomi	Kod	31.12.2020	31.12.2019	31.12.2018
1	2	3	4	5
AKTIVLAR				
Asosiy vositalar	1150	320	250	200
Zaxiralar	1210	205	160	115
Debitorlik qarzlari	1230	170	190	160
Moliyaviy qo'yilmalar (pul ekvivalentlari bundan mustasno)	1240	50	50	-
Pul mablag'lari va ularning ekvivalentlari	1250	120	210	25
BALANS	1600	865	860	500
Passiv				
Ustav kapitali	1310	10	10	10
Taqsimlanmagan foyda	1370	385	210	85
Kreditorlik qarzlari	1520	470	640	405
Balans	1700	865	860	500

Ushbu hisobotni birinchi o'qishni kirish deb atash mumkin: balans ko'rsatkichlariga ko'ra, mulk va majburiyatlarning umumiy tarkibi, jalb qilingan mablag'larning mavjudligi va boshqalar baholanadi. Bunday holda, biz rivojlanayotgan mehmonxona bilan ishlaymiz: balansning yillik o'sishi, aktivlar tarkibiga moliyaviy investitsiyalar paydo bo'lishi, asosiy vositalar qiymatining

oshishi (bu mehmonxonaning o'z faoliyatini rivojlantirishga investitsiya qilish niyatini ko'rsatishi mumkin) xizmat ko'rsatish salohiyati, qarzning barqaror kamayishini anglatadi. Endi batafsilroq tahlilga o'tish mumkin. Buning uchun biz balansning gorizontal va vertikal tahlilini o'tkazamiz.

Gorizontal tahlildan foydalanib, biz balans ko'rsatkichlarini hisobot sanalari bo'yicha taqqoslaymiz (misolni soddalashtirish uchun biz hisobot davrining boshi va oxiridagi ma'lumotlardan foydalanamiz):

Balans moddasi	31.12.2020	31.12.2019	O'zgarish (+/-)	
			summasi	%
1	2	3	4	5
Mulk dinamikasi				
Shu Jumladan: Oborotdan tashqaridagi aktivlar	320	250	+70	+28,00
Oborotdagi aktivlar	545	610	-65	-10,65
Zaxiralar	205	160	+45	+28,13
Debitorlik qarzlari	170	190	-20	-10,53
Moliyaviy qo'yilmalar (pul ekvivalentlari bundan mustasno)	50	50	-	-
Pul mablag'lari va ularning ekvivalentlari	120	210	-90	-42,86
Kapital dinamikasi				
Shu Jumladan: xususiy kapital	395	220	+175	+79,55
Ustav kapitali	10	10	-	-
Taqsimlanmagan foyda	385	210	+175	83,33
Qarz kapitali	470	640	-170	-26,56

Kreditorlik qarzlari	470	640	-170	-26,56

Balansning gorizontal tahlili quyidagilarni ko'rsatdi: hisobot davrida aylanma aktivlar 28% ga o'sgan, bu mehmonxona faoliyatining kengayishi va iqtisodiy salohiyatining o'sishini ko'rsatishi mumkin. Shu bilan birga, aylanma mablag'lar 10,65 foizga va pul mablag'lari qoldiqlarining - 42,86 foizga kamayishi kuzatilgan. Aksiyalarda aylanma mablag'larning 28,13% ga o'sishi kuzatilgan. Shuni ta'kidlash lozimki, agar, mehmonxonada likvidlik bo'yicha kamaysh holati kuzatilsa bu holat uning to'lov qobiliyatiga ta'sir qilishi mumkin. Aylanma mablag'lar tarkibida qisqa muddatli moliyaviy qo'yilmalarning mavjudligi qo'shimcha foyda olish uchun investitsiya qilish istagidan dalolat beradi. Balansning o'sishini inflyatsiya sur'ati va daromadlarning o'sishi bilan ham solishtirish kerak.

Balans tahlilining vertical turidan foydalanib, dinamikada ko'rsatkichlar tuzilishini tekshiramiz:

Balans moddasi	31.12.2020		31.12.2019		Tarkibdagi o'zgarishlar, %
	summasi	Jamiga nisbatan, %	summasi	Jamiga nisbatan, %	
1	2	3	4	5	6
Mulk tarkibi					
Shu jumladan: Oborotdan tashqaridagi aktivlar	320	36,99	250	29,07	+7,92
Oborotdagi aktivlar	545	63,01	610	70,93	-7,92
Zaxiralar	205	37,61	160	26,23	+11,38
Debitorlik qarzlari	170	31,20	190	31,15	+0,05
Moliyaviy	50	9,17	50	9,17	-

qo'yilmalar (pul ekvivalentla ri bundan mustasno)					
Pul mablag'lari va ularning ekvivalentla ri	120	22,02	210	34,43	-12,41
Kapital tarkibi					
Shu Jumladan: xususiyy kapital	395	45,66	220	25,58	+2,02
Qarz kapitali	470	54,36	640	74,42	–

Balansning vertikal tahlili shuni ko'rsatdiki, hisobot davrida mulk va kapitalning umumiy tarkibida sezilarli o'zgarishlar bo'lmagan. Aylanma aktivlarning o'sishi 7,92 % ni tashkil etgan. Aylanma aktivlar tarkibida kichik tarkibiy siljishlar “Naqd pullar va ularning ekvivalentlari” (12,41%) va zaxiralar (11,38%) qatorlarida kuzatilmoqda. Tovar-moddiy zaxiralardagi aylanma mablag'larning ko'payishi ularning aylanmasini kamaytiradi, bu esa joriy likvidlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Buxgalteriya balansidagi o'z kapitalining ulushi, asosan, taqsimlanmagan foydaning o'z kapitalidagi ulushi (97,47%) hisobiga davr oxirida 45,66% ni tashkil etgan. Balansda qoplanmagan yo'qotishlar yo'q. Mehmonxonada o'z kapitalining hajmi va tuzilishi ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish va tashqi qarzlarsiz rivojlanish imkoni mavjud. Moliyaviy koeffitsientlar yordamida balansni tahlil qilish. Maxsus koeffitsientlarni hisoblashdan foydalanib, balansning keyingi tahlili amalga oshiriladi: To'lov qobiliyatini tahlil qilish

Koeffitsient	(Расчет) Hisob-kitoblar		Taklif doirasi диапазон
	Formula	summa	
1	2	3	4
Moliyaviy qaramlik koeffitsienti.	Balans valyutasi/ o'z kapitali	$865 / 395 = 2,2$	$\leq 2,0$
Moliyaviy mustaqillik koeffitsienti.	Kapital/balans valyutasi	$395 / 865 = 0,46$	$\geq 0,5$
Umumiy to'lov qobiliyati koeffitsienti	Balans valyutasi / qarz kapitali	$865 / 470 = 1,84$	$\geq 1,0$
Qarz koeffitsienti.	Qarz kapitali / Xususiy kapital	$470 / 395 = 1,19$	$\leq 1,0$

Likvidlik tahlili

Koeffitsient	Hisob-kitoblar		Taklif doirasi диапазон
	Formula	summa	
1	2	3	4
Mutlaq likvidlik koeffitsienti	(PM va PE + QMMQ) / QMM	$(120+50) / 470 = 0,36$	$> 0,2$
Tezkor likvidlik koeffitsienti	(PM va PE + QMMQ + PE) / QMM	$(120 + 50 + 170) / 470 = 0,72$	$\geq 1,0$
O'rtacha likvidlik koeffitsienti	(PM va PE+QMMQ + PE + Zaxiralar) / QMM	$(120 + 50 + 170 + 205) / 470 = 1,16$	$> 2,0$
Oraliq likvidlik koeffitsienti	(PM va PE + QMMQ + PE + Zaxiralar+ QQS) / QMQ	$(120 + 50 + 170 + 205) / 470 = 1,16$	$\geq 1,0$
Joriy likvidlik	Joriy aktivlar	$545 / 470 = 1,16$	1,5–2,0

koefitsienti	/ QMM		

* (PM va PE) - pul mablag'lari va ularning ekvivalentlari.

** QMMQ - qisqa muddatli moliyaviy qo'yilmalar.

*** QMM - qisqa muddatli majburiyatlar.

Moliyaviy koefitsientlar yordamida balansni tahlil qilish to'lov qobiliyati ko'rsatkichlariga yaqin ekanligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, oniy, tez va joriy likvidlik koefitsientlari hisobot sanasiga qisqa muddatli majburiyatlarni to'lash uchun aylanma mablag'larning etarli emasligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, moliyaviy barqarorlikning boshqa turlarini ham koefitsientlarini (avtonomiya, tezkorlik va boshqalar) hisoblash kerak.

Trend, omil va qiyosiy tahlil. Balans tahlilining yuqoridagi bosqichlariga qo'shimcha ravishda tahlilning trend, faktoriy va qiyosiy turlarini amalga oshirish mumkin. Ular zarur iqtisodiy qarorlarni qabul qilish uchun tahliliy ma'lumotlar ko'lamini to'ldiradi va kengaytiradi. Trend tahlili tufayli ma'lum ko'rsatkichlar o'zgarishining asosiy tendentsiyasi haqida fikr va tassavurlar shakllantirish mumkin (prognoz tahlili). Masalan, qisqa muddatli qarz va naqd pul dinamikasini birgalikda o'rganish:

Balans ko'rsatkichi	31.12.2018	31.12.2019	31.12.2020
Kreditorlik qarzlari	405	640	470
Pul mablag'lari va pul ekvivalentlari	25	210	120

Yuqoridagi raqamlardan kelib chiqadiki, hisobot sanalariga ko'ra, qisqa muddatli qarzlarning miqdorining o'zgarish tabiati naqd pul miqdorining o'zgarishiga mos keladi, ammo mehmonxonaning bo'sh pul mablag'lari ushbu qarzlarni to'lash uchun etarli emas. Faktorli tahlil yordamida o'rganilayotgan ko'rsatkich qiymatining o'zgarishiga asosiy omillarning ta'siri mavjud. U balansni tahlil qilishning ma'lum

bir metodologiyasiga muvofiq amalga oshiriladi. Qiyosiy tahlil o'tkazish uchun qo'shimcha ma'lumot kerak - bitta mehmonxonaning balans ma'lumotlari etarli emas. Buning sababi shundaki, ushbu turdagi tahlillarni o'tkazishda ularning reytingini aniqlash uchun turli mehmonxonalarning balans ko'rsatkichlari taqqoslanadi. Zamonaviy axborotni qayta ishlash vositalari balansni har tomonlama tahlil qilish jarayonini sezilarli darajada soddalashtirishi mumkin. Hisob-kitoblar standart kompyuter dasturlari yordamida ham (masalan, hisob-kitoblarni amalga oshirishingiz, jadvallar va diagrammalar yaratishingiz mumkin bo'lgan Excel dasturidan foydalanish) va moliyaviy tahlilni onlayn ravishda o'tkazishga imkon beradigan maxsus dasturlar yordamida - Internet orqali amalga oshiriladi.

Ixtisoslashgan dasturlardan foydalanish nafaqat vaqtni tejaydi, balki tahlil turlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Ular bozor barqarorligini, ishbilarmonlik faolligini, moliyaviy barqarorlikni va hokazolarni tahlil qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, ixtisoslashtirilgan dasturlarni ishlab chiquvchilar dasturni tahlilning maqsad va vazifalariga qarab, o'ziga xosliklarni hisobga olgan holda moslashtirish va o'zgartirish imkoniyatini beradi. Balans ko'rsatkichlarini tahlil qilish katta hajmli va ko'p bosqichli jarayondir. Uning natijalari potentsial risklarni aniqlash, mehmonxonaning moliyaviy siyosatini ishlab chiqish va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishga yordam beradi. Tahlil jarayoni ixtisoslashtirilgan dasturlardan foydalanish orqali osonlashtirilishi mumkin.

5.4. Buxgalteriya balansini iqtisodiy o'qishning ahamiyati va afzalliklari

Buxgalteriya balansini nafaqat mehmonxonada xo'jalik aktivlarining holati va tarkibi hamda ularni shakllantirish manbalari to'g'risidagi ma'lumotlarni umumlashtirish usuli, balki mehmonxonaning moliyaviy holati to'g'risidagi muhim ma'lumotlarni o'z ichiga olgan moliyaviy hisobot shaklidir. Demak, buxgalteriya balansini tuzish bilan cheklanib qolmasdan, uni tushuna bilish, iqtisodiy tahlil maqsadida o'qiy olish kerak. Buxgalteriya balansini o'qish - mehmonxonaning mulkiy holati, mablag'lar va manbalarning joylashuvi, o'z mablag'lari miqdori,

hisob-kitoblar holati va ma'lum bir sanadagi to'lov qobiliyatini aks ettiruvchi moddalarni to'liq tushunish va tahlil qilishdir.

Buxgalteriya balansini o'qish qobiliyati uning har bir moddasi mazmunini, uni baholash usulini va boshqa moddalar bilan aloqasini iqtisodiy va huquqiy tushunishdir. Mehmonxonaning xo'jalik, moliyaviy va buxgalteriya xizmatlarining rahbarlari, mulkdorlari, xodimlari, menejerlar, aksiyadorlar, kreditorlar boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun balans bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. Ma'lumki, buxgalteriya balans ma'lum bir sanada belgilangan mehmonxona aktivlari va majburiyatlarining asosiy ko'rsatkichlaridir. Bundan tashqari, balansning hisobot shaklida ikkita sana mavjud: birinchisi, hisobot davrining boshidagi va ikkinchisi, hisobot davrining oxiridagi sana. Ushbu holat balans ko'rsatkichlarini ham bir butun sifatida, ham aktivlar va passivlarning tarkibiy qismlari sifatida vaqt o'tishi bilan taqqoslash, aktivlar dinamikasini, balansning alohida moddalari yoki bo'limlari ulushidagi o'zgarishlarni, ya'ni tarkibiy o'zgarishlarni aniqlash imkonini beradi. Biroq, buxgalteriya balansini analitik o'rganishda uning davriy xususiyatini e'tiborga olish va xulosalarni shakllantirishda ushbu holatni hisobga olish kerak.

Xulosalar to'g'ri bo'lishi uchun, agar analitik hisob-kitoblarda o'rtacha ko'rsatkichlar qo'llanilsa, bu vaziyatdan osongina chiqib ketish mumkin: oddiy arifmetik o'rtacha yoki hisobot davrining boshi va oxiridagi ma'lumotlarga ko'ra hisoblangan o'rtacha xronologik ko'rsatkich. Balansga ko'ra mehmonxonaning muhim moliyaviy va tahliliy xususiyatlarini olish mumkin, xususan, mehmonxona likvidligini baholash, tashqi manbalarga moliyaviy bog'liqlikni baholash va aktivlardan foydalanish samaradorligi aniqlash. Mehmonxona aktivlarining likvidligini umumiy ma'noda baholash ko'rsatkichlarni hisoblash yo'li bilan amalga oshiriladi, bunda aktivlar to'g'risidagi ma'lumotlar, ularning likvidlik darajasiga ko'ra beriladi. Mehmonxonaning moliyaviy barqarorligini baholash balans majburiyatlarining asosiy bo'limlarini ya'ni, o'z mablag'lari va qarz mablag'larini, ya'ni o'z va qarz manbalari o'rtasidagi nisbatni solishtirish orqali amalga oshiriladi.

Ushbu xususiyatlarga qo'shimcha ravishda shuni ta'kidlash mumkinki, balans tengligini nazorat qilish uchun zarur bo'lgan joriy aktivlarning qiymatini va aktivlardan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichini hisoblash imkonini beradi. Shunday qilib, buxgalteriya balansi nafaqat mehmonxonaning xo'jalik aktivlari va ularni shakllantirish manbalari to'g'risidagi ma'lumotlarni umumlashtirishning muhim usuli, balki mehmonxonaning iqtisodiy faoliyatining miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari to'g'risidagi iqtisodiy ma'lumotlar manbaidir. Ular boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun muhim ahamiyat kasb etadilar.

Bundan tashqari, balansdagi muvozanat mehmonxonaning yo'nalishi uchun katta ahamiyatga ega. U ma'lum bir davrda aktivlarning umumiy jami holatini aks ettiradi, ularning tuzilishi va shakllanish manbalarini turlar va guruhlar kontekstida, har bir guruhning ulushini, o'zaro bog'liqligini ochib beradi. Balans ma'lumotlari xo'jalik yurituvchi sub'ektning faoliyatini va uning moliyaviy holatini tavsiflovchi eng muhim ko'rsatkichlarni aniqlashga xizmat qiladi. Masalan, buxgalteriya balansi ma'lumotlari asosida pul mablag'larining mavjudligi, ulardan foydalanishning to'g'riligi, moliyaviy intizomga rioya etilishi, rentabelligi va boshqalar aniqlanadi. Buxgalteriya balansiga ko'ra mehnat va moliyaviy ahvoldagi kamchiliklar, shuningdek ularning sabablari aniqlash mumkin. Buxgalteriya balansida mavjud bo'lgan ma'lumotlarga asoslanib, ularni bartaraf etish choralarini ishlab chiqish mumkin. Balans ma'lumotlari maqsadli mablag'lardan to'g'ri foydalanishni nazorat qilish imkonini beradi. Mehmonxonaning balansini tahlil qilish yo'li bilan iqtisodiy faoliyatining barcha elementlari o'rtasida yangi ichki imkoniyatlar aniqlanadi.

Qisqa va ixcham shakli tufayli balans juda qulay hujjatdir. U nafaqat mehmonxonaning mulkiy holati, balki ma'lum bir vaqt oralig'ida sodir bo'lgan o'zgarishlar haqida ham to'liq tasavvur beradi.

Nazorat savollari:

- Buxgalteriya balansini tahlil qilishning qanday usullari mavjud?
- Buxgalteriya balansini iqtisodiy o'qishning ahamiyatini izohlang

- Aylanma mablag'larning samaradorligi qanday ko'rsatkichlar asosida baholanadi?
- Buxgalteriya balansini gorizontal va vertikal usullari vositasida tahlil qilish qanday samara beradi?
- Mehmonxonaning to'lov qobiliyatini tahlil qilish qanday maqsadlarni ko'zlaydi?
- Absolyut likvidlik koeffitsientini tavsiflab bering?
- Mehmonaning moliyaviy barqarorligi deganda nima tushuniladi?
- Moliyaviy hisobotlarning turlarini aytib bering?
- Mablag'larning moliyaviy manbalarini aytib bering.

VI Bob. Mehmonxonalar iqtisodiy samaradorligidan samarali foydalanish tahlili

Tayanch iboralar: mehmonxonaning moliyaviy salohiyati, investitsiyalar rentabelligi, intellektual potentsial, asosiy vositalar, tovar-moddiy zaxiralar, texnologiyalar, ish haqi, xodimlar, boshqaruv salohiyati.

6.1. Mehmonxonalar iqtisodiy samaradorligidan samarali foydalanish tahlili

Bozor sharoitlari va kuchli raqobat muhitida mehmonxonona xo'jaliklari o'z faoliyatining samaradorlik ko'rsatkichlarini muntazam tekshirib turishlari va uni yaxshilash yo'llarini izlashlari kerak. Buning uchun, iqtisodiy faoliyatni tahlil qilishning asosiy ko'rsatkichlarini o'z vaqtida tahlil qilish, ularni tarmoq va hududiy standartlar bilan solishtirish, inqiroz nuqtalarini aniqlash imkonini beruvchi moslashuv usullarini ishlab chiqish lozim.

Ma'lumki, iqtisodiy potentsial mehmonxonaning asosiy tarmoqlaridagi o'ziga xos imkoniyatlar - xususiy potentsiallar yig'indisini birlashtiradi. U qanday potentsiallarni birlashtirganini ko'rib chiqamiz:

1. Kadrlar salohiyati - bu mehmonxonaning maqsadlariga erishish uchun zarur va etarli bo'lgan xodimlar sonining mavjudligi, shuningdek, ish samaradorligiga ta'sir qiluvchi xodimlarning shaxsiy xususiyatlari.

2. Fond salohiyati - asosiy fondlar va aylanma mablag'lardan foydalanishning etarliligi va optimalligi.
3. Moliyaviy salohiyat - mehmonxona ehtiyojlarini qoplaydigan, to'g'ri taqsimlangan va qo'llaniladigan mablag'larning optimal ta'minlanishi.
4. Boshqaruv salohiyati - menejerlarning tegishli tashkiliy tuzilma va tegishli boshqaruv usullari ko'rinishida raqobatdosh yutuqlarni maksimal darajada oshirish uchun ishlab chiqarish jarayonlari va resurslarini tashkil qilish qobiliyati.
5. Marketing salohiyati - raqobatdosh ustunliklarni doimiy ravishda saqlab turish va oshirish uchun bozorda tovarlarni ilgari surish tizimini muvaffaqiyatli qo'llash.
6. Innovatsion potentsial - mehmonxonani rivojlantirish uchun resurslardan, uning ehtiyojlariga muvofiq foydalanish yoki jalb qilish qobiliyati.

Mehmonxonaning moliyaviy salohiyati daromad, to'lov qobiliyati, moliyaviy barqarorlik, faoligi va rentabellik darajalari bilan belgilanadigan moliyaviy resurslarni taqsimlash va ulardan foydalanish xavfsizligi hamda samaradorligi bilan belgilanadi.

Intellektual potentsial tor ma'noda mehmonxonaning boshqaruv va buxgalteriya hisobida nomoddiy aktivlar deb ataladigan intellektual mulk ob'ektlari bilan jihozlanishi va ularni biznes-jarayonlarga joriy etish samaradorligi darajasini tavsiflaydi.

Kengroq ma'noda intellektual salohiyat mehmonxona faoliyatini ilmiy, texnik va axborot bilan ta'minlash darajasini, shuningdek, xodimlarning intellektual qobiliyatlari, bilim va ko'nikmalarini ham o'z ichiga oladi.

Mehmonxonaning iqtisodiy potentsialni baholashning integral usullari biznes tarmoqlari, klasterlar va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning birlashmalarining boshqa shakllarini tahlil qilish doirasida alohida ahamiyat kasb etadi.

Hisob ma'lumotlari ichki ma'lumotlarning asosini tashkil qiladi. Iqtisodiy potentsialni o'lchash buxgalteriya hisobining barcha turlaridan ma'lumotlardan

foydalanishni o'z ichiga oladi. Bular sirasiga buxgalteriya (moliyaviy), statistik, operatsion va boshqaruv bo'yicha ma'lumotlar kiradi. Buxgalteriya hisobi jarayonida ma'lumotlar bir necha bosqichlardan o'tadi. Dastlab, ma'lumotlar birlamchi hujjatlar shaklida keladi, keyin ma'lumotlar guruhlanadi va buxgalteriya registrlarida to'planadi. Buxgalteriya registrlari ma'lumotlari asosida hisobot shakllari tuziladi. Turli bosqichlarda buxgalteriya tizimidan olingan ma'lumotlar iqtisodiy salohiyatni o'lchash va tahlil qilish uchun ishlatilishi mumkin. Buxgalteriya hisobi ko'rsatkichlari hisoblangan ko'rsatkichlar to'plamini shakllantirish uchun asos bo'ladi.

Iqtisodiy salohiyat tahlili manbalari	Dastlabki hisob-kitob va boshqa turdagi hujjatlar
	Hisob registri
	Hisobotlar shakllari
	Hisob ko'rsatkichlari
	Ko'rsatkichlar majmuasi

Asosiy vositalar, tovar-moddiy zaxiralar, texnologiyalar, ishlab chiqarish infratuzilmasi to'g'risidagi ma'lumotlar buxgalteriya balansi va daromadlar to'g'risidagi hisobotning tushuntirish yozuvlarida, tashkilot faoliyati to'g'risidagi asosiy ma'lumotlarda aks ettiriladi. Mehmonxonaning iqtisodiy salohiyatining yuqori darajasi, uning asosiy fondlar, moddiy va mehnat resurslari bilan to'liq ta'minlanganligi, ulardan yuqori samaradorlik bilan foydalanilishi hamda xizmat ko'rsatishning ekstensiv va intensiv rivojlantirish istiqbollarinin mavjudligi bilan tavsiflanadi. Mehmonxona faoliyati yuqori rentabellik bilan ajralib turadigan daromadli hisoblanadi. Bunday mehmonxonalar odatda moliyaviy ahvoli barqaror va to'lov qobiliyatiga ega hamda ularning aylanma mablag'lari yuqori likvidlidir.

Mehmonxonaning iqtisodiy salohiyatining darajasi o'rtacha bo'lsa, unda uning faoliyati foydali, ammo uning moliyaviy holati ko'p jihatdan ichki va tashqi muhitdagi o'zgarishlarga bog'liq.

Mehmonxonaning iqtisodiy salohiyatining darajasi past bo'lsa, barcha funktsional komponentlarning aksariyat parametrlarining surunkali buzilishining mavjudligi ko'rsatadi. Bunday vaziyatda mehmonxonaning asosiy fondlari, mehnat resurslari bilan ta'minlash, ulardan samarasiz foydalanish muammolari paydo bo'ladi. Bunday mehmonxona moliyaviy jihatdan beqaror va faoliyat rentabelligi past bo'lishi mumkin.

Moliyaviy potentsialni o'lchash va tahlil qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar buxgalteriya hisobi, soliq va statistik hisobotlarning quyidagi shakllarida mavjud: "Buxgalteriya balansi", "Foydalar va zararlar to'g'risida hisobot", " Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot", Tashkilotning innovatsion faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlar (4-innovatsiya shakli), daromad solig'i deklaratsiyasi, qo'shilgan qiymat solig'i deklaratsiyasi va boshqalar.

Ish haqi, xodimlar soni va tarkibi to'g'risidagi ma'lumotlar balans hamda foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotga eslatmalarida, xodimlarning soni, ish haqi va harakati to'g'risidagi ma'lumotlarda, mehmonxonning innovatsion faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlarda mavjud.

6.2. Mehmonxonalar iqtisodiy salohiyatini ifodalovchi ko'rsatkichlar va ularning tasnifi

Mehmonxona xo'jaliklarining iqtisodiy va innovatsion salohiyati bo'yicha reytingini tuzish uchun odatda nisbiy ko'rsatkichlar va mezonlardan foydalanish mumkin. Mehmonxonaning iqtisodiy samaradorligining asosiy ko'rsatkichi rentabellikdir. Rentabellik ko'rsatkichlari mehmonxonalarning hisobot davridagi faoliyatini tavsiflaydi va ko'plab omillarga hamda amalga oshirilgan mehmonxonani boshqarish strategiyasiga bog'liq. Umuman olganda, mehmonxona samaradorligini rentabellik ko'rsatkichlari tizimi aks ettirishi mumkin. Bundan tashqari, mehmonxonaning iqtisodiy iqtidorini tahlil qilish jarayonida quyidagi ko'rsatkichlarni o'rganish mumkin:

- asosiy vositalarni yangilash koeffitsienti;

- aktivlarning harakatchanlik yoki mibillik koeffitsienti;
- investitsion faolligi;
- investitsion (qarz) resurslarini jalb qilish imkoniyati;
- mehnat unumdorligi;
- asosiy vositalarning aylanma koeffitsienti;
- aylanma mablag'larning aylanish koeffitsienti;
- mehmonxonaning rentabellik darajasi;
- aktivlar rentabelligi;
- mehnat unumdorligi darajasi;
- aylanma mablag'larning aylanmasi va boshqalar.

Mehmonxonaning iqtisodiy faoliyatini baholash uchun iqtisodiy salohiyatning quyidagi uchta asosiy parametrlari taklif etiladi:

a) mehmonxona aktivlarining rentabelligi;

b) mehmonxona aktivlari rentabelligining barqarorligi - bu ko'rsatkich bevosita bog'liq bo'lgan omillarning oldindan aytib bo'lmaydigan sabablari (buzilishlari, xatolari) ta'siriga bu mehmonxona aktivlari rentabelligining past darajada hosil bo'ladigan ko'rsatkich;

v) mehmonxona aktivlarining rentabelligini boshqarish qobiliyati - mehmonxona rahbariyati (boshqarish tizimi) tomonidan maxsus tashkil etilgan maqsadga muvofiqligi yuqori darajada sezgir bo'lishi uchun mehmonxona aktivlari rentabelligining miqdoriy o'lchovini aks ettiruvchi ko'rsatkich.

Mehmonxonaning aktivlari rentabelligining formulasi

$$f(i) = S(i) / Ba(i),$$

bu yerda $f(i)$ - joriy davr uchun korxonaning rentabelligi;

$S(i)$ - mehmonxonaning sof foydasi yoki i davr uchun olingan soliqlardan keyingi foyda;

$Ba(i)$ - mehmonxonaning i davrdagi, davr boshidagi yoki oxiridagi aktivlari yoki ularning davr uchun o'rtacha qiymati.

Mehmonxonona aktivlarining qiymati summa sifatida ifodalanishi mumkin

$$Ba(i) = A(i) + B(i)$$

bu yerda $A(i)$ - i davrdagi uzoq muddatli aktivlar;

$B(i)$ - davrdagi joriy aktivlar.

Endi, rentabellik formulasini quyidagi ekvivalent shaklda qayta yozamiz:

$$f(i) = S(i)/B(i) \equiv S(i)/[A(i) + B(i)] \equiv \frac{[S(i)/A(i)] \times [S(i)/B(i)]}{S(i)/A(i) + S(i)/B(i)}$$

yoki, qaysi bir xil,

$$f(i) = x(i) \times y(i) / [x(i) + y(i)]$$

Bu yerda $x(i) = S(i)/A(i)$ mehmonxonaning aylanma mablag'larining rentabelligi (foyda bo'yicha);

$y(i) = S(i)/B(i)$ - mehmonxonaning aylanma mablag'larini qaytarish (foyda bo'yicha).

$x(i)$ va $y(i)$ qiymatlari bir xil belgiga ega: $x, y > 0$ – daromadli mehmonxonalar uchun; $x, y < 0$ - foydasizlar uchun.

Mehmonxonaning iqtisodiy salohiyatining qiymati ko'p jihatdan mehmonxonada mavjud bo'lgan tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishda ishtirok etishi mumkin bo'lgan resurslarning sifati va miqdori, shuningdek ulardan to'liq hamda oqilona foydalanishni ta'minlaydigan shartlar bilan belgilanadi. Resurs ko'rsatkichlari guruhi o'ziga xos tuzilishga ega, unga quyidagilar kiradi:

- mehmonxonaning asosiy xizmat ko'rsatish fondlari bilan jihozlanish darajasini va ulardan foydalanish samaradorligini, investitsiya faolligini va investitsiyalar uchun mablag'lar mavjudligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar;

— inson kapitalini, mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini baholash imkonini beruvchi ko'rsatkichlar;

- axborot manbalaridan foydalanishning mavjudligi va faolligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar.

Ko'rsatkichlarning moliyaviy guruhi juda muhim hisoblanadi, chunki u xo'jalik yurituvchi sub'ekt rivojlanishining barcha jihatlari va yo'nalishlarini tavsiflaydi, mehmonxonaning moliyaviy resurslarining mavjudligi, joylashishi va ishlatilishini, uning to'lov qobiliyati va kredit qobiliyatini aks ettiradi. Tanlangan ko'rsatkichlar mehmonxonaning moliyaviy holatini, uning tovarlar va xizmatlar bozoridagi mavqeining ishonchliligi va mustahkamligini to'liq aks ettiradi. Bu guruhga likvidlik koeffitsientlari, aylanma ko'rsatkichlari, rentabellik, investitsiya qilingan resurslarning rentabelligi va xarajatlar kiradi.

Mehmonxonalarining innovatsion salohiyatini baholash uchun uning innovatsion faolligi va moyilligini, mahsulotlarning raqobatbardoshligini, marketing va innovatsion xizmat ko'rsatishni boshqarish samaradorligini, xodimlarning innovatsiyalarga tayyorligini, shuningdek, innovatsion faoliyatga moyilligini aks ettiruvchi ko'rsatkichlar va mezonlar tanlab olinadi. Tizimning ishlashini tahlil qilish asosida uning muammolari, uning elementlari, quyi tizimlar va umuman tizimning ishlashidagi kamchiliklar aniqlanadi va faoliyatni takomillashtirish bo'yicha qarorlar qabul qilinadi.

6.3. Mehmonxonalar iqtisodiy samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar

Iqtisodiy salohiyati va uning tarkibiy elementlarini shakllantirishga ta'sir etuvchi omillarga to'xtaladigan bo'lsak, bugungi kunda mehmonxona xizmatlari bozorida raqobat darajasi o'sib borayotgan tarmoq bo'lgan mehmonxona sanoatining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kerak. Resurs salohiyatini shakllantirishda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan biznes quyidagilarni ta'kidlaydi:

- mehmonxona biznesining manfaatlarini boshqa tarmoqlardagi korxonalar tomonidan ilgari taqdim etilgan mahsulotlar va xizmatlarga (masalan, ovqatlanish, dam olish, ko'ngilochar, ko'rgazma faoliyati va boshqalar) kengaytirish;
- ommaviy iste'molchi uchun mehmonxona xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini oshirishga ko'maklashuvchi mehmonxona sanoatini demokratlashtirishni rivojlantirish;
- mehmonxona biznesining ixtisoslashuvini kuchaytirish, bu turli xil xususiyatlarni hisobga olgan holda iste'molchilarning ayrim segmentlariga aniqroq e'tibor qaratish imkonini beradi;
- mehmonxona biznesining globallasuvi va kontsentratsiyasi;
- xizmat ko'rsatishni shaxsiylashtirish va mijozlarning talab va ehtiyojlariga to'liq e'tibor qaratish;
- chuqur va tizimli iqtisodiy diagnostika qilish imkonini beruvchi yangi aloqa vositalari va axborot texnologiyalarini keng joriy etish;
- mehmonxonalarining biznes strategiyasiga yangi texnologiyalarni joriy etish, xususan, mehmonxona mahsulotlari va xizmatlarini ilgari surish uchun internetdan keng foydalanish.

Mehmonxonaning resurs salohiyatini shakllantirishga ta'sir etuvchi omillarni izlash, ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish masalasi e'tiborga loyiqdir. Xususan, yuqori sifatli xizmatlarni yaratishning asosiy yo'nalishlaridan biri turistik biznes amaliyotida ishlab chiqilgan va mehmonxona uchun ham, umumiy ovqatlanish korxonasi yoki korxonada faoliyati uchun ham universal bo'lgan qulaylik parametrlariga qat'iy rioya qilishdir. Komponentlar majmuasi "konfort" tushunchasining quyidagi tarkibiy qismlarini o'z ichiga oladi:

- axborot qulayligi (mehmon mehmonxona, umumiy ovqatlanish korxonalarini va mehmonxona sanoatining boshqa ob'ektlari haqida qanchalik to'liq ma'lumot olishi mumkinligi);

- iqtisodiy qulaylik (bu mehmon uchun to'lovning qulayligi tushuniladi; chegirmalar, bonuslar, klub kartalari va mehmonni turar joy yoki ovqatlanish vositalarini, sayyohlik agentligi yoki turni qayta tanlashga undashga qaratilgan boshqa chora-tadbirlar tizimi);
- estetik qulaylik (mehmonning ma'lum bir mehmonxonani tanlashiga sabablar yig'indisi tushuniladi: estetik jihatdan yaratilgan interyer, yagona uslub, kompaniyaning yo'nalishi uslubi, xavfsizlik va gigiena standartlarining mavjudligi);
- maishiy qulaylik (bu mehmonning yashashi uchun normal sharoitlar yaratishni anglatadi - optimal harorat, havo namligi, atmosfera bosimi, qulay mebel va boshqalar);
- psixologik qulaylik (bu yuqoridagi barcha parametrlarning har tomonlama qamrab olinishi tushuniladi, chunki sanab o'tilgan komponentlardan kamida bittasi bo'lmasa, mehmonning kayfiyati buziladi).

Nihoyat, mehmonxona xo'jaligining resurs salohiyatini shakllantirishga ta'sir qiluvchi omillarga quyidagilar kiradi: kuchli brend; faoliyat ko'lami; xizmat ko'rsatish va qo'llab-quvvatlash; investitsiyalar rentabelligi va boshqalar.

Ma'lumki, brend - bu ma'lum bir tashkilot mahsuloti yoki xizmati bilan bog'liq bo'lgan tushunchalar, noyob echimlar, idrok etish hissi, qiymat xususiyatlarining guruhlangan ro'yxati. Mehmonxona biznesida brendga ega bo'lish muvaffaqiyatlar manbai sanaladi va mehmonxona faoliyati samadorligini o'sishini ta'minlashi hamda iqtidorini yuksaltirishi mumkin. Ma'lumki, mehmonxona iqtisodiy iqtidorini shakllantrish va yuksaltirish dolzarb masalarlardan biri hisoblanadi. Hozirgi paytda, mehmonxona potentsialini shakllantirish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: 1) xizmat ko'rsatish va ishlab chiqarish resurslari va mehmonxona imkoniyatlarini, uning ulushini yoki bozordagi mavqeini tuzilmasi, dinamikasi va ulardan foydalanish samaradorligini baholash; 2) xizmat va mahsulotning asosiy turlarining raqobatbardoshlik darajasini, umuman mehmonxonaning o'zi va uning umumiy salohiyatini aniqlash; 3) mehmonxonada

mavjud xizmat ko'rsatish resurslari va iqtisodiy resurslarning yo'qotishlarini tahlil qilish; 4) mehmonxona salohiyatini rivojlantirishning asosiy strategiyasi va taktikasini tanlash; 5) tanlangan uzoq muddatli maqsadlar va mavjud resurslar cheklovlarini hisobga olgan holda mehmonxona salohiyatini rivojlantirishni rejalashtirish; 6) iqtisodiy o'sishni ta'minlash va mehmonxona salohiyatini rivojlantirish bilan bog'liq rejalashtirilgan tadbirlarni amalga oshirish. Shuningdek, mehmonxona ishining o'ziga xos xususiyatlarini va resurs salohiyatining aniqlangan tendentsiyalari va tarkibiy qismlarini hisobga olish zarur. Mehmonxona xo'jaligining imkoniyatlari, birinchi navbatda mijozlarga individual xizmat ko'rsatish, zamonaviy xizmatlardan foydalanish bilan bog'liq bo'ladi. Mehmonxona xo'jaligining resurs salohiyatini shakllantirish omillariga quyidagi xizmat ko'rsatish texnologiyalarini kiritish mumkin:

- mehmonning ehtiyojlarini aniqlash uchun vaqtni minimallashtirish (CRM - mijozlar bilan aloqalarni boshqarish tizimlari bunday muammolarni hal qilish uchun mo'ljallangan tizimlarga aylandi; ular turli manbalardan ma'lumotlarni yig'adi va ularni bir nuqtada to'playdi, shunda mehmonlarning xohish-istaklari oldindan hisobga olinadi);
- mehmon uchun xizmatlarning soddaligi va qulayligini oshirish (magnit va chip kartalari yordamida identifikatsiya texnologiyasi, elektron barmoq izlari keng qo'llaniladi);
- ofis tizimlarini konsolidatsiya qilish kerakligi (bu nazoratni aniq tushunish va mehmonxona faoliyati to'g'risida to'liq ma'lumot olish uchun talab qilinadi).

Shunday qilib, mehmonxona xo'jaligining resurs salohiyatini oshirishning asosiy yo'nalishlari orasida quyidagilarni ta'kidlash mumkin: mavjud xonalar fondidan foydalanishni yaxshilash (mehmonxona bandligining mavsumiy tebranishlarini yumshatish, uni boshqarish tuzilmasini o'zgartirish orqali); potentsialning barcha tarkibiy qismlarining zaxiralarini tahlil qilish, ularni optimallashtirish va umuman mehmonxona va uning barcha tarkibiy qismlarini boshqarishni takomillashtirish;

mehmonxona xo'jaligi tomonidan taklif etilayotgan tovarlar va xizmatlarni diversifikatsiya qilish darajasini oshirish, innovatsiyalarni doimiy ravishda joriy etish.

6.4. Mehmonxonalar iqtisodiy samaradorligidan samarali foydalanish bo'yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun tegishli axborot tizimini shakllantirish

Iqtisodiy salohiyat mehmonxona industriyasi jarayonida yuzaga keladigan turli xizmat ko'rsatish va moliyaviy munosabatlar bilan uzviy bog'liqdir. Mehmonxona o'zining tadbirkorlik faoliyati davomida kapitalni shakllantirish va undan foydalanish, aktsiyadorlar, ta'sischi, investorlar va kreditorlar bilan munosabatlarga kirishish masalalarini hal qiladi. Shu bilan birgalikda, biznes sheriklar bilan o'zaro hamkorlik qilish uchun shartnomalari tuziladi. Bundan tashqari, xodimlar, alohida ishchilar va boshqaruv apparati bilan munosabatlar tizimini tashkil qilinadi.

Mehmonxona resurslari va zahiralaridan samarali foydalanish, iqtisodiy salohiyatini yuqori darajada ro'yobga chiqarish uchun xizmat qiladi. Bizning fikrimizcha, iqtisodiy salohiyatni tahlil qilish uchun asosiy axborot resurslari uchta blokning axborot ma'lumotlari hisoblanadi: xo'jalik faoliyatining huquqiy asoslari sohasida; biznes bozori ma'lumotlari va mehmonxonaning asosiy xususiyatlariga oid ma'lumotlar. Axborot resurslarining sanab o'tilgan bloklari ma'lum darajada mehmonxonaning iqtisodiy salohiyatini, uning tarkibiy elementlarini shakllantirishning asosiy sababi, zaruriy sharti hisoblanadi.

Huquqiy blokning axborot ma'lumotlarini malakali boshqarish qobiliyati mehmonxona boshqaruv xodimlarining malaka darajasiga bog'liq va boshqaruv qarorlarining samaradorligiga bilvosita ta'sir qilishi mumkin. Huquqiy ma'lumotlar ba'zi hollarda biznes-jarayonlarni amalga oshirish uchun ma'lum mezonlarga asoslangan chegaralar bo'lib xizmat qiladi, ularning buzilishi mehmonxona uchun moliyaviy sanksiyalarga aylanadi va shu bilan butun iqtisodiy salohiyatning

yomonlashishiga olib keladi. Tarmoqli blokning axborot resurslari manbalari mehmonxona mulkining tarkibi va tuzilishini, mahsulot ishlab chiqarish va sotishda (ishlarni bajarish, xizmatlar ko'rsatish) doimiy va o'zgaruvchan xarajatlar nisbatini oldindan belgilab beradi va pirovardida moliyaviy resurslarning shakllanishiga ta'sir qiladi. Faoliyat natijasi, biznesning rentabelligi va keyingi strategik rivojlanish imkoniyatlaridir.

Iqtisodiy potentsialni tahlil qilish va baholash jarayonida alohida va batafsil e'tibor mehmonxonaning xizmat ko'rsatish, mehnat va moliyaviy potentsialining holati va ishlatilishini tavsiflovchi ma'lumotlarni talab qiladi. Xizmat ko'rsatish salohiyatini tahlil qilish moddiy-texnika bazasining holatini, kapital qo'yilmalarning amalga oshirilishini, aylanma mablag'larning tarkibini, ta'minot va marketing siyosatini o'rganish hamda baholashdan iborat. Bunda asosiy axborot resursi birinchi navbatda moliyaviy hisobot ma'lumotlari, shuningdek, buxgalteriya hisobining boshqaruv hisobi ma'lumotlari, ta'minot va marketing bo'limlari hamda mehmonaning iqtisodiy xizmatlarining ma'lumotlari hisoblanadi. Mehnat potentsialini tahlil qilish uchun axborot manbalari mehmonxona jamoasining miqdoriy va sifat tarkibini, kadrlar almashinuvini, yosh tarkibi va ta'lim darajasini ochib beradigan kadrlar bo'limining ma'lumotlari hisoblanadi.

Mehnat potentsialini tahlil qilishda axborot bazasining tarkibiy qismi bu mehmonxonaning intellektual kapitalining holati va uni rivojlantirish imkoniyatlari to'g'risidagi ma'lumotlardir. Moliyaviy potentsialni tahlil qilish va baholash uchun asosiy axborot resursi buxgalteriya moliyaviy hisoboti, xususan, balans hisoblanadi. Balansning passiv qismida mehmonxona kapitalining tarkibi va tuzilishi, biznesni moliyalashtirishning o'z manbalari va qarz mablag'lari qiymati to'g'risidagi ma'lumotlar aks ettiriladi. Mehmonxonaning moliyaviy potentsial darajasi kapital qiymati ko'rsatkichlari dinamikasini, undan umuman foydalanish samaradorligini va alohida tarkibiy elementlarni tahlil qilish asosida baholanadi. Ushbu axborot resursining afzalligi quyidagi sabablar bilan bog'liq: - buxgalteriya hisobotlarini shakllantirishning izchilligi va davriyligi; – buxgalteriya registrilarini

hujjatli rasmiylashtirish va axborot ma'lumotlarini tekshirish imkoniyati; - biznes jarayonlari bo'yicha buxgalteriya hisobi ma'lumotlarini tarmoq ma'lumotlari va raqobatchilar ko'rsatkichlari bilan qiyosiy tahlil qilish imkoniyati; - dinamikada xizmat ko'rsatish resurslarining holati va foydalanishni batafsil tahlil qilish, mehmonxona iqtisodiy salohiyatining tarkibiy elementlaridagi qonuniyatlar va munosabatlarni aniqlash imkoniyati. Buxgalteriya hisobotlari - bu o'tgan moliyaviy yil uchun buxgalteriya hisobotlar va hujjatlarida shakllantirilgan hamda mehmonxonaning yil davomidagi barcha xo'jalik faoliyatining yakuniy natijalarini aks ettiruvchi asosiy axborot natijasidir.

Shunday qilib, turli xil moliyaviy ma'lumotlarning mavjudligi va ulardan foydalanish imkoniyati mehmonxonaning iqtisodiy salohiyatini tahlil qilish va baholash samaradorligining asosiy shartidir.

Nazorat savollari

- Mehmonxonalar iqtisodiy samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni aytib bering.
- Mehmonxonalar iqtisodiy salohiyatini ifodalovchi ko'rsatkichlarni izohlang
- Iqtisodiy qulaylik nima?
- Mehnat potentsialini deganda nimani tushunasiz?
- Estetik qulaylikning mohiyatini aytib bering
- Kadrlar salohiyati mehmonxona faoliyatiga ta'sirini bayon eting
- Fond salohiyati mehmonxona iqtisodiyotiga ta'sirini izohlab bering
- Moliyaviy salohiyat deganda nimani tushunasiz?

VII Bob. Mehmonxonalarning asosiy vositalari va boshqa oborotdan tashqaridagi aktivlari tahlili

Tayanch iboralar: mehmonxonalarning asosiy vositalari, oborotdan tashqari aktivlar, bino, inshootlar, uzatish moslamalari, mashina, jihozlar, transport vositalari, uy-joy, asboblar;

7.1. Mehmonxonalarning asosiy vositalari va boshqa oborotdan tashqari aktivlarining umumiy tasnifii

Turli xildagi xizmatlarni ko'rsatish uchun har bir mehmonxona ma'lum turdagi mehnat vositalariga ega bo'lishi kerak. Mehmonxona xizmatlarini yaratish va ko'rsatish jarayonida foydalaniladigan barcha mehnat vositalari va ob'ektlari yig'indisi mehmonxona xo'jaligining moddiy-texnik bazasi hisoblanadi.

Mehmonxonalarning asosiy fondlari – xizmat ko'rsatish va ekspluatatsiya jarayonida qayta-qayta ishtirok etadigan, o'zining tabiiy shaklini to'liq yoki qisman saqlaydigan, eskirganligi sababli o'z qiymatini qismlarga bo'lib xizmat ko'rsatishga o'tkazadigan va uning o'rnini bosuvchi davrda qoplaydigan mehnat vositalarining bir qismi. Joriy hisob ma'lumotlariga ko'ra, asosiy vositalarga xizmat muddati 1 yildan ortiq bo'lgan va eng kam ish haqining 100 barobaridan ortiq bo'lgan mehnat qurollari kiradi.

Standart tasnifga muvofiq asosiy vositalar ishlab chiqarish va ekspluatatsiya jarayonida ishtirok etishiga ko'ra ikki iqtisodiy guruhga bo'linadi: bevosita xizmat ko'rsatish jarayinida qatnashuvchi va noxizmat ko'rsatish (ya'ni xizmat ko'rsatish jarayonida bevosita qatnashdigan) asosiy vositalar. Xizmat ko'rsatish yoki ishlab chiqarish asosiy fondlariga ishlab chiqarish va ekspluatatsiya jarayonida foydalaniladigan yoki uni amalga oshirishga hissa qo'shadigan mehnat vositalari

(mehmonxona binolari, jihozlar) kiradi. Asosiy fondlar mehmonxona xizmatlarini ko'rsatish uchun moddiy sharoit yaratadi. Noxizmat ko'rsatish fondlariga xodimlarning maishiy va ijtimoiy-madaniy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi fondlar (uy-joy fondi, madaniy-maishiy muassasalar binolari, ta'lim muassasalari va boshqalar) kiradi.

Funksional maqsadi va tabiiy-moddiy xususiyatlariga ko'ra asosiy vositalar quyidagi turlarga bo'linadi:

- bino
- inshootlar
- uzatish moslamalari;
- mashina va jihozlar;
- transport vositalari;
- uy-joy;
- asboblar;
- bir birlik uchun eng kam ish haqining 15 baravaridan ortiq va xizmat muddati bir yildan ortiq bo'lgan mebel, ishlab chiqarish va maishiy texnika vositalari.

Mehmonxona sanoatining asosiy fondlarida bino va inshootlar eng katta ulushni egallaydi. Binolar asosiy va yordamchi binolarga bo'linadi. Asosiy binolar majmua tarkibidagi mehmonxonalar va yakka tartibdagi yotoqxonalar binolari, restoranlar, bassetynli sport majmualari, kinoteatrlar va boshqalar. Yordamchi binolarga qozonxonalar, kirxonalar, omborlar, sabzavot do'konlari, garajlar va balansdagi boshqa yakka tartibdagi binolar kiradi. Mehmonxona xojaliklari va ularning yordamchi ob'ektlari tarkibiga quyidagilar kiradi:

- Suv ko'tarish stantsiyalari,
- Chuchuk va mineral suvning artezian quduqlari;
- Mazut, benzin va boshqa moylar uchun rezervuarlar;

- Suzish havzalari, shu jumladan, ularning poydevori, isitish moslamasi va armatura;
- Sohilni himoya qilish inshootlari, tayanch devorlari, favvoralar, kanalizatsiya va boshqa kommunal xizmatlar;
- Sport maydonchalari, tennis kortlari, eshkak eshish, qayiq stansiyalari, attraksionlar;
- Park yo'llari, yodgorliklar, haykallar, to'siqlar va shunga o'xshashlar;
- Barcha yordamchi qurilmalar va belgilar bilan yo'llar.

O'tkazuvchi qurilmalarga quyidagilar kiradi: elektr va issiqlik energiyasini uzatuvchilar, dvigatellardan ishlaydigan mashinalarga mexanik energiya, transmissiyalar, quvurlar va boshqalar; mehmonxona va boshqa binolarni isitish, suv ta'minoti, kanalizatsiya uchun quvurlar; radio va telefon tarmoqlari; tashqi yoritish tarmoqlari.

Mashina va asbob-uskunalar - ular uchun quvvat mashinalari va uskunalari, issiqlik va elektr energiyasini ishlab chiqaruvchi generatorlar; transformatorlar; gaz generatorlari, bug 'qozonlari, elektr dvigatellari; kommunal xizmatlar uchun uskunalar, kir yuvish, telefon aloqasi, yong'inga qarshi uskunalar va boshqalar. Uy-joy - bu yozgi davrda foydalaniladigan vaqtinchalik yashash uchun mo'ljallangan binolar (panel uylar). Avtotransport vositalariga odamlar va tovarlarni tashish uchun mo'ljallangan transport vositalari kiradi.

Mehmonxonalarning asosiy fondlariga mebel va inventarlar, shuningdek, maishiy texnika va yuqori unumli mashinalar (changyutgichlar, konditsionerlar va boshqalar) kiradi. Maishiy va madaniy buyumlar (gilamlar, rasmlar, televizorlar, muzlatgichlar, pianinolar, magnitafonlar va boshqalar), shuningdek, barcha turdagi ko'p yillik ko'chatlar, hayvonot dunyosi va boshqalar.

Xizmat ko'rsatish jarayonida o'ziga xos roliga ko'ra mehmonxonaning asosiy fondlari passiv va faol bo'linadi. Asosiy vositalarning passiv qismini ma'lum turdagi binolar, mehmonxona binolari, uzatish moslamalari, aloqa vositalari, faol

qismini esa mebel va boshqa maishiy-madaniy buyumlar, mashinalar, asbob-uskunalar bilan jihozlangan turar joy xonalari tashkil etadi. Asosiy fondlarning katta qismini bino va inshootlar, ya'ni passivlari tashkil etadi, bu esa madaniyat va turistlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga to'sqinlik qiladi. Asosiy vositalarning xususiyati shundan iboratki, ular ishlab chiqarish jarayonida qayta-qayta ishtirok etadi va natijada eskiradi va jismoniy eskiradi.

Asosiy vositalarning jismoniy eskirishi deganda, ularning mehnat jarayonida foydalanish natijasida, shuningdek, tabiiy-iqlim sharoitlarining ta'siri natijasida ishlab chiqarish va texnik sifatlarini yo'qotish tushuniladi. Bino va inshootlarning jismoniy eskirishiga texnik foydalanish va ta'mirlash bilan bog'liq bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi. Bularga quyidagilar kiradi: qurilish-montaj ishlarining sifati va binolarni ta'mirlashda foydalaniladigan materiallar; binodan maqsadli foydalanish; binoning foydalanish muddati; binoning texnik nazorati sifati; joriy va kapital ta'mirlash ishlarini sifatli va o'z vaqtida bajarish; binoni ishlatish qoidalari va qoidalariga rioya qilish; binolarni va binoning atrofini tozalash sifati.

Asosiy vositalarning mehmonxona majmualarini yaratish va qurish sohasida fan-texnika taraqqiyoti yutuqlarini joriy etish sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmoqda. Mehmonxonalarni kapital ta'mirlash, rekonstruksiya qilish, modernizatsiya qilish va qayta jihozlash jarayonida eskirish holatlariga barham berish mumkin.

Oborotdan tashqaridagi aktivlar mehmonxona xizmat ko'rsatish yoki turistik korxonada ishlab chiqarish jarayonining asosi hisoblanadi. Mehmonxonaning yakuniy moliyaviy natijasi ular kompaniyani tashkil etishning dastlabki bosqichida qanday shakllanganligi, kelajakda qanday boshqarilishi, tuzilishi qanday o'zgarishi, biznes jarayonida qanchalik samarali foydalanilishiga bog'liq.

Oborotdan tashqaridagi aktivlarning miqdor jihatdan ko'payishi asosiy vositalarni (uskunalar, binolar, inshootlar) va nomoddiy aktivlarni sotib olish, yangi asosiy vositalarni qurish yoli bilan vujudga kelishi mumkin. Oborotdan tashqaridagi aktivlar uzoq muddatli investitsiyalarni jalb qilishni talab qiladi.

Mazkur aktuvlarga bo'lgan ehtiyoj asosan mehmonxonaning o'z kapitali va ba'zan qarz mablag'lari hisobidan qoplanadi.

7.2. Mehmonxona xo'jaligining asosiy fondlarini tahlil qilish va baholash ko'rsatkichlari

Mehmonxona xo'jaligining asosiy fondlari jismoniy va tannarx bo'yicha hisobga olinadi va rejalashtiriladi. Asosiy vositalarni baholash ularning jismoniy hajmini, tuzilishini aniqlash, amortizatsiyani rejalashtirish va hisoblash, asosiy vositalarning ishlashi bilan bog'liq xarajatlarni aniqlash, ulardan foydalanish va yangilash samaradorligi darajasini aniqlash imkonini beradi.

Asosiy vositalarni baholash quyidagi tannarx turlari bo'yicha amalga oshirilishi mumkin: boshlang'ich; qoldiq; tiklovchi.

Asosiy vositalarning (mablag'larning) boshlang'ich qiymati bu quyidagilarni o'z ichiga olgan miqdordir:

- ularni sotib olish, etkazib berish va o'rnatish, shu jumladan uchinchi shaxslar (yetkazib beruvchi, vositachi, pudratchi va boshqa tashkilotlar) xizmatlarining haqiqiy xarajatlari;
- bojxona to'lovlari;
- tashish paytidagi sug'urta xarajatlari;
- ssuda bo'yicha foizlar;
- yuklash va tushirish ishlari uchun to'lov;
- soliqlar;
- asosiy vositalarni sotib olish bilan bevosita bog'liq bo'lgan mehmonxonaning boshqa xarajatlari.

Asosiy vositalar ishga tushirilgandan so'ng ularning to'liq boshlang'ich qiymati «Asosiy vositalar» schyoti bo'yicha balans aktivida aks ettiriladi. Umumiy xarajat aktivning butun faoliyati davomida o'zgarmas bo'lib qoladi, kapital

qo'yilmalar hisobiga ob'ektlarni kengaytirish, modernizatsiya qilish va ta'mirlash, tannarxga xarajatlar qo'shilganda va qayta baholashdan tashqari.

Asosiy vositalarning qoldiq qiymati - bu amortizatsiya ajratmalaridan so'ng hisoblangan qiymatdir. Odatda asosiy vositalarning qoldiq qiymati hisobot davrining so'ngida hisoblanadi. Asosiy vositalarni almashtirish qiymati - bu o'xshash materiallardan foydalangan holda zamonaviy sharoitlarda ularning aniq nusxasini tiklash va barcha operatsion parametrlarni saqlash xarajatlari. Ular odatda quyidagilarga ajratiladi:

- to'liq almashtirish qiymati - yangi asosiy vositalarni qayta yaratish xarajatlari;
- qoldiq almashtirish qiymati - asosiy vositalarni haqiqiy holatini qayta tiklash xarajatlari.

Asosiy vositalarning yangilanish va eskirish darajasi quyidagi koeffitsientlar bilan aniqlanadi:

Asosiy vositalarni yangilash koeffitsienti yil davomida olingan yangi asosiy vositalar va ularning umumiy sonidagi ulushini ko'rsatadi. Bu koeffisient asosiy vositalarning o'sish sur'atlarini tavsiflaydi:

$$K_{yan.} = \frac{Q_{yoav}}{Q_{av}} (1)$$

bu yerda Q_{yoav} –hisobot davrida yangi olingan asosiy vositalarning qiymati;

Q_{av} - asosiy vositalarning hisobot davr oxiridagi qiymati.

Asosiy vositalarning mehnat faoliyatidan chiqarish nisbati ma'lum bir davr uchun hisoblanadi. Ushbu koeffitsientni hisoblash uchun ma'lum bir davrda foydalanishdan chiqarilgan asosiy vositalar qiymatini yil boshidagi qiymatiga bo'lish kerak. Bu shuni anglatadiki, asosiy vositalarning chiqish koeffitsienti (K_{ch}) formulasi quyidagicha ifodalanishi mumkin:

$$K_{ch.} = \frac{Q_{avch}}{Q_{av}} (2)$$

bu yerda Qavch - hisobot davrida mehmonxonaning hisobidan chiqarilgan asosiy vositalarning qiymati;

Qav - hisobot davri boshidagi mehmonxonaning asosiy vositalarining qiymati.

Bu nisbat, aslida, yil boshidan beri hisobot davrida mehmonxona hisobidan chiqarilgan asosiy vositalar ulushini ko'rsatadi. Ushbu koeffitsient vositasida dinamikada barcha asosiy vositalar uchun ham, ularning alohida turlari uchun ham tahlil qilinishi mumkin.

Hisobot davridagi asosiy vositalarning o'sishini aniqlash uchun mehmonxonaning hisobot davri oxiridagi asosiy vositalarining (AV) qiymati, foydalanishga topshirilgan asosiy vositalar, shuningdek, hisobot davrida foydalanishdan chiqarilgan asosiy vositalar to'g'risida ma'lumotlar talab qilinadi. Hisobot davridagi asosiy vositalarning ko'payishi - foydalanishga topshirilgan asosiy vositalar va foydalanishga topshirilgan ob'ektlar o'rtasidagi farqni aniqlash yo'li bilan aniqlalanadi. Ushbu ma'lumotlardan foydalanib, asosiy vositalarning o'sish sur'ati (Ko') quyidagicha hisoblanadi:

$$Ko' = \frac{AVo'}{AVhdo} (3)$$

bu yerda AVo' - hisobot davri uchun asosiy vositalar obektlarining o'sishi qiymati;

AVhdo - hisobot davri oxirida tashkilotning asosiy vositalar obektlarining qiymati.

Bu koeffitsient asosiy fondlarning yangilanishi hisobiga ularning qiymatining nisbatan ortib borishini tavsiflaydi. Tabiiyki, o'sish yangi joriy qilingan asosiy vositalar tannarxining foydalanishdan chiqarilganlarga nisbatan oshib ketishini nazarda tutadi. Qabul qilingan va foydalanishdan chiqarilgan asosiy vositalar o'rtasidagi farq salbiy bo'lsa, koeffitsient o'sishni emas, balki asosiy vositalarning kamayishini ifodalaydi. Ushbu nisbat uchun standart yo'q. Bu shuni anglatadiki, mehmonxona daoliyatini ushbu ko'rsatkichni dinamikada, shuningdek, asosiy vositalar harakatini tavsiflovchi boshqa omillar bilan birgalikda tahlil qilish lozim.

Amaliyotda, miqdoriy nisbatlarni tahlil qilish hamda asosiy vositalar holatining tendentsiyalarini bashorat qilish imkonini beruvchi ko'rsatkichlar ham mavjud va ular quyidagilardan iborat:

- asosiy fondlar kiritilishining ularning tasarrufiga nisbati;
- asosiy vositalarning chiqib ketishining ularning kiritilishiga nisbati.

Asosiy vositalarni takror ishlab chiqarishni tavsiflovchi ko'rsatkichlari esa quyidagilar hisoblanadi:

- asosiy faoliyatdan chiqarilgan asosiy vositalar koeffitsientining yangi kiritilgan AV koeffitsientiga nisbati;
- eskirish koeffitsientining o'zgarishining yangilanish koeffitsientining o'zgarishiga nisbati.

7.3.Mehmonxonalarning asosiy fondlarini tahlil qilish

Asosiy vositalar (AV) quyidagi xususiyatlarga ega bo'lgan moddiy aktivlardir:

- tabiiy shaklini saqlab, ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etish;
- kutilayotgan foydali xizmat muddati (operatsiya) — bir yildan ortiq.

Mehmonxonaning asosiy fondlarini tahlil qilish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- asosiy vositalar qiymatining (dinamikasining) o'zgarishlarini tahlil qilish;
- asosiy fondlar tarkibini tahlil qilish;
- asosiy fondlarning holati va harakatini tahlil qilish;
- asosiy fondlardan foydalanish samaradorligini tahlil qilish.

7.3.1. Mehmonxona asosiy fondlari dinamikasi

Mehmonxonalarda bevosita ishlab chiqarish va noishlab chiqarish asosiy fondlari mavjud. Ishlab chiqarish maqsadlaridagi asosiy vositalarga mehmonxona ustavida belgilangan faoliyatning asosiy maqsadi sifatida foydalanishi muntazam

foyda olishga qaratilgan ob'ektlar kiradi. Shunday qilib, bu mehmonxonanaing asosiy faoliyati bilan bog'liq bo'lgan mijozlarga xizmat ko'rsatish, qurilish ishlarida, savdoda va hokazolarda foydalaniladigan aktivlardir. Noishlab chiqarish maqsadlaridagi asosiy vositalarga mehmonxona balansida bo'lgan va asosiy faoliyatni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lmagan uy-joy kommunal xo'jaligi, sog'liqni saqlash, jismoniy tarbiya va ta'lim kiradi. Xodimlarning ijtimoiy-madaniy ehtiyojlarini qondirish uchun yaratilgan ob'ektlar.

Mehmonxonalar asosiy noishlab chiqarish aktivlari ulushining kamayishidan foyda ko'radi, bu ularning umumiy tuzilishi yaxshilanganidan dalolat beradi. Ushbu ob'ektlarni saqlash katta xarajatlarni talab qiladi, shu bilan birga ular mehmonxona samaradorligiga bevosita ta'sir qilmaydi. "Turon" mehmonxonasining asosiy fondlari dinamikasini tahlil qilish jadvalda keltirilgan.

7.1. Jadval. "Turon" mehmonxonasining asosiy fondlari dinamikasini

	Asosiy vositalar					
	Bino	Inshoot	Mashina va jihozlar	Naqliyot vositalari	Xo'jalik inventori va boshqalar	Jami
O'tgan davr	155 842	548	72 511	2845	108	231 854
Hisobot davri	150 948	543	85 412	4251	109	241 263
O'sish yoki kamayish(+,-)	-4894	-5	12 901	1406	1	9409
O'sish surati yoki kamayish,%	96,86	99,09	117,79	117,79	101,02	104,06

Jadvaldagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, tahlil qilingan davrda mehmonxonaning asosiy fondlari qiymati 9409 ming so'mga yoki 4,06% ga oshdi. O'sish, birinchi navbatda, mashina va asbob-uskunalar narxining oshishi hisobiga erishildi. Hisobot davrida ushbu asosiy vositalar guruhidagi o'sish 12 901 ming so'mga yoki 17,79% ni tashkil etdi. Avtotransport vositalarining narxi ham 1406

ming so'mga yoki 49,42 foizga oshgan. Ishlab chiqarish va uy jihozlarining narxi biroz oshgan - 1 ming so'mga yoki 1,02%. Shu bilan birga, binolarning narxi 4894 ming somga kamaygan (3,14%).

Asosiy vositalar qiymatidagi bunday o'zgarishlar qo'shimcha tushuntirishni talab qiladi. Binolar narxining pasayishi ushbu mulkning bir qismini sotish bilan bog'liq bo'lishi mumkin va transport vositalari, mashinalar va jihozlar narxining oshishi – xizmat ko'rsatish ehtiyojlari uchun uskunalar (stanoklar, presslar va boshqalar) va transport vositalarini sotib olish bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

7.3.2. Mehmonxonaning asosiy fondalari tuzilishi

Ma'lumki, mehmonxona xojaligining asosiy fondlari passiv va faol qismlardan iborat. Passiv qismga binolar, inshootlar, dam olish maskanlari, turistik marshrutlar va boshqalar kiradi, faol qismiga harakatlanuvchi tarkib, sovutgich uskunolari, kompyuterlar, nazorat-kassa mashinalari, aloqa vositalari, xizmat muddati bir yildan ortiq bo'lgan uskunalar, inventar kiradi. Agar mehmonxona xizmatlarini ko'rsatish bilan bir qatorda moddiy ne'matlar ishlab chiqarish (turistik asbob-uskunalar ishlab chiqarish, harakatlanuvchi tarkibni ta'mirlash va boshqalar) bilan shug'ullansa, unda faol qismga stanoklar, qurilmalar va boshqalar kiradi.

Mehmondo'stlik sanoatining o'ziga xosligi shundan iboratki, mehmonxona xojaligi asosiy fondlarining passiv qismi (turar joy, mehmonxona majmuasi) mohiyatan faol qismdir. Turar joy nafaqat xizmat ko'rsatish jarayoni uchun sharoit yaratibgina qolmay, balki xizmat ko'rsatish jarayonining moddiy bazasi ham hisoblanadi. Ortiqcha qiymat va ortiqcha mehmonxona mahsuloti ular asosida qayta yaratiladi. Tabiiy resurslar turistik va mehmonxona faoliyatida ham o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular xizmat ko'rsatish jarayoni uchun sharoit yaratib beruvchi yer, o'rmon, suv maydonlaridir. Har qanday mehnat shaklidan foydalanish (masalan, avtoturargohlar qurish) tabiiy resurslar turizm va mehmondo'stlik uchun xom ashyo bazasiga aylanib borayotganidan dalolat beradi.

"Turon" mehmonxonasining asosiy fondlari tarkibini tahlil qilish 7.2. jadvalda keltirilgan. "Turon" mehmonxonasining asosiy fondlarining holati va harakatini tahlil qilish quyidagi ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi:

- yangilanish omili;
- eskirish omili;
- haqiqiylik omili.

Yangilanish koeffitsienti (Cobn) yangi olingan asosiy vositalarning asosiy vositalarning umumiy miqdoridagi ulushini ko'rsatadi va quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

Agar bu koeffitsient 0,5 dan katta bo'lsa, bu normal hisoblanadi. Asosiy vositalarning amortizatsiya koeffitsienti (Kizn) amortizatsiya qilingan asosiy vositalarning ularning umumiy hajmidagi ulushini ko'rsatadi. Shuni ta'kidlash lozimki, asosiy vositalar sifatida hisobga olingan barcha mulklar uchun amortizatsiya ajratmalari hisoblanadi. Vaqtinchalik foydalanilmayotgan yoki konservatsiyada bo'lgan barcha boshqa asosiy vositalar bo'yicha standart tartibda amortizatsiya hisoblanadi. Buxgalteriya siyosatida amortizatsiya asosiy vosita tan olingan oydan keyingi oyning birinchi kunidan boshlab hisoblanishini belgilash mumkin. Bunday holda, hisobdan chiqarilgan asosiy vositalar bo'yicha esa keyingi oyning birinchi kunidan boshlab amortizatsiyani hisoblashni to'xtatish kerak bo'ladi.

Jadval 7.2. "Turon" mehmonaning asosiy fondlarining holati va harakatining tahlili

№	Ko'rsatkichlar	Pul birligi
1	Hisobot davri boshida asosiy vositalarning mavjudligi, ming so'm	231 854
2	Hisobot davrida olingan asosiy vositalar, ming so'm	14 308
3	Hisobot davri uchun nafaqaga chiqqan asosiy vositalar, ming so'm	4899

4	Hisobot davri oxiriada asosiy vositalarning mavjudligi, ming so'm	241 263
5	Asosiy vositalarning dastlabki qiymati, ming so'm	326 978
5	Asosiy vositalarning amortizatsiyasi, ming so'm	85 715
6	Yangilanish koeffisienti	0,06
7	Chiqarish koeffisienti	0,02
8	Yaroqlilik koeffisienti	0,74
9	Eskirish (iznos) koeffisienti	0,26

Xulosa:

- yangilanish stavkasi asosiy vositalar xizmat ko'rsatish jarayonidan stavkasidan oshib ketgan. Bu mehmonxonaning asosiy fondlar bilan ta'minlanganini bildiradi;
- xizmat ko'rsatish jarayonida yaroqlilik darajasi yoki koeffitsienti 0,74, eskirish koeffitsienti esa 0,26. Bu mehmonxonaning asosiy fondlari ancha yangi ekanligidan dalolat beradi.

7.4. Faktorlar va zahiralalar

Bozor sharoitida, mahsulotlarga barqaror talab mavjud bo'lganda, asosiy vositalardan foydalanishni yaxshilash yo'llari mehmondo'stlik sanoati asosiy vositalardan samarali foydalanish uchun zaxiralarni amalga oshirish zarurati bilan belgilanadi. Bunday sharoitda asosiy fondlardan foydalanish samaradorligini oshirish uchun smena ichidagi to'xtab qolish vaqtini minimallashtirish, xizmat ko'rsatish jarayonidagi xatolarni va mavsumiylikni bartaraf etish lozim.

Mehmonxonada asosiy fondlardan foydalanishni yaxshilash uchun zaxiralarni amalga oshirish ikkita asosiy yo'nalishda amalga oshirilishi kerak:

- 1) asosiy vositalardan foydalanish muddatini uzaytirish (ekstensiv yo'l);

2) asosiy vositalardan foydalanish vaqti birligida xizmat ko'rsatish hajmini oshirish (intensiv yo'l).

Vaqt o'tishi bilan asosiy xizmat ko'rsatish hamda ishlab chiqarish fondlaridan foydalanishning yaxshilanishiga ta'sir ko'rsatadigan omillar qatoriga asosiy fondlarning smenali ishini oshirish, ishlamay qolish vaqtini kamaytirish, kalendar ish vaqtidan yaxshiroq foydalanishni ta'minlashni kiritish mumkin. Asosiy vositalarning ishlash soatlarining ko'payishiga ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatishga ketadigan vaqtni qisqartirish, ko'chirishga ketadigan vaqtni qisqartirish va boshqalar orqali ham erishish mumkin. Asosiy ishlab chiqarish fondlaridan (ularning faol qismi) foydalanish intensivligi, o'z navbatida, quyidagi tadbirlar natijasida ta'minlanishi mumkin: ishni tashkil etish va texnologiyasining ilg'or usullarini joriy etish; mehnatni ilmiy tashkil etish tizimini joriy etish; boshqaruv jarayonlarini mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish; uskunalarga xizmat ko'rsatuvchi ishchilarning malakasini oshirish va boshqalar.

Asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini oshirish yo'nalishlari alohida tarmoqlarda har xil bo'ladi. Biroq, mehmondo'stlik sanoati uchun quyidagilar xos bo'ladi. Birinchidan, asosiy fondlardan foydalanish samaradorligini oshirish uchun iqtisodiy rag'batlarni yaratish. Ikkinchidan, uskunalar yuqori darajada foydalanish, ularning jadal eskirishi va yanada zamonaviy yuqori unumdor hamda tejamkor uskunalar bilan almashtirilish. Shubhasiz, har qanday mehmonxona o'zining asosiy fondlaridan foydalanish samaradorligini oshirishga intilishi kerak. Bu daromadni oshirishning kalitidir, natijada daromadning ko'payishiga va rentabellikning oshishiga olib keladi. Shuning uchun asosiy vositalardan maksimal samaradorlik muammosi har qanday tashkilot uchun asosiy masalalardan biriga aylanishi kerak. Bundan tashqari, asosiy fondlardan samarali foydalanish, ularga bo'lgan ehtiyoj kamaytiradi, bu esa tejamkorlikka, ya'ni xarajatlarni minimallashtirishga olib keladi va bu, o'z navbatida, rentabellikning oshishiga yana ta'sir qiladi.

Xizmat ko'rsatish yoki sotish jarayonida foydalaniladigan asosiy vositalar jismonan eskiradi. Asosiy ishlab chiqarish fondlaridan foydalanish samaradorligini oshirish va ularning eskirish darajasini pasaytirish uchun mehmonxona quyidagi usullardan foydalanishi mumkin: foydalanuvchilarning malakasini oshirish; fond boshqaruvini tashkil etish darajasini oshirish; o'z vaqtida kapital ta'mirlash, shuningdek, rejalashtirilgan profilaktika tadbirlarini amalga oshirish; mehnat intizomini yaxshilash; ishlab chiqarishni zarur ishchilar soni bilan ta'minlash; materiallar va inventarlarning yetarliligini ta'minlash va boshqalar.

Izlanishlar shuni ko'rsatayaptiki, yuqorida keltirilgan chora-tadbirlarning barchasi har qanday faoliyatning eng muhim bo'g'ini bo'lgan asosiy fondlardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan.

7.5. Asosiy vositalarni tahlil qilish axborotlar tizimini shakllantirish

Asosiy vositalarni tahlil qilish ko'p vaqt talab qiladigan jarayondir. Shu munosabat bilan, mehmonxonaning resurs salohiyatini baholashda uni amalga oshirishning asosiy bosqichlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Asosiy vositalarni tahlil qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni to'plash muhim ahamiyat kasb etadi. Analitik ishlarning natijalari ko'p jihatdan olingan ma'lumotlarning ishonchliligi, hajmi, sifatiga bog'liq. Shu munosabat bilan ma'lumotlarning sifati tekshirilishi kerak. Ishonchli va o'z vaqtida ma'lumotdan foydalanish ayniqsa muhimdir. Asosiy vositalarni tahlil qilish uchun axborot bazasi quyidagilardan iborat: balanslar varaqasi; balans va daromadlar to'g'risidagi hisobotga tushuntirishlar; asosiy vositalarni hisobga olishning inventar kartochkalari; mehmonxonalarning statistik hisoboti; loyiha-smeta hujjatlari va texnik hujjatlar.

Mehmonxona balansida aks ettirilgan aylanma mablag'larning tarkibi shaklda ko'rsatilgan. Aylanma mablag'lar mehmonxonaning asosiy kapitalini ifodalaydi. Aylanma mablag'larning dinamikasiga mehmonxonaning nomoddiy aktivlari, asosiy fondlari, uzoq muddatli moliyaviy qo'yilmalar va mehmonxonaning aylanma mablag'larining boshqa elementlari qiymatining o'zgarishi ta'sir qiladi.

Ushbu omillarning ta'sirini aylanma aktivlar tarkibini tahlil qilishda aniqlash mumkin. Buxgalteriya balansi va daromadlar to'g'risidagi hisobotga tushuntirishlar tashkilot tomonidan mustaqil ravishda jadval va (yoki) matn shaklida tuziladi. Statistik hisobotning bir qismi sifatida barcha yuridik shaxslar tomonidan taqdim etiladigan "Asosiy vositalar (fondlar) va boshqa nomoliyaviy aktivlarning mavjudligi va harakati to'g'risidagi ma'lumotlar" tahlil qilish uchun eng keng ma'lumotlar bazasi hisoblanadi.

7.6. Tahlil natijalarini umumlashtirish va rasmiylashtirish

O'tkazilgan tahlil natijalarini umumlashtirish va ro'yxatga olish aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish va mavjud zaxiralardan foydalanish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish, shuningdek ishlab chiqilgan chora-tadbirlarning bajarilishini nazorat qilish zarurligini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Mehmonxona yoki uning bo'linmalari faoliyatini tahliliy o'rganishning har qanday natijalari hujjatlar shaklida berilishi kerak. Bu tushuntirish xati, ma'lumotnoma, xulosa bo'lishi mumkin. Iqtisodiy tahlilni uzoq muddatga olib borishda uning natijalari memorandum yoki tushuntirish xati, guvohnoma, xulosa, farmoyish va boshqalar shaklida tuziladi. Xulosalarda rejalarning bajarilish darajasi va boshqaruv dinamikasiga umumiy baho beriladi, ishning ijobiy va salbiy tomonlari qayd etiladi. Ularda xo'jalik faoliyatini takomillashtirish yo'llari va imkoniyatlari ko'rsatiladi. Takliflar (tavsiyalar) tahlil natijalariga asoslanadi va boshqaruv samaradorligini oshirish uchun zaxiralarni aniqlashga qaratilgan aniq chora-tadbirlar majmuini o'z ichiga oladi. Tahlil natijalari yuqori turuvchi tashkilotga yuborilgan taqdirda tushuntirish xati tuziladi. Tushuntirish xatining mazmuni yetarlicha to'liq bo'lishi kerak. Iqtisodiy faoliyat natijalari to'g'risidagi xulosalar va ularni takomillashtirish bo'yicha takliflar bilan bir qatorda, u mehmonxonaning iqtisodiy darajasi, biznes sharoitlari va faoliyatning alohida yo'nalishlari bo'yicha rejalarni amalga oshirish natijalariga oid umumiy xulosalarni o'z ichiga olishi kerak.

Tahlil natijalarini rasmiylashtirishda matnsiz shakl alohida o'rin tutadi. Tahlil natijalarini matnsiz taqdim etish shakli - tipik analitik jadvallarning doimiy tartibidan iborat va tushuntirish matnini o'z ichiga olmaydi. Analitik jadvallar o'rganilayotgan materialni tizimlashtirish, umumlashtirish va idrok etish uchun mos shaklda taqdim etish imkonini beradi. Jadvallar turli shakllarda bo'lishi mumkin. Ular tahlil qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarga muvofiq tuziladi.

Analitik jadvallardagi ko'rsatkichlar analitik va illyustrativ material sifatida bir vaqtning o'zida foydalaniladigan tarzda joylashtirilishi kerak. Shu bilan birga, bir jadvalda iqtisodiyot ishining barcha ko'rsatkichlarini berishga yoki boshqa chegaraga o'tishga - ko'plab jadvallarni kiritishga intilishning hojati yo'q. Jadvallarni universallashtirish va ularning cheksiz soni, ulardan foydalanishni murakkablashtiradi. Analitik jadvallar vizual va foydalanish uchun qulay bo'lishi kerak. Tahlil natijalari haqida hisobot berishning ushbu tartibi so'nggi paytlarda tobora ko'proq foydalanilmoqda. U qayta ishlangan va tizimlashtirilgan ma'lumotlarni mustaqil tushuna oladigan va zarur qarorlar qabul qila oladigan yuqori malakali mutaxassislar uchun mo'ljallangan. Matnsiz tahlil yanada kuchliroqdir, chunki u tahlil qilish va uning natijalaridan foydalanish o'rtasidagi farqni qisqartiradi.

Nazorat savollari

- «Asosiy vositalar» tushunchasiga nimalar kiradi?
- Asosiy fondlar tuzilmalarining qanday turlarini bilasiz?
- Asosiy vositalarning ma'naviy va jismoniy eskirish sabablari nimada?
- Mehmonxona xo'jaligining asosiy fondlaridan foydalanishning qanday ko'rsatkichlari ularning samaradorligini tavsiflaydi?
- Asosiy vositalarni baholash qaysi qiymat turlari bo'yicha amalga oshiriladi?
- Mehmonxona xo'jaligi asosiy fondlarining boshlang'ich, qoldiq va qayta tiklash qiymatining o'ziga xos xususiyati nimada?
- Mehmonxona asosiy fondlaridan foydalanish samaradorligi qanday omillarga bog'liq?

VIII Bob. Mehmonxonalarning nomoddiy aktivlari tahlili

Tayanch iboralar: nomoddiy aktivlar, nomoddiy aktivlar rentabelligi, nomoddiy aktivlarni samaradorligi, nomoddiy aktivlarni inventarizatsiyasi, nomoddiy aktivlarni inventarizatsiyasi, nomoddiy aktivlarni baholash, sotish xarajatlari.

1. Mehmonxonalarning nomoddiy aktivlari tahlili qilishning ahamiyati, vazifalari, tahlil qilishda qo'llanadigan ma'lumotlar manbai

Iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida mehmonxonalarda nomoddiy aktivlardan foydalanish jarayonini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday tahlil mehmonxonalarda faoliyat samaradorligining o'sishini ta'minlaydigan oqilona boshqaruv qarorlarini qabul qilishga yordam beradi. Bundan tashqari, hozirgi bosqichda nomoddiy aktivlardan foydalanishning quyidagi afzalliklari mavjud:

- ichki va tashqi bozorlarda barqarorlik kafolati;
- qo'shimcha daromad olish;
- investitsion jozibadorlikning o'sishi;
- past foiz stavkalarida kredit olish;
- biznes qiymatining oshishi.

Shuning uchun ham nomoddiy aktivlarni tahlil qilish va ularning iqtisodiy ahamiyatini aniq ifodalash dolzarb masala hisoblanadi. Ma'lumki, nomoddiy aktivlar - bu moddiy shaklga ega bo'lmagan, lekin mehmonxonalarning xo'jalik faoliyatini samarali amalga oshirishi uchun zarur bo'lgan uzoq muddatli (1 yildan ortiq) foydalanish ob'ektlari majmuidir. Nomoddiy aktivlarning bir qismi sifatida quyidagilarni ajratish odatiy holdir: intellektual mulk (IP) va uzoq vaqt davomida (bir yildan ortiq) daromad keltirishi mumkin bo'lgan boshqa mulkiy huquqlarni o'z ichiga olgan identifikatsiya qilinadigan nomoddiy aktivlar hamda noma'lum

nomoddiy aktivlar, ba'zan gudvil aktivlari deb ataladi. Buxgalteriya ma'nosida gudvil (gudvil) faqat kompaniyani sotib olayotganda paydo bo'ladi.

Nomoddiy aktivlarni tahlil qilishdan maqsad nomoddiy aktivlardan foydalanish samaradorligini oshirish uchun zaxiralarni aniqlashdan iborat. Ularni tahlil qilish vazifalariga quyidagilar kiradi:

- nomoddiy aktivlarni qabul qilish, harakatlantirish, tasarruf etish, eskirish bilan bog'liq ma'lumotlar to'plami tahlil qilish;
- nomoddiy aktivlarni inventarizatsiya qilish va qayta baholash, sotish xarajatlarini tahlil etish;
- nomoddiy aktivlardan oqilona foydalanishni tahlil qilish;
- nomoddiy aktivlar tarkibi va tuzilishi dinamikasini tahlil qilish;
- daromad manbalari bo'yicha nomoddiy aktivlar tarkibini tahlil qilish;
- mehmonxona va uning tarkibiy bo'linmalarini nomoddiy aktivlar bilan ta'minlash va ulardan foydalanish samaradorligini tahlil qilish;
- nomoddiy aktivlar tarkibini foydalanish shartlari bo'yicha tahlil qilish;
- nomoddiy aktivlarning chiqib ketishini tahlil qilish;
- nomoddiy aktivlarga investitsiyalarning likvidligi va riskini tahlil qilish;
- nomoddiy aktivlarning omilli tahlili; nomoddiy aktivlar tahlili bo'yicha hisobotni shakllantirish.

Ushbu vazifalarni bajarish uchun buxgalteriya hisobi ma'lumotlarining quyidagi manbalaridan foydalanish lozim: "Nomoddiy aktivlar" schyoti, "Nomoddiy aktivlarning eskirishi" schyoti, "Kapital qo'yilmalar" schyoti, "Nomoddiy aktivlarni sotib olish" subschyoti, nomoddiy aktivlar bo'yicha yuritiladigan jurnallar, nomoddiy aktivlarning analitik hisobi varaqalari va kartochkalari, buxgalteriya balansi (shakl № 1), foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot (shakl № 2), balansga ilova (5-sonli shakl) va boshqalar. Bundan tashqari, nomoddiy aktivlarni tahlil qilish uchun axborot manbalari quyidagilardir: boshqaruv, moliyaviy va soliq hisobotlari; ichki va tashqi audit materiallari, tekshirishlar va qayta ko'rib chiqishlar; nomoddiy aktivlar uchun sintetik hisob ma'lumotlari;

nomoddiy aktivlarning analitik hisobi ma'lumotlari; moliyaviy hisobot; huquqiy hujjatlar (patentlar, sertifikatlar va boshqalar).

8.2. Nomoddiy aktivlarni ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi va ularning tasnifi, aniqlanish hamda tahlili qilish yo'llari

Nomoddiy aktivlarning ajralib turadigan xususiyatlaridan biri bu mehmonxonaning resurs salohiyatining bir qismi sifatida nomoddiy aktivlardan ham mehmonxonada foydalanish, ham ulardan tovar shaklida tijorat maqsadlarida foydalanish imkoniyatidir. Shu munosabat bilan ko'rsatkichlar to'plamini ikki guruhga bo'lish mumkin. Birinchisi nomoddiy aktivlardan mehmonxonada foydalanish samaradorligini tavsiflaydi, ikkinchisi tijorat maqsadlarida foydalanish samaradorligini tavsiflaydi.

Nomoddiy aktivlarning bevosita faoliyat ichidagi rentabellik darajasi ushbu ob'ektlarning davr uchun o'rtacha qiymatining bir birligiga nomoddiy aktivlar asosida yoki ulardan foydalangan holda mahsulot, ishlar va xizmatlarni sotishdan olingan mehmonxonaning yalpi daromadidan kelib chiqqan holda aniqlanadi. Iqtisodiy tahlilni o'tkazish jarayonida nomoddiy aktivlarning faoliyat ichidagi daromadlilikining hisobot darajasini boshqa davrlardagi haqiqiy darajalar bilan taqqoslash tavsiya etiladi. Biroq, nomoddiy aktivlar rentabelligi dinamikasining o'zi bu daromadning erishilgan qiymatining maqbulligini ko'rsata olmaydi.

Nomoddiy aktivlardan keng foydalanish koeffitsienti ikkita ko'rsatkichni ko'paytirish yo'li bilan hisoblanadi: makondagi nomoddiy aktivlardan foydalanishning to'liqlik koeffitsienti (mehmonxonada faoliyatida ishlatilayotgan nomoddiy aktivlar qiymatining faoliyat ko'rsatishning umumiy qiymatiga nisbati sifatida hisoblanadi). Nomoddiy aktivlarni ekspluatatsiya qilish intensivligi koeffitsienti ish vaqti fondiga tegishli mehmonxonaning asosiy faoliyatida nomoddiy aktivlar bilan ishlashning o'rtacha haqiqiy vaqtidir.

Nomoddiy aktivlarning faoliyat ko'rsatishi yoki ishlamasligi faktlarini, shuningdek amaldagi nomoddiy aktivlarning o'rtacha haqiqiy foydalanish vaqtini

aniqlagan holda, hisobot davrining oxirgi ish kunida hisoblash tavsiya etiladi. Bunda mehmonxonada tashkil etilgan boshqaruv hisobi tizimi doirasida nomoddiy aktivlar bo'yicha ichki hisobotning maxsus ishlab chiqilgan shakli qo'llanilishi mumkin.

Mehmonxonadagi nomoddiy aktivlarning yuklanishining to'liqligi va vaqti, shuningdek ularning ishlash intensivligi uchun koeffitsientlardan foydalanish mehmonxona uchun eng muhim bo'lgan nomoddiy aktivlardan foydalanishning ushbu jihatlari ustidan kompaniya ichidagi nazoratni tashkil etishga imkon beradi.

O'z navbatida, ekstensiv va intensiv foydalanish koeffitsientlarini ko'paytirish nomoddiy aktivlardan yaxlit foydalanish koeffitsientini hisoblash imkonini beradi. Bu yuqorida tavsiflangan ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlik bo'lib, boshqaruv ehtiyojlari uchun multifaktorial multiplikativ modellarni yaratish va qo'llash imkonini beradi, bunda indikatorning umumiy o'sishi bir qator tarkibiy qismlarga bo'linadi, ularning yordami bilan umumiy natijaga ta'sir qiladi. Har bir tanlangan omil hisoblab chiqiladi.

Amortizatsiya koeffitsienti - bu nomoddiy aktivlarning hisoblangan eskirish summasini ularning qiymatiga bo'lish koeffitsienti. Nomoddiy aktivlar o'zlarining tabiiy xususiyatlari bo'yicha nomoddiy bo'lib, iste'mol jarayonida yo'qolmaydi, shuning uchun ushbu turdagi aktivlar uchun jismoniy eskirish amalda mavjud emas. Biroq, nomoddiy ob'ektlar tez eskirishga duchor bo'ladi. Bundan tashqari, eskirish shartlari oldindan aytib bo'lmaydi.

Yaroqlilik, yangilanish, tushumlar koeffitsientlarini hisoblash juda oddiy, ularning iqtisodiy ma'nosi aniq. Ularning haqiqiy qiymatlari harakat jarayonini va mehmonxona umumiy mulk majmuasining innovatsion qismini yangilash darajasini, uning zamonaviy talablarga muvofiqligini tavsiflaydi. Raqobatning kuchayishi va globallashuvi sharoitida mehmonxona xo'jaliklarining iqtisodiy rivojlanishining muhim omili nomoddiy aktivlarga qo'yilgan investitsiyalar uchun qoplanish muddati (T_o) bo'lib, u quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$T_o = I / FO'D,$$

bu yerda I - nomoddiy aktivlarga qo'yilgan investitsiyalar hajmi;

FO'D - nomoddiy aktivlardan foydalanish natijasida hosil bo'lgan foydaning o'sishi.

Ekspertlarning fikriga ko'ra, uning qiymati asosiy fondlarga kapital qo'yilmalarning o'zini qoplash muddatiga nisbatan 1,5-2 baravar past bo'lishi kerak. Ushbu talab quyidagi holatlarga bog'liq. Birinchidan, innovatsion faoliyatning yuqori intensivligi tufayli nomoddiy aktivlar tezda yangilanadi, ya'ni ular tezda o'z qiymatini yo'qotadi. Ikkinchidan, innovatsion salohiyatni saqlab qolish va rivojlantirish uchun doimiy xarajatlarning mavjudligi. Uchinchidan, bu nomoddiy aktivlarga investitsiya qilish xavfining yuqoriligi, ularning bozorda tovar sifatida talabning yetishmasligi va (yoki) mehmonxonada xizmat ko'rsatishda foydalanish samaradorligining etarli emasligi bilan bog'liq.

Xizmat ko'rsatish jarayonida nomoddiy aktivlardan foydalanishdan olingan daromadlar ulushini aniqlash uchun hali ham umumiy qabul qilingan usullar mavjud emas. Analitik ishda eng maqbuli eksport-statistik baholash usuli hisoblanadi. Agar baholash yuqori malakali mutaxassislar tomonidan amalga oshirilsa, unda uning natijalari tahlilda qo'llanilishi mumkin. Ilmiy-texnik xavf koeffitsientini (R_{nt}) aniq hisoblash ham juda qiyin vazifadir. Uni hisoblashda nafaqat oldindan belgilangan yo'qotishlarni, balki innovatsiyalardan kutilmagan ehtimoliy yo'qotishlarni ham hisobga olish kerak. Hisoblash quyidagi formula bo'yicha amalga oshirilishi mumkin:

$$X_{it} = Y / FO'D,$$

bu yerda Y - ehtimoliy yo'qotish.

Shunday qilib, ilmiy-texnikaviy risk yoki xavf koeffitsienti nomoddiy aktivlardan kutilayotgan daromadlar tarkibidagi ehtimoliy yo'qotishlarning ulushini aniqlaydi va shuning uchun uning ortishi bilan rejalashtirilgan investitsiyalarning

xavfliligi haqida ogohlantiradi. Ushbu ko'rsatkich xavf omillarining barcha to'plamidan innovatsion yo'qotishlarni hisoblashda, shuningdek har bir bartaraf etilgan omilning alohida ta'sirini baholashda foydalanish tavsiya etiladi. Bu iqtisodiy nuqtai nazardan xavfli innovatsion faoliyatni aniqlash va bartaraf etish uchun sharoit yaratadi.

8.3. Nomoddiy aktivlar o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillar va ularni aniqlash yo'llari

Har qanday davrda nomoddiy aktivlar hajmining o'zgarishi ko'plab turli omillar ta'sirida sodir bo'ladi. Nomoddiy aktivlar hajmiga ta'sir etuvchi omillarning xilmaxilligi ularni tasniflashni talab qiladi, bu ayni paytda asosiy yo'nalishlarni aniqlash, boshqaruv samaradorligini oshirish uchun zaxiralarni izlash uchun muhimdir.

Nomoddiy aktivlarga ta'sir etuvchi omillarni turli mezonlarga ko'ra tasniflash mumkin. Masalan, ichki omillarga mehmonxona sanoatining o'zi faoliyatiga bog'liq bo'lgan va ushbu jamoa ishining turli tomonlarini tavsiflovchi omillar kiradi. Tashqi omillarga mehmonxonaning o'zi faoliyatiga bog'liq bo'lmagan omillar kiradi, ammo ularning ba'zilari foyda va rentabellikning o'sish sur'atlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. To'g'ridan-to'g'ri nomoddiy aktivlar rentabelligining o'zgarishiga omillar ta'sirini tahlil qilishga o'tishdan oldin, nomoddiy aktivlarning tarkibi va tuzilishidagi o'zgarishlarni baholash kerak. Masalan, 8.1. jadvaldagi ma'lumotlarga ko'ra mehmonxona umumiy balansdagi nomoddiy aktivlarning ulushi ham, ularning mutlaq qiymati ham sezilarli darajada shakllanmagan.

8.1-Jadval. Nomoddiy aktivlar tarkibi va tarkibidagi o'zgarishlarni tahlil qilish

Ko'rsatkichlar	O'tgan hisobot davr	Hozirgi hisobot davri	Mutlaq o'zgarish,mln.so'm	Nisbiy o'zgarish,%
1.Nomoddiy aktivlar, jami	2100	2980	880	141.9
Shu jumladan				
ixtirolarga va				

boshqa shunga o'xshash intellektual mulkka bo'lgan huquqlar	1550	2329	779	150.26
mulkdan foydalanish huquqi	430	470	30	109.30
Boshqalar	120	181	161	61
2. Umumiy balansdagi nomoddiy aktivlarning ulushi,%	4.22	5.80	1.58	137.4

Biroq, ulardan oqilona foydalanishni tahlil qilish usullari mavjud, xususan, jadvalda keltirilgan nomoddiy aktivlar rentabelligidagi o'zgarishlarning omilli tahlilini o'z ichiga oladi (8.2.Jadval).

8.2-Jadval. Nomoddiy aktivlar rentabelligining o'zgarishiga omillar ta'sirini hisoblash (NA)

№	Ko'rsatkichlar	O'tgan yil	Joriy hisobot yili	O'zgarishlar +,-
1	Xizmatlarni sotishdan olingan foyda, ming so'm	1240	1790	+550
2	Xizmatlarni (ishlarni, xizmatlarni) ko'rsatishdan olingan pul tushumlari	7100	9800	+2700
3	Nomoddiy aktivlarning o'rtacha narxi, ming so'm	2100	2 980	+880
4	Sotish rentabelligi (1-satr // 2-satr),%	17,46	18,26	+0,80
5	Nomoddiy aktivlarning qaytimi (2-satr / 3-satr)	5,726	5,475	-0,251
6	Nomoddiy aktivlarning rentabelligi (1-satr / 3-satr)	0,590476	0,600671	0,0102

Yuqorida keltirilgan 8.2. jadval ma'lumotlari shundan dalolat berayaptiki, sotish rentabelligi bo'yicha ijobiy holat vujudga kelganligi va ularning aktivlar rentabelligini oshirish orqali oshirish mumkinligi, shuningdek, hisobot davridagi nomoddiy aktivlarning samaradorligi bazaviy ko'rsatkichga nisbatan yaxshilanganligini ko'rsatadi. Nomoddiy aktivlar rentabelligi 1,7% ga oshgan ($0,601 / 0,59 \times 100 = 101,9\%$). Ularning rentabelligi o'sishining asosiy omillari, aktivlar rentabelligining oshishi va sotish rentabelligining oshishi bo'lgan. Bundan tashqari, nomoddiy aktivlarning mahsuldorlikka ta'sir darajasining omilli tahlilini o'tkazishimiz mumkin va buning uchun maxsus omil modellaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir(8.3. Jadval).

8.3-Jadval. Nomoddiy aktivlarni tahlil qilishning asosiy omil modellari

No	Model omili	Iqtisodiy mazmun
1	Nomoddiy aktivlarning rentabellik darajasi va mehnat intellekt darajasidan mehnat unumdorligining omil modeli	Nomoddiy aktivlar samaradorligi va mehnat intellekt darajasidagi o'zgarishlarning samaradorlik o'zgarishiga ta'sirini tavsiflaydi.
2	Nomoddiy aktivlar rentabelligi hajmi va darajasidan olingan foydaning omilli modeli	Nomoddiy aktivlar rentabelligi hajmi va darajasidagi o'zgarishlarning tashkilot foydasidagi o'zgarishlarga ta'sirini tavsiflaydi.

Ko'pgina hollarda mehmonxonalar tomonidan asosiy faoliyatning umumiy qiymatini yaratishning asosiy manbai sifatida nomoddiy aktivlar ko'rib chiqilayotganligi sababli, menejerlar nafaqat alohida turlarini, balki nomoddiy aktivlarning alohida elementlarini ham qiymat sifatida hisobga olishlari kerak. Shunday qilib, qiymat yaratishning 9 ta omilini ajratish mumkin (8.4.Jadval).

8. 4-Jadval. Nomoddiy aktivlarni shakllantiruvchi va ularni miqdorida ta'sir qiluvchi omillar

Omil	Ta'rif va ta'siri

Xodimlar	Mehmonxonaning o'z xodimlarining mehnatidan oladigan iqtisodiy qiymati (ularning bilim va ko'nikmalari)patent,ixtiro qobiliyatiga ega bo'lgan mijozni jalb qilish qobiliyati
Xizmatlar va mahsulotlar	Mehmonxonaning bozorga taqdim etayotgan mahsulot va xizmatlaridan kelib chiqadigan iqtisodiy qiymat mijozlar ehtiyojlari va umidlari
Ma`lumot	Mehmonxonaning iqtisodiy qiymati malakadan kelib chiqadi ma'lumot to'plash va uni kerakli joyda va kerakli vaqtda ishlatish
Jarayonlar	Mehmonxonaning barcha jarayonlar, siyosat va protseduralarni yaxshi tashkil etishdan kelib chiqadigan iqtisodiy qiymati
Mijozlar	Mehmonxonaning o'z mahsuloti va xizmatlari iste'molchilarining sodiqligi orqali oladigan iqtisodiy qiymati
Yetkazib beruvchilar va hamkorlar	Mehmonxonaning tashqi tashkilotlar bilan tuzilgan ittifoqlar va assotsiatsiyalardan (moliyaviy, strategik va boshqalar) va etkazib beruvchilar bilan o'rnatilgan munosabatlardan oladigan iqtisodiy qiymat.
Brend	Mehmonxonaning iqtisodiy qiymati taniqli va taniqli brendga ega bo'lishidan kelib chiqadi
Raqobatbardoshlik	Mehmonxonaning bozordagi mavqeidan kelib chiqadigan iqtisodiy qiymat (obro', brend, bozor ulushi)
Mahhurlik	Mehmonxonaning ichki va tashqi mintaqalarda tanilganlik darajasi
Texnologiyalar	Mehmonxonaning butun tashkilot ishining asosi bo'lgan foydalaniladigan texnologiyadan oladigan iqtisodiy qiymati va texnologiyalarga bo'lgan huquqlar

Ob'ektiv ravishda, nomoddiy aktivlar va moddiy aktivlar mehmonxona xo'jaligining asosiy boyliklarining asosiy qiymatini yaratishda bevosita qatnashadilar. Shu sababli, nomoddiy aktivlarni moddiy aktivlarga aylantirish masalasi hozirgi kunda aksariyat mehmonxonalar uchun juda dolzarbdir. Yuqorida aytilganlarning barchasi mehmonxona hun qiymat yaratish va uning barqaror raqobatdosh ustunliklarini saqlab qolish uchun menejerlar aktivlarni, xususan, nomoddiy aktivlarni qanday boshqarishni aniqroq tushunishlari kerakligini

tasdiqlaydi. Bundan tashqari, zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitda qiymatning o'ziga xos xususiyati shundaki, u ko'pincha moddiy komponent (binolar, jihozlar va boshqalar) bilan emas, balki ishchanlik obro'si, xodimlar, intellektual faoliyat natijalari, imidj, tovar belgisi va boshqa nomoddiy aktivlar bilan bog'liq. Shuning uchun mehmonxonalar asosiy kapital qiymatidan bir necha baravar yuqori narxda sotib olinadi.

8.4. Iqtisodiy tahlil natijalarini umumlashtirish va nomoddiy aktivlarni samaradorligini oshirish uchun qarorlar qabul qilish maqsadida axborot tizimini shakllantirish

Mehmonxonalarda nomoddiy aktivlarni samaradorligini oshirish uchun qarorlar qabul qilish maqsadida axborot tizimini shakllantirish jarayonida etakchi rol buxgalteriya hisobi va hisobotiga tegishli, chunki ular iqtisodiy hodisalar, jarayonlar va ularning natijalarini to'liq aks ettiradi. Buxgalteriya ma'lumotlari majmuasi birlamchi hujjatlar, registrlar va ichki hisobot va moliyaviy hisobotlardan iborat. Birinchi ikki guruhning ma'lumotlari ularga kirishda cheklovlarga ega, shuning uchun sanab o'tilgan hujjatlar faqat ma'lumot bazasini shakllantirish uchun ishlatilishi mumkin, buning asosida mehmonxonalar boshqaruvi xodimlarining manfaatlarini ko'zlab ichki tahlil o'tkaziladi.

Moliyaviy hisobotlar hamma uchun ochiqdir, shuning uchun ular tashqi foydalanuvchilarning turli manfaatlarini qondirish uchun ishlatiladi. Shunday qilib, tashkilot egalari birinchi navbatda kapitalning daromadlilik, moliyaviy barqarorlik, shuningdek nomoddiy aktivlarning rentabelligidan manfaatdor. Biznes hamkorlar (qarz beruvchilar, etkazib beruvchilar, xaridorlar) mehmonxonaning to'lov qobiliyati, xizmatlar va mahsulotlar sifati haqida ma'lumotlarga qiziqadilar. Investorlarni mehmonxonaning kelajakdagi moliyaviy istiqbollari, unga sarmoya kiritish istiqbollari qiziqtiradi. Mulkdor va mehmonxonalar menejerlarini moliyaviy hisobotdagi ma'lumotlardan o'z mijozlari uchun ma'lum bir mehmonxonada kapitalni taqsimlash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish uchun foydalanadilar.

Nomoddiy ob'ektlarni tahlil qilish va o'rganish natijalari, shuningdek, boshqa ko'rsatkichlar tahliliy hisobotlar (eslatmalar), sertifikatlar, xulosalar va boshqalar shaklida berilishi mumkin. Shu bilan birga, natijalarni umumlashtirish shakllari foydalanuvchilarning qiziqishlari va tahlil turi bilan belgilanadi. Tahliliy hisobot (tahliliy eslatma) odatda tashqi foydalanuvchilar uchun, shuningdek, agar tahlil taklif qilingan tahlilchilar tomonidan o'tkazilgan bo'lsa, mehmonxona menejerlari uchun tuziladi. Hisobot kompleks va tematik tahlil natijalari asosida tuzilishi mumkin va har qanday holatda ham uning mazmuni etarlicha to'liq bo'lishi kerak. Tahliliy hisobotning boshida tahlilning maqsadi va vazifalarini aniq shakllantirish, shuningdek, ma'lumot manbalari va ijrochilar tarkibini ko'rsatish tavsiya etiladi. Nomoddiy aktivlarni tahlil qilish natijalari va aktivlarning boshqa shakllarini kompleks tahlil qilish natijalari to'g'risidagi hisobotda, birinchi navbatda, mehmonxona faoliyati ko'lamini, uning iqtisodiy rivojlanish darajasini, ish sharoitlarini, ish sharoitlarini aks ettiruvchi umumiy qoidalar bo'lishi kerak. Shuningdek, har bir turdagi xizmat va mahsulot bozorda hayot siklining qaysi bosqichida (kirish, o'sish va rivojlanish, yetuklik, to'yinganlik yoki pasayish) mavjudligini ko'rsatish maqsadga muvofiqdir.

Haqiqiy va potentsial raqobatchilarni tavsiflash, ularning kuchli va zaif tomonlarini ko'rsatish kerak. Shundan so'ng, ishlab chiqarish va moliyaviy natijalarni, mehmonxonaning mulkiy hamda moliyaviy holatini, uning asosiy faoliyatini, samaradorligini va rivojlanish istiqbollari tavsiflovchi ko'rsatkichlar dinamikasini aks ettirish kerak. Hisobotning jamlangan ko'rsatkichlarini (nomoddiy va moddiy aktivlar tarkibi, uzoq muddatli va qisqa muddatli moliyaviy qo'yilmalar, foyda taqsimoti va boshqalar) taqsimlash, shuningdek, geografik va operatsion segmentlar bo'yicha ma'lumotlarni aks ettirish maqsadga muvofiqdir.

Hisobot mehmonxona faoliyatining ijobiy va salbiy tomonlarini tavsiflaydi, faoliyatning xizmat ko'rsatish va moliyaviy natijalariga ta'sir ko'rsatgan ichki va tashqi omillarni ochib beradi. Hisobotning tahliliy qismida analitik hisoblar, jadvallar, grafiklar, diagrammalar va boshqalar bo'lishi mumkin.

Hisobotning yakuniy qismida xulosalar va takliflar shakllantirilishi kerak, ya'ni. tahlil davomida aniqlangan muammolar umumlashtiriladi va ularni hal qilish variantlari taklif etiladi. Tematik tahlil natijalari to'g'risidagi hisobotda nomoddiy aktivlarning iqtisodiy mohiyatini, ayniqsa, agar u yangi yoki yetarlicha o'rganilmagan bo'lsa, analitik ko'rsatkichlar tizimini, ushbu ko'rsatkichlarning shakllanishi va o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillarni ochib berish maqsadga muvofiqdir. Tahlil natijalariga ko'ra to'liq asosli bo'lishi kerak va xulosa hamda takliflarga alohida e'tibor qaratish lozim. Tahlil natijalariga asoslangan ma'lumotnoma yoki xulosaning mazmuni aniq bo'lishi lozim, kamchiliklar yoki yutuqlar, aniqlangan zaxiralar, ularni manbalari batafsil ko'rsatilishi kerak.

Tahlil natijalarini taqdim etishning matnsiz shakli standart analitik jadvallar, grafiklar, diagrammalar mavjudligini nazarda tutadi. Analitik jadvallar va grafiklar o'rganilayotgan materialni tizimlashtirish, umumlashtirish imkonini beradi. Analitik jadvallardagi ko'rsatkichlar bir vaqtning o'zida analitik va illyustrativ material sifatida ishlatilishi mumkin bo'lgan tarzda joylashtirilishi kerak. Jadvallar va grafiklar oddiy va tushunarli bo'lishi kerak. Axborotni taqdim etishning ushbu tartibi tizimlashtirilgan va qayta ishlangan ma'lumotlarni mustaqil ravishda tushunish va kerakli qarorlarni qabul qilish qobiliyatiga ega bo'lgan mulk egalari va menejerlar uchun mo'ljallangan. Matnsiz tahlil uning samaradorligini oshiradi, chunki u tahlil va uning natijalaridan boshqaruv qarorini qabul qilish uchun foydalanish o'rtasidagi farqni kamaytiradi.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Nomoddiy aktivlar tahlilining maqsadi va vazifalarini ayting.
2. Nomoddiy aktivlar tahlili uchun axborot manbalarini sanab bering.
3. Nomoddiy aktivlarning tarkibi va tuzilishini daromad manbalari bo'yicha tahlil qilishning mohiyati nimada?
4. Nomoddiy aktivlardan foydalanish samaradorligini tahlil qilishning mohiyati nimada?

5. Nomoddiy aktivlarni omilli tahlilining mohiyati nimada?

6. Tashkilot brendi yoki uning mahsulotini tahlil qilishning mohiyati nimada?

IX Bob. Mehmonxonalarda investitsiyalar va capital qurilish tahlili

Tayanj iboralar: investitsiyalar, capital, ko'chmas mulk, capital qurilish, investitsiyalarni tahlil, qurilish korxonalari, yangi qurilish, rekonstruksiya, ta'mirlash, mehmonxona moliyaviy holatini tahlil qilish, investitsiya jarayonlari samaradorligi ko'rsatkichlarini tahlil qilish, global mehmonxona zanjirlari, mehmondo'stlik sanoati infratuzilmasi, mehmondo'stlik kompaniyasining ko'rinishi, investitsiyalar qarori, boshqaruv qarorining sifati, moliyaviy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlash kontseptsiyasi, mehmonxona resurslaridan foydalanishni optimallashtirish, mehmonxonaning ijtimoiy yuki", mehmonxona biznesida raqobat, investitsiyalar to'lovi, kompaniyaning moliyaviy sharoitlari parametrlari, mehmondo'stlik kompaniyalarining rivojlanish qobiliyati, turar joyning yillik xarajatlari, investitsiyalarni qoplash muddati, franchayzing, investitsiyalar samaradorligi.

9.1. Mehmonxonalarda investitsiyalar va capital qurilish tahlili ahamiyati, vazifalari va tahlil qilishda qo'llaniladigan ma'lumotlar manbai

Har qanday muvaffaqiyatli mehmonxona faoliyatining eng muhim yo'nalishlaridan biri bu uning investitsiya operatsiyalari, boshqacha aytganda, ma'lum bir investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun kapitalni investitsiyalash operatsiyalari bo'lib, bu o'z navbatida mehmonxonaga uzoq vaqt davomida foyda keltiradi. Bundan kelib chiqqan holda, murakkab iqtisodiy munosabatlarning zamonaviy dunyosida kapitalni uning qiymatini oshirish uchun investitsiya qilishning eng samarali yo'nalishini aniqlash dolzarb muammo hisoblanadi.

Investitsiyalarni amalga oshirish zarurati turli omillarning kombinatsiyasidan kelib chiqishi mumkin, ammo, qoida tariqasida, eng keng tarqalgani biznesni rivojlantirish strategiyasiga qaratilgan investitsiyalardir. Shunday qilib, investitsiyalar amalga oshirilayotgan tadbirkorlik faoliyatining rentabellik va rentabellik darajasini oshirishning ajralmas sharti bo'lib, mehmonxonaning erkin raqobat bozoridagi mavqeini mustahkamlaydi.

Zamonaviy iqtisodiyoti uchun, xususan, mehmonxonalar faoliyatida capital qurilishni amalga oshirish uchun investitsiya faolligini oshirish tendentsiyasi mavjud. Bundan tashqari, mehmonxona obektlari eng samarali investitsiya ob'ektlari hisoblanadi, chunki inflyatsiyaning o'sishiga qaramay, bunday ko'chmas mulklarning narxi doimiy ravishda oshib bormoqda, bu nafaqat investitsiya qilingan kapitalning qiymatini saqlab qoladi, balki uni oshiradi. Shunday qilib, mehmonxonalarda investitsiyalar yonaltirish yo'li bilan ma'lum maqsadlarga erishish uchun quyidagi vazifalarni hal qilish kerak:

- 1) mehmonxona ko'chmas mulk investitsiya bozori faoliyatining nazariy jihatlarini o'rganish va investitsiyalarning eng to'g'ridan-to'g'ri yo'nalishini aniqlash;
- 2) ko'chmas mulk ob'ektining xarakterli xususiyatlarini o'rganish va ushbu turdagi ko'chmas mulk uchun investitsiya imtiyozlarini aniqlash;
- 3) mehmonxona bozorining investitsion salohiyatini tahlil qilish;
- 4) mehmonxonalarning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini tahlil qilish;
- 5) mehmonxona fondlarining umumiy sonida xonalar yaratishga investitsiyalarni sotish loyihasini ishlab chiqish;
- 6) mehmonxonalar faoliyatiga investitsiyalarni amalga oshirish samaradorligi darajasini tahlil qilish va boshqalar.

Mehmonxonalarda investitsiyalarni tahlil qilishda qo'llaniladigan asosan baholash obekti va ichki hamda tashqi bozordagi vaziyatni tahlil qilishni taqozo qiladi. Bunada, baholovchi baholash ob'ekti va bozor ma'lumotlari to'g'risidagi

ma'lumotlarni oqilona tanlash va baholash usullarini qo'llash uchun zarur va etarli darajada to'playdi va tahlil qiladi. Odatda, baholash ob'ekti to'g'risidagi axborot manbalari quyidagilardir hisoblanadi:

- mijoz yoki boshqa vakolatli shaxs tomonidan taqdim etilgan dastlabki ma'lumotlar;
- baholovchi tomonidan baholanayotgan ob'ektni tekshirish jarayonida olingan ma'lumotlar va baholanayotgan ob'ektning egasi va (yoki) foydalanuvchilari bilan suhbat o'tkazish natijalari;
- uchinchi shaxslar va tashkilotlardan olingan, shuningdek ommaviy axborot vositalari va internetda e'lon qilingan ma'lumotlar.

Bundan tashqari dastlabki ma'lumotlar mavjud bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

- ko'chmas mulkka bo'lgan huquqlar va u bilan tuzilgan bitimlar davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risidagi guvohnoma;
- yer uchastkasidan foydalanish huquqini tasdiqlovchi hujjat;
- hokimiyat organlarining yer uchastkasini berish (berish) to'g'risidagi qarori;
- binolar va inshootlarning kadastr hujjatlari;
- baholash ob'ektiga bo'lgan huquqlarda og'irliklar (cheklashlar) mavjudligi to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan hujjatlar;
- baholangan yaxshilanishlarning loyihalash va kosmik rejalashtirish xususiyatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan hujjatlar;
- baholash ob'ektidan joriy foydalanish to'g'risidagi ma'lumotlar;
- mulkning kelib chiqishi va rivojlanish tarixi to'g'risidagi ma'lumotlar;
- baholash ob'ekti va uning qismlarini rivojlantirish rejalari (yangi qurilish, rekonstruksiya, ta'mirlash) to'g'risidagi ma'lumotlar;

- yuridik shaxslarga tegishli ob'ektlarga nisbatan oxirgi hisobot sanasidagi baholash ob'ektining balans (qoldiq va boshlang'ich) qiymati to'g'risidagi hisobot;
- retrospektiv va prognoz moliyaviy ma'lumotlar, shu jumladan ob'ektdan tijorat maqsadlarida foydalanishning asosiy ko'rsatkichlari (xarajat moddasi bo'yicha yillik operatsion xarajatlar, daromad manbalari bo'yicha ob'ektni ishlatishdan olingan daromadlar).

Mamalakatimizda pudratchi korxonalar tomonidan capital qurilish ob'ektlarini tayyor, “kaliti bilan birgalikda” bilan mehmonxonalarga topshirish, ularning investion faoliyatini yanada faollashtiradi. Bunday vaziyat iqtisodiy va moliyaviy natijalarni yaxshilashga olib kelishi mumkin.

9.2.Kapital qurilish rejasining bajarilishi va obektni o'z vaqtida ishga tushurilishining ahamiyati

Kapital qurilish rejasi nafaqat mehmonxona, balki barcha turdagi korxonalarni rivojlantirish rejasining eng muhim bo'limlaridan biridir. Mazkur rejada har bir iqtisodiy subekt faoliyatida quriladigan yoki ta'mirlanadigan ob'ektlarni, ishlarni moliyalashtirish manbalarining miqdoriy jihatlarini, ularni tugatish muddatlari aniq ifodalanadi. Odatda mehmonalar faoliyatida qurilish ishlariga quyidagilar kiradi:

- yangi xizmat ko'rsatish obektini qurish;
- kengaytirish va texnikjihatdan yangilash;
- binolarni rekonstruksiya qilish;
- bino va inshootlarni kapital va joriy ta'mirlash va boshqalar.

Tugallangan qurilish loyihalarida ko'zda tutilgan barcha ishlar, titul ro'yxatlari va buyurtmachilar bilan tuzilgan shartnomalar bajarilgan binolar va inshootlar kiradi. Qurilish tugallangan ob'ektlar yoki ishga tushirish majmualari foydalanishga topshirilgan hisoblanadi, ular belgilangan tartibda dalolatnomalar

bo'yicha buyurtmachilarga topshiriladi. Ishlab chiqarish quvvatlari va asosiy vositalarni ishga tushirish rejasining bajarilishini tahlil qilishda quyidagilar belgilanishi kerak:

- umumiy va alohida ob'ektlar bo'yicha asosiy vositalarni ishga tushirish rejasini bajarish;
- ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish rejasining tabiiy va ob'ektlarning smeta qiymati bo'yicha bajarilishi;
- ob'ektlar va ishga tushirish majmualarini ishga tushirish rejasida belgilangan muddatlarga, shuningdek, qurilish muddati normalariga rioya qilish.

Ayrim ob'ektlarni ishga tushirish rejasining bajarilishini tahlil qilish bir vaqtning o'zida tannarx va tabiiy ko'rsatkichlar bo'yicha amalga oshiriladi. Ob'ektlarni ishga tushirish rejasining bajarilishini baholash uchun quyidagi ko'rsatkichlar qo'llaniladi: ob'ektlarning qiymati, tabiiy ko'rsatkichlar, qurilish muddati normalari, ob'ektlar yoki majmualarni ishga tushirish muddatlari va bajarilgan ishlarning sifati. Smeta qiymatida va jismoniy jihatdan tugallangan ob'ektlar quyidagilar bo'lishi mumkin:

- loyihaga smetada aks ettirilmagan tuzatishlar;
- foydalanishga topshirilgan ob'ektdagi kamchiliklar;
- smetada nazarda tutilgan belgilangan ish hajmidan chetga chiqish.

Tahlil qilishda nomuvofiqliklarning sabablarini aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini belgilash kerak. Tahlil muddatidan oldin, o'z vaqtida va kechikish bilan topshirilgan ob'ektlarni aniqlaydi.

9.1-jadval - Tayyor ob'ektlarni ishga tushirish

Obekt	Ishlab chiqarish quvvati, m2		Obekt qiymati, mln.sum		Ishga tushirish muddati	
	Rejada	Haqiqatda	Rejada	Haqiqatda	Rejada	Haqiqatda
				a		

A						
B						
V						
Jami						

Qurilish loyihalarini ishga tushirish quyidagilarga bog'liq:

- ishga tushirish ob'ektlarida ish hajmini o'z vaqtida bajarish;
- mehnat va moddiy resurslar, mashinalar va mexanizmlarni jamlash va ulardan foydalanish samaradorligi;
- qurilish-montaj ishlarini muhandislik tayyorlash va tashkil etish;
- ish hajmi va sifati bo'yicha rejalashtirilgan topshiriqlarning bajarilishining borishini nazorat qilish.

Qurilish loyihalarini ishga tushirish quyidagilarga bog'liq:

- ishga tushirish ob'ektlarida ish hajmini o'z vaqtida bajarish;
- mehnat va moddiy resurslar, mashinalar va mexanizmlarni jamlash va ulardan foydalanish samaradorligi;
- qurilish-montaj ishlarini muhandislik tayyorlash va tashkil etish;
- ish hajmi va sifati bo'yicha rejalashtirilgan topshiriqlarning bajarilishining borishini nazorat qilish.

Tahlil jarayonida har bir ob'ektni qurish muddati bo'yicha rejaning bajarilishi ham o'rganilishi kerak. Buning uchun barcha ishlab chiqarish va noishlab chiqarish ob'ektlari bo'yicha haqiqiy qurilish muddati o'tgan yillardagi rejali, normativ va amaldagi bilan taqqoslanadi. Rejadan chetga chiqishlar va ularning yuzaga kelish sabablari aniqlanadi (9.2-jadval).

9.2-jadval - Ob'ektlarni qurish muddati, oylar

Qurilish	Qurilish			Rejaga nisbatan o'zgarish

obekti	meyorlariga ko'ra	Reja bo'yicha	Haqiqatda	Meyorga nisbatan	Rejaga nisbatan
A					
B					

Qurilish muddatiga quyidagi omillar ta'sir qiladi:

- Qurilishni loyiha-smeta hujjatlari bilan o'z vaqtida ta'minlash va uning sifat darajasi;
- Qurilishni moddiy-texnika resurslari, tegishli malakadagi ishchi kuchi bilan ta'minlash;
- Ish hajmini qurilish tashkilotining imkoniyatlari bilan bog'lash;
- Subpudratchilar tomonidan ishlarning o'z vaqtida bajarilishi;
- Ishlab chiquvchilar tomonidan ishlarning o'z vaqtida moliyalashtirilishi

Qurilish-montaj ishlarini tahlil qilishda ularning tuzilishi o'rganiladi. Qimmatbahoroq ishlar ulushining ko'payishi ish hajmi bo'yicha rejaning ortiqcha bajarilishiga olib keladi va aksincha. Agar ijobiy natija olingan bo'lsa, demak, bu kamroq mehnat talab qiladigan ishlarning ulushi ortishini va qo'shimcha ish hajmi tufayli umumiy xarajatlar ortishi ko'rsatadi. Qurilish davomiyligi dinamikasidagi o'zgarishlarning umumiy xarakteristikasi uchun uning o'rtacha vaznli darajasi (t) butun qurilish tashkiloti uchun hisoblanadi:

$$t = (\sum t_i \times C_i) : \sum C_i$$

bu yerda t_i - i-ro ob'ektini qurish muddati;

C_i - i-ro ob'ektining shartnoma qiymati.

Qurilish muddatini qisqartirish ob'ektlarni ishga tushirish rejasini bajarish, tugallanmagan qurilish qoldig'ini qisqartirish va qurilish kapitali aylanmasini tezlashtirish uchun sharoit yaratadi. Bundan tashqari, ishlab chiquvchining investitsion daromadi oshadi, bu esa katta milliy iqtisodiy samara beradi. Tahlilning yakuniy bosqichida qurilish-montaj ishlarining sifati o'rganiladi. Qurilish-montaj ishlari sifatini baholash mezoni ularning qurilish normalari va

standartlariga muvofiqligi hisoblanadi. Qurilish-montaj ishlari sifatini baholash buyurtmani yopish va tayyor ob'ektlarni etkazib berishda amalga oshiriladi.

9.3. Mehmonxonalarda ishlab chiqarish quvyatlari va asosiy fondalarni ishga tushirish tahlili

To'liq tayyor va foydalanishga topshirilgan ob'ektlar (yangi yoki rekonstruksiya qilingan) kapital qurilish tashkilotlarining tayyor mahsulotidir. Shuning uchun asosiy fondlar va ishlab chiqarish quvvatlarini ishlatishdagi qurilish tashkilotlari va ishlab chiqaruvchi faoliyatining eng muhim ko'rsatkichlaridan biridir.

Ishlab chiqarish quvvatlarini va asosiy vositalarni ishlab chiqarish va noishlab chiqarish maqsadlarida foydalanishga topshirish rejasining bajarilishini tahlil qilish biznes-reja va P-2 (yillik) "Investitsiya faoliyati to'g'risida ma'lumot" shakli ilovasiga muvofiq amalga oshiriladi.

Jadvaldan (9.3) ko'rinib turibdiki, ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish rejasining ortig'i bilan bajarilishi natijasida asosiy fondlarni ishga tushirish rejasining bajarilishi 102,2 foizni tashkil etdi.

9.3-Jadval. Asosiy vositalarni ishga tushirish

Ko'rsatkichlar rejası	Reja, ming so'm	Haqiqatda, ming so'm	Rejaning bajarilishi,%
Jami asosiy fondlar	8650	8796	102.2
Shu jumladan: Asosiy xizmatlar	6410	6657	105.6
Qo'shimcha xizmatlar	3240	3139	95,5

Amaldagi mehmonxonalarni kengaytirish, rekonstruksiya qilish, texnik qayta jihozlash uchun kapital qo'yimlarning ko'payishi ulardan samaraliroq foydalanishga olib keladi. Qurilish ishlab chiqarish turlari bo'yicha asosiy vositalarni ishga tushirish va kapital qo'yimlar hajmini tahlil qilish taqdim etilgan biznes-reja va P-2 (yillik) shaklga ilova va buxgalteriya hisobi asosida amalga oshiriladi. Quyidagi 9.4. jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, jadvalda ko'rsatilgan ob'ektlar va quvvatlarni ishga tushirish 146 ming so'mni tashkil etganligini ko'rsatadi, yoki rejaga nisbatan 2,2% oshgan. Asosiy e'tibor qayta qurish va kengaytirishga qaratilgan.

9.4.Jadval. Qurilish ishlab chiqarish turlari bo'yicha asosiy fondlarni ishga tushirish va kapital qo'yimlarni o'zlashtirishni tahlil qilish

Ko'rsatkichlar	Asosiy vositalarni ishga tushirish, ming so'm			Kapital qo'yimlar hajmi, ming so'm.		
	Reja	Amalda	R.B.,%	Rejada	Amalda	R.B.,%
Yangi qurilish	1600	982	61,4	1184	941	79,5
Qayta qurish	2980	3372	113,2	3216	3612	112,3
Texnik qayta jihozlash	220	277	125,9	220	237	107,8
Kengaytirish	1850	2165	117,0	2160	2370	109,7
Jami	66 50	6796	102,2	6780	7160	105,6

Ilova: R.B. -rejaning bajarilishi

Asosiy vositalarni qayta qurish bo'yicha bajarilgan ishlar amaldagi hisobot davrida 3372 ming so'mni tashkil qilgan. Bu ko'rsatkich rejaga nisbatan 392 ming so'mga oshgan, demak hisobot davrida rejaga nisbatan ko'p ishlar bajarilgan. Kapital qo'yimlarning asosiy 81,5 foizi mavjud mehmonxonani rekonstruksiya qilish va kengaytirishga yo'naltirilgan. Bu mazkur hududlarda obyektlarni ishga tushirish rejasini sezilarli darajada ortig'i bilan bajarish imkonini bergan.

Mavjud korxonani qayta jihozlashda biroz boshqacha manzara paydo bo'lgan. Ushbu xarajatlarning ulushi kichik, ammo o'sish sur'ati (25,9%) rekonstruksiya va kengaytirishga nisbatan yuqori. Bundan tashqari, ob'ektlarni ishga tushirish sur'atining o'sishi kapital qo'yilmalar hajmining o'sish sur'atlaridan yuqori. Natijada, o'rnatish paytida uskunaning qoldiqlari kamaygan.

Ushbu ishlab chiqaruvchi tomonidan ob'ektlarni ishga tushirish bo'yicha stavkalarining pastroq bo'lishiga sabab, ushbu ishlarning 243 ming somga kam moliyalashtirilishi natijasida yangi qurilish rejasini 38,6%ga bajarilmagan.

Ayrim ob'ektlarni ishga tushirish rejasining bajarilishini tahlil qilish bir vaqtning o'zida tannarx va tabiiy ko'rsatkichlar bo'yicha amalga oshiriladi. Taxminiy narxlardagi nisbat jismoniy ko'rsatkichlarga mos kelishi kerak. Biroq, amalda bu qoidadan istisnolar mavjud. Masalan, taxminiy narxlarda bajarilgan ish hajmi smetadan past bo'lishi mumkin, ammo fizik ko'rsatkichlar smeta bilan mos keladi. Bashoratli xarajat va natura ko'rsatkichlari o'rtasida boshqa nomuvofiqliklar ham bo'lishi mumkin. (9.5-jadval).

9.5-jadval. Ob'ektlarni foydalanishga topshirish rejasini smeta qiymatida va naturada bajarish

Ko'rsatkichlar	Obektlar		
	1	2	3
Reja bo'yicha; Smeta narx, ming. so'm	1240	1125	800
Hajmi, kv. m	200	150	100
Narxi 1 kv. m, so'm	6200	7500	8000
Amalda: Smeta narx, ming. so'm	1240	1125	780
Hajmi, kv. m	200	140	100
Narxi 1 kv. m, so'm.	6200	8035	7800

Jadval yordamida amalga oshirilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, 1-ob'ekt bo'yicha haqiqiy ma'lumotlar 2-ob'ekt bo'yicha rejalashtirilgan ko'rsatkichlarga to'liq mos keladi, taxminiy narxlarda haqiqiy ish hajmi rejaga to'g'ri keladi, ammo amalda shakllangan hajm miqdori rejalashtirilganidan kamroq, buning natijasida taxminiy qiymati 1 kv. m maydoni 7,13% ga oshdi ($8035 / 7500 \times 100 - 100$).

3-sonli ob'ekt uchun fizik jihatdan haqiqiy hajm rejalashtirilganga to'g'ri keladi va taxminiy qiymatdagi haqiqiy hajm rejalashtirilganidan kamroq. Natijada, taxminiy qiymati 1 kv. m maydoni 2,5% ga kamaydi ($7800 / 8000 \times 100 - 100$).

Tugallangan ob'ektlarni smeta qiymatida va jismoniy jihatdan ishga tushirish rejasini bajarishdagi nomuvofiqliklarning sabablari quyidagilar:

- loyihaga smetada aks ettirilmagan tuzatishlar;
- foydalanishga topshirilgan ob'ektdagi kamchiliklar;
- smetada nazarda tutilgan belgilangan ish hajmidan chetga chiqish.

9.4. Kapital qurilishda samaradorlik ko'rsatkichlarini aniqlash va tahlil qilish yo'llari

Bozor munosabatlari rivojlanayotgan bir paytda iqtisodiy samaradorlik tushunchasi keng qo'llaniladi. Iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarining xilma-xilligi tashkilot faoliyatini ham umumiy, ham resurslarning alohida turlari bo'yicha baholash imkonini beradi. Iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari mahsulotning alohida turlari uchun ham, umuman tashkilotning natijalari uchun ham hisoblanadi. Qurilish ishlarini amalga oshiruvchi subektlarning faoliyatidagi amaliy ishlar natijalari shuni ko'rsatayaptiki, turli ob'ektlarni qurilishning iqtisodiy samaradorligini baholash, buyurtmachi uchun qurilish loyihasining yuqori samaradorligini, loyihaviy echimlar, texnologiyalar va qurilish ishlari turlarini loyihalash imkonini beradi

Qurilish iqtisodiy faoliyat turi sifatida o'ziga xos xususiyatlarga ega, qurilish ob'ektlarining xilma-xilligi, keng ko'lamli resurslardan foydalanish va o'n minglab alohida turdagi ishlarni bajarish bilan ajralib turadi. An'anaga ko'ra, iqtisodiy samaradorlikni baholash uchun ishlab chiqarish rentabelligi, qurilish ishlarining rentabelligi ko'rsatkichlari qo'llaniladi. Qurilishda samaradorlikni baholash uchun dastlabki ma'lumotlarga qarab, taxminiy, rejalashtirilgan va haqiqiy samaradorlik ko'rsatkichlari ajratiladi.

Qurilish ishlab chiqarish samaradorligi ijtimoiy-iqtisodiy toifa sifatida ishlab chiqarish (ta'sir) natijalari va uning omillari, junladan, mehnat, vositalar va mehnat ob'ektlari tomonidan qilingan xarajatlar nisbatini ifodolovchi ko'rsatkich hisoblanadi. Shu bilan birga, qurilish ishlab chiqarishining samarasi deganda qurilish tashkilotlarining investitsiya va pudratchilik faoliyatining yakuniy natijasi, foydali iqtisodiy natijasi tushunilishi mumkin. Shu bilan birga, qurilish ishlari samaradorligini baholashga emas, balki statistik tahlilga e'tibor e'tibor qaratish zarur. Odatda qurilish xarajatlari ko'rsatkichlarini umumlash natijasida, bu ko'rsatkichlarni quyidagilarga ajratish mumkin:

a) smetalardagi xatolarni aniqlash imkonini beruvchi ko'rsatkichlar odatda ikkiga ajratish mumkin. Birinchisi, rejalashtirilgan tannarxning smeta qiymatidan oshib ketishi yoki kamayishi. Ikkinchisi, rejalashtirilgan xarajatlarning taxmin qilinganidan smetada belgilangan hajmidan oshishi yoki kamayishi.

b) ishlab chiqarishni tashkil etishni rejalashtirishdagi xatolar, noishlab chiqarish xarajatlari, ish texnologiyasining buzilishi, ratsiondagi xatolarni aniqlash imkonini beruvchi ko'rsatkichlar:

- haqiqiy tannarxning ushbu ob'ekt uchun rejalashtirilgan tannarxdan farq qilishi;
- haqiqiy xarajatlarning butun tashkilot uchun taxminiy xarajatlardan farq etishi;

- ushbu turdagi moddiy resurslarning haqiqiy xarajatlarining normalardan mutlaq farq qilishi(bu yerda yo ko'payishi yoki kamashi ko'z tutiladi);
- ushbu turdagi moddiy resurslarning haqiqiy xarajatlarining normalardan ortib ketishi yoki kamayishi;

v) rejalashtirilgan ko'rsatkichlarning bajarilishini tahlil qilish imkonini beruvchi ko'rsatkichlar: reja bo'yicha va haqiqatda bajarilgan qurilish-montaj ishlari hajmining tannarxi; reja bo'yicha qurilish-montaj ishlarining hajmi, aslida bajarilgan bunday ishlarining hajmi, rejada qabul qilingan narxlar va amalda vujudga kelgan narxlar.

Qurilishning taxminiy, rejalashtirilgan va haqiqiy xarajatlarining og'ishlarini baholashning ahamiyatini hisobga olgan holda, shuni ta'kidlash kerakki, yuqoridagi o'zgarishlarni hisoblash smeta va rejalashtirish tizimining to'g'riligini baholashga imkon beradi, lekin qurilishda iqtisodiy samaradorlik. Hisoblangan, rejalashtirilgan va haqiqiy qiymatlar o'rtasidagi o'zgarishlar smeta hujjatlaridagi xatolar bilan ham, narxlar va tariflarning o'zgarishi dinamikasi hamda bozor sharoitlari bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Reja-fakt tahlilini o'tkazish nazorat samaradorligini oshiradi va ish samaradorligini oshirishga yordam beradi.

d) shunga o'xshash ob'ektlar uchun xarajatlarni boshqa qurilish korxonalarini va mehmobxonalar uchun taqqoslashni ta'minlaydigan ko'rsatkichlar: tannarxi 1 sum bo'lgan rejaga muvofiq qurilish-montaj ishlari; tannarxi 1 so'm bo'lgan haqiqatda bajarilgan qurilish-montaj ishlari: haqiqiy bajarilgan QMI hajmi reja bo'yicha, aslida hisobot yilidagi narxlarda, aslida rejada qabul qilingan narxlarda;

e) qurilish tashkilotning xarajatlariga tezkor ta'sir ko'rsatishga imkon beruvchi ko'rsatkichlar: qurilish-montaj ishlarining 1 sumiga xarajatlardagi umumiy farq; tugallangan qurilish-montaj ishlari tarkibidagi o'zgarishlarning ta'siri; xom ashyo, materiallar, ehtiyot qismlar, konstruksiyalar narxlarining o'zgarishining ta'siri; qurilish tashkilotining nazorati ostida bo'lmagan sabablarga ko'ra qurilish-montaj ishlarining 1 sumi uchun haqiqiy narx darajasining o'sishi; rejada belgilanmagan

hollarda xarajatlarni kamaytirishning ta'siri; reja bo'yicha qurilish-montaj ishlarining 1 sumiga xarajatlar dinamikasining haqiqiy holati; obektning 1 kvadrat metr maydon uchun qilinadigan xarajatlar;

f) tannarx va foyda o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beruvchi ko'rsatkichlar: haqiqiy tannarxning ob'ektni sotishdan tushgan tushumga nisbati; rejalashtirilgan tannarxning ob'ektni sotishdan tushgan tushumga nisbati; rejalashtirilgan xarajatlarning butun tashkilot uchun sotishdan tushgan daromadga nisbati; haqiqiy xarajatlarning butun tashkilot uchun sotishdan tushgan daromadga nisbati. Mehmonxona yoki qurilish tashkilotlari amaliyotida QMI qiyosiy samaradorligi ko'rsatkichlari keng qo'llaniladi. Ushbu ko'rsatkichlar muayyan turdagi ishlarining xarajatlarini, muqobil texnologik va dizayn echimlarini solishtirish imkonini beradi.

Qurilish ishlarining iqtisodiy samaradorligini baholash bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Qurilish ishlarining samaradorligini, birinchi navbatda, ishlarining narxi va ularni bajarish uchun zarur bo'lgan vaqt ko'rsatkichlariga tayanadigan buyurtmachi va pudratchi munosabatlar yuzasidan baholash mumkin. Ishni ishlab chiqarish muddatini hisobga olmasdan hisoblangan foyda, yalpi qo'shilgan qiymat kabi ish samaradorligining klassik ko'rsatkichlari noto'g'ri xulosalarga olib kelishi mumkin. Qurilish ishlarining samaradorligini baholash chun ularni ishlab chiqarish davomiyligini hisobga olgan holda ishlash ko'rsatkichlarini hisoblash, ularni bir vaqt uchun taqqoslanadigan shaklga keltirish kerak.

9.5. O'zbekiston Respublikasida mehmonxona obektlarini qurish uchun davlat tomonidan belgilangan imtiyozlar

Iqtisodiyotning hozirgi holati, eng avvalo, bozor islohotlarining amalga oshirishga to'siqlik qilayotgan vaziyatlarda va bozor mexanizmini shakllantirishda davlatning rolini oshirish, mamlakatning butun iqtisodiy kompleksini hamda mehmonxona sanoatini o'z ichiga olgan alohida faoliyat sohalarini tartibga solish va boshqarish zarurati tug'iladi.

Mehmonxona sanoati turizmning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, faoliyatning eng daromadli sohalaridan biridir. Umuman turizmni, xususan, mehmonxona xo'jaligini rivojlantirishning muhim omili tabiiy-rekreatsion va tarixiy-madaniy salohiyat bo'lib, bu mamlakatlarga, hatto iqtisodiy jihatdan sust rivojlangan mamlakatlarga ham jahon bozorida salmoqli o'rinni egallash imkonini beradi. Turizm bozorida, ushbu faoliyat sohalarini faol davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni davr talabi hisoblanadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, mehmonxona sanoatining rivojlanishiga ob'ektiv va sub'ektiv bir qator holatlar to'sqinlik qilmoqda. Bu, birinchi navbatda, mehmonxona sanoati rivojlanishining atrof-muhit omillari ta'siriga bog'liqligi. Ikkinchidan, bu zamonaviy mehmonxona korxonalarining etarli emasligi, xizmat ko'rsatishning past darajasi va boshqalar. O'zbekistonda bunday holatlarni oldini olish uchun turizm va mehmonxona biznesining ko'plab sub'ektlari bevosita davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda. Davlat sektorining investitsiya loyihalariga har yili kiritilayotgan investitsiyalar ko'plab mehmonxona kompaniyalarining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga imkon bermoqda.

Hozirgi paytda, davlat tomonidan belgilangan tartibda sertifikatlangan kamida 4-x yulduz darajasidagi mehmonxonalar va motellarni qurishda, yuridik shaxslar 5 yil muddatga foyda solig'i, yer solig'i va mol-mulk solig'i, shuningdek yuridik shaxslarning yagona soliq to'lovi to'lashdan ozod etiladi. Shuningdek, yuridik shaxslar O'zbekiston Respublikasida mehmonxonalarni qurish va rekonstruksiya qilish uchun olib kiriladigan asbob-uskunalar, mashinalar, butlovchi qismlar, ehtiyot qismlar va materiallar uchun bojxona to'lovlarini (bojxona rasmiylashtiruvi yig'imlaridan tashqari) 5 yil muddatga to'lashdan ozod etilgan.

Bundan tashqari, tadbirkorlik sub'ektlariga yangi mehmonxonalar va boshqa turistik infratuzilma ob'ektlarini qurish va mavjudlarini modernizatsiya qilish uchun kapital sig'imini hisobga olgan holda, kreditlarni to'lashning moslashuvchan shartlari va foizlarini nazarda tutgan holda uzoq muddatli (15 yilgacha) kreditlar ajratiladi.

Turizmni rivojlantirish salohiyati tuman va shaharlarda joylashgan va foydalanilmayotgan, muhandislik kommunikatsiyalari o‘rnatilgan er uchastkalariga mehmonxona qurish loyihalarini amalga oshirish maqsadida Turizm davlat qo‘mitasining xulosasi asosida tadbirkorlik subyektlari hamda potentsial investorlarga ustuvorlik beriladi. Mehmon uylari, kempinglar, motellar va boshqa turar joylar, tematik bog‘lar, muzeylar, galereyalar va boshqalar) har bir hududda umumiy maydoni kamida 20 gektar bo‘lgan 20 ta yer uchastkasi asosida tashkil etiladi.

Umumiy belgilangan soliqlarni to‘lagan mehmonxona xo‘jaliklarining soliq yukini kamaytirish maqsadida, shtat soni 100 birlikgacha bo‘lgan (ilgari 25 birlik mavjud bo‘lgan) yagona soliq to‘loviga o‘tish imkoniyati berildi. Bundan tashqari, O‘zbekiston rezidentlari bo‘lgan tashkilotlarning jahonning mashhur va nufuzli mehmonxona brendlaridan (eng yaxshi 50 ta mehmonxona brendlari reytinglari bo‘yicha) foydalanganlik uchun franchayzing shartnomasi tuzilgan kundan boshlab uch yil muddatga royalti to‘lashi belgilandi. Davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan quyidagi hajmlarda qisman moliyalashtiriladi:

- 3 yulduzli toifadagi birinchi 50 ta mehmonxona - har yili har bir mehmonxona uchun har bir xona uchun 200 AQSh dollari ekvivalentida;
- 4 yulduzli toifali birinchi 30 ta mehmonxona - har yili har bir mehmonxona uchun har bir xona uchun 400 AQSh dollari ekvivalentida.

Shu bilan birga, tashkilotlarning royaltilarini moliyalashtirishning umumiy miqdori 10 million AQSH dollaridan oshmaydigan ekvivalentni tashkil etadi. Foydalanilmayotgan obyektlar va mehmonxonalar qurish uchun ajratilgan yer maydonlari, shuningdek, investorlar uchun loyihalar to‘g‘risidagi ma‘lumotlar Investitsiyalar bo‘yicha davlat qo‘mitasi, va Savdo-sanoat palatasining veb-saytlarida taqdim etiladi. Bundan tashqari, “E-IJRO AUKSION” savdo maydonchasida mehmonxonalar qurish uchun yer uchastkalari va davlat mulki obyektlari namoyish etiladi. Shuni ta’kidlash lozimki, Prezidentning 2018-yil 7-

fevraldagi PQ-3514-son qarori bilan soliq solinadigan bazani xarajatlar miqdoriga kamaytirish mumkin bo'lgan qoida kiritilgan edi:

- 2020-yil 1-yanvargacha — aholi va sayyohlarga xizmat ko'rsatish ob'ektida zamonaviy va gigiyenik talablarga javob beradigan hojatxonalar yaratishga qaratilgan rekonstruksiya qilish, kapital ta'mirlash yoki qurish uchun 100 million so'mgacha;
- 2025-yil 1-yanvarga qadar – har yili hojatxonalarini toza saqlash, shu jumladan farroshlarning ish haqi, sanitariya-gigiyena, tozalash va yuvish vositalarini xarid qilish, kommunal to'lovlarni to'lash uchun ajratiladigan 12 million so'mgacha.

Shu bilan birgalikda, turizmni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi tomonidan qo'shimcha ravishda uchun turizm sohasidagi “start-ap” loyihalari va innovatsion biznes g'oyalarini, shu jumladan dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalari texnologik parki faoliyatini tashkil etish tartibiga muvofiq birinchi navbatda turistlar uchun qulayliklar yaratishga qaratilgan axborot dasturlari va xizmatlarini qisman subsidiyalash yo'li bilan - umumiy summasi 1,5 mlrd.so'm ajratiladi. Bundan tashqari, endilikda Turizm bo'yicha Davlat qo'mitasining arizasiga ko'ra, ularga elektron auksionda ishtirok etmagan holda 80-100 m2 hajmdagi yer uchastkalarini olishda ustuvor huquq beriladi. Shuningdek, Import qilinadigan tovarlardan maqsadsiz foydalanilgan taqdirda, imtiyozlar berilishi munosabati bilan o'lanmagan bojxona to'lovlari summasi Davlat budjetiga undiriladi.

9.6. Investitsiyalarni tahlil qilish va baholash xususiyatlari

Investitsiyalarni tahlil qilish mehmonxona xizmatlari sohasida ma'lum bir ob'ektga investitsiya qilishning maqsadga muvofiqligini baholash imkonini beradigan amaliy va uslubiy texnikalar va harakatlar to'plamini o'z ichiga oladi. To'g'ri va o'z vaqtida investitsiya tahlili quyidagi vazifalarni hal qilishga imkon beradi:

- Investitsiyalar uchun real ehtiyoj va investitsiyalarni amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlar mavjudligini baholash;
- Mehmonxonanning taktik va strategik maqsadlarini hisobga olgan holda raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradigan eng yaxshi investitsiya yechimlarini tanlash;
- Haqiqiy investitsiya natijalariga va ularning rejalashtirilganidan chetga chiqishiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan barcha omillarni aniqlash;
- Investitsioner uchun maqbul bo'lgan xavf va daromad parametrlarini baholash;
- Mehmonxona faoliyatining sifat va miqdoriy ko'rsatkichlarini yaxshilash uchun investitsiyadan keyingi monitoring bo'yicha tavsiyalar va chora-tadbirlar ishlab chiqish.

Investitsiyalarni tahlil qilish butun loyihani tashkil etishning aniq sxemasini yaratishni o'z ichiga oladi - uning dastlabki bosqichidan foyda olishgacha. Dastlabki bosqichda investitsiya sohasi to'g'risida ma'lumotlar yig'iladi, ma'lumotlar tahlil qilinadi va ular asosida investitsiya loyihasining tuzilmasi shakllantiriladi. Agar xavf omillari va kamchiliklar aniqlansa, ularni bartaraf etish yoki minimallashtirish choralari ko'riladi.

Ko'pincha investorning o'zi (mehmonxona sanoati egasi yoki uning rahbariyati) investitsiya tahliliga murojaat qiladi. Bu holda tahlilning ustuvor yo'nalishlari investitsiya qilingan kapitalning rentabelligi, investitsiya loyihalarining unga ta'siri munosabati bilan kompaniyaning moliyaviy barqarorligi bo'ladi.

Manfaatdor tomonlarning ikkinchi guruhi investorlarni jalb qilishga intilayotgan kompaniya egalaridir. Bunday holda, muayyan biznes investorlar uchun qanchalik jozibador ekanligini va ushbu jozibadorlikni oshirish uchun qanday choralar ko'rish kerakligini aniqlash uchun investitsiya tahlili o'tkaziladi. Investitsion tahlil mehmonxonaning kontragentlarini ham qiziqtirishi mumkin, chunki bu ularga

investitsiya faoliyati natijasida uning moliyaviy holatidagi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni baholash nuqtai nazaridan tashkilotning shartnoma majburiyatlarini bajarish qobiliyatini tushunishga imkon beradi.

Maqsadli auditoriyaga mehmonxonaning kreditorlari ham kiradi, chunki ular investitsiya tahlilidan birinchi navbatda uning kredit qobiliyati, to'lov qobiliyati va balans likvidligi nuqtai nazaridan manfaatdor.

Investitsiyalarni baholash turlari. Zamonaviy baholash amaliyotida investitsiyalarni baholashning bir necha turlari mavjud bo'lib, u yoki bu turni tanlash bir qancha omillarga bog'liq - tahlil maqsadi, uning hajmi va chuqurligi, rejalashtirilgan investitsiyalar davri va turi. Endi, turli mezonlar bo'yicha tasniflangan investitsiya tahlilining asosiy turlarini ko'rib chiqamiz. Investitsiyalar tahlilini quyidagi guruhlarga bo'lish mumkin:

Investitsiyalar turi bo'yicha:

- Kapital qo'yilmalarni tahlil qilish, ya'ni korxonani rekonstruksiya qilish, yangi ishlab chiqarish ob'ektlarini qurish, texnik qayta jihozlash yoki diversifikatsiya qilishga qo'yilgan investitsiyalar. Bunday investitsiyalar mehmonxona korxonalari yoki kompaniyalari xarajatlarini kamaytirishga qaratilgan, uzoq muddatli, mehmonxona yoki boshqa xildagi korxonalarining strategik maqsadlari bilan bog'liq va ularning hajmi odatda sezilarli. Shuning uchun ular eng to'liq, ko'p faktorli dizayn tahlilini talab qiladi.
- Moliyaviy qo'yilmalarni tahlil qilish, ya'ni qimmatli qog'ozlar - aksiyalar, veksellar, obligatsiyalarni sotib olish. Moliyaviy investitsiyalar bevosita foyda olishga qaratilgan. Moliyaviy investitsiyalarni tahlil qilishning eng keng tarqalgan turlari jahon qimmatli qog'ozlar bozorini o'rganishga asoslangan fundamental tahlil, qimmatli qog'ozlar narxini ularning yaqin o'tmishdagi o'zgarishlari asosida bashorat qilishdan iborat texnik tahlil va asosiy baholash mezon bo'lgan portfel tahlilidir.

Tahlil ob'ekti bo'yicha:

- Alohida bo'linmalar yoki biznes yo'nalishlarini ajratib turmasdan, umuman kompaniyani tahlil qilish. Bunday tahlil yordamida mehmonxonaga investitsiyalar samaradorligining ob'ektiv va har tomonlama ko'rinishini olish va kerak bo'lganda uni optimallashtirish usullarini ishlab chiqish mumkin. Ushbu tahlil usuli ko'pincha mehmonxonaning bozordagi pozitsiyasiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan kapital qo'yimalarga nisbatan qo'llaniladi, masalan, faoliyatni diversifikatsiya qilishda.
- Shaxsiy investitsiya hodisalarini tahlil qilish. Odatda mahalliy loyihalarni moliyalashtirish zarur bo'lgan hollarda, masalan, asbob-uskunalar sotib olish, mahsulotlarni yaxshilash bo'yicha tahlil va boshqalar.

Tahlil davrlari bo'yicha:

- Investitsiya oldidan - bu dastlabki tahlildan ma'lum bir loyihaga sarmoya kiritish bo'yicha yakuniy qaror qabul qilishgacha bo'lgan bosqichdagi tahlil. Bu ham keng qamrovli tahlil bosqichlaridan biri, ham nisbatan kichik hajmdagi qisqa muddatli investitsiyalar bilan cheklanishi mumkin bo'lgan mustaqil tur bo'lishi mumkin.
- Joriy yoki operativ - joriy ko'rsatkichlarning rejalashtirilgan ko'rsatkichlarga muvofiqligini nazorat qilish va investitsiya faoliyatini tezkor tuzatish uchun amalga oshiriladi. U vaqti-vaqti bilan amalga oshirilishi mumkin va faqat kichik vaqt oralig'ini qamrab oladi.
- Tanlangan hisobot davri uchun investitsiyadan keyingi yoki retrospektiv tahlil - oy, chorak yoki yil. Retrospektiv tahlil yordamida statistik va buxgalteriya hisobi bo'yicha to'ldirilgan hisobot materiallari mavjudligi tufayli tashkilotning investitsiya pozitsiyasi va investitsiya faoliyati natijalarini chuqurroq o'rganish mumkin.

Analitik tahlil doirasi bo'yicha:

- To'liq tahlil. U mehmonxona investitsiya faoliyatining barcha jihatlarini, shuningdek, korxonaga investitsiya pozitsiyalarining barcha xususiyatlarini o'rganish uchun amalga oshiriladi.
- Trend yoki tematik tahlil investitsiya faoliyatining ayrim sohalarini - investitsiya portfelining holatini, alohida loyihalarni amalga oshirish samaradorligini, investitsiya resurslari manbalarini optimal shakllantirishni va hokazolarni o'rganish bilan chegaralanadi.

Analitik tadqiqotlar chuqurligi bo'yicha:

- Ekspress tahlil yoki kengaytirilgan tahlil. U ma'lum bir davr uchun moliyaviy hisobotlar asosida kompaniyaning investitsiya faoliyatining asosiy tahliliy ko'rsatkichlarini hisoblash uchun standart algoritmlardan foydalanadi.
- Asosiy tahlil. Bu investitsion faoliyat hajmi dinamikasi ko'rsatkichlarini faktoriy o'rganishdir.

Jarayonni tashkil etish:

- Ichki tahlil mehmonxonaning o'z investitsiya menejerlari tomonidan uning egalari bilan birgalikda amalga oshiriladi. Tahlil qilish uchun barcha mavjud informatsion ko'rsatkichlar qo'llaniladi. Shu bilan birga, ichki tahlil natijalari ko'pincha tijorat siri hisoblanadi.
- Tashqi tahlil auditorlik firmalari, banklar, sug'urta kompaniyalari xodimlari tomonidan kompaniyaning investitsiya faoliyati natijalarini to'g'ri ko'rsatish natijalarini va ularning moliyaviy holatiga ta'sirini o'rganish uchun amalga oshiriladi.

9.7. Investitsiya risklarini aniqlash

Har qanday mehmonxona faoliyati ma'lum bir xavf bilan bog'liq. Bu mehmonxonalarning investitsiya faoliyatiga to'liq taalluqlidir. Investitsion risklar

- bu investitsiya loyihalarini amalga oshirish jarayonida foydaning etishmasligi yoki yo'qotish ehtimoli bilan bog'liq risklar. Bu holda risk ob'ekti o'z mablag'larini investitsiya qiladigan mehmonxonaning mulkiy manfaatlaridir. Investitsiya faoliyati tijorat faoliyatining bir turi sifatida investitsiya riskini aniqlashda hisobga olinishi kerak bo'lgan bir qator xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar:

- investitsiyalar rentabellik va tavakkalchilik nuqtai nazaridan sezilarli darajada farq qiluvchi turli investitsion faoliyatga yo'naltirilishi mumkin. Shuning uchun investitsiya portfelini ushbu mezonlarga muvofiq optimallashtirish zarurati mavjud;

- investitsiya faoliyati natijalariga tavakkalchilik darajasiga ham, noaniqlik darajasiga ham ta'sir qilish darajasi bo'yicha bir-biridan farq qiluvchi ko'plab omillar ta'sir ko'rsatadi;

- investitsiya loyahasining hayot aylanishi (sikli) juda muhim bo'lishi mumkin va bir necha yilga baholanadi va bunday sharoitda barcha mumkin bo'lgan omillarni hamda ularning investitsiyalarning rentabelligi va xavfiga ta'sirini hisobga olish juda qiyin;

- investitsiya tavakkalchiligini aniqlash uchun, aksariyat hollarda o'tgan davr uchun reprezentativ statistik ma'lumotlar mavjud emas, ular asosida shunga o'xshash investitsiya loyahasini amalga oshirishda uni bashorat qilish mumkin.

Yuqorida aytib o'tilganidek, investitsiya faoliyati natijalariga turli omillar ta'sir qiladi. Investitsion loyihalar xavfini baholash uchun quyidagi eng muhim omillarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- bozor omillari – xizmatlar va tovarlar narxi va sotish hajmi;

- xom ashyo va materiallarning narxi;

- loyihaning umumiy smeta qiymati;

- valyuta kursi;

- fors-major holatlari (tabiiy, iqtisodiy, siyosiy) va boshqalar..

Mehmonxonaning har qanday turi o'z faoliyatida investitsiya xavfi ehtimolini hisobga olishi va uni kamaytirish yoki butunlay oldini olish choralarini ko'rishi kerak, ya'ni tashkilot risklarni boshqarishi kerak. Demak faoliyat davomida qoshimcha sifatida yana quyidagi turli xil risklarni hisobga olish lozim, xususan:

- o'zgaruvchanlik riski;
- kapital yetishmovchiligi xavfi;
- likvidlik xavfi;
- inflyatsiya xavfi;
- mijozlarni yo'qotish riski va boshqalar.

Umuman olganda, risklarni boshqarish quyidagi harakatlarga qisqartiriladi:

- o'tgan davr uchun xavf tahlili (ularning paydo bo'lish chastotasi va ehtimoli, matematik kutish);
- mehmonxona darajasida yuzaga kelayotgan iqtisodiy tendentsiyalarni tahlil qilish va ularning rivojlanishini ilmiy bashorat qilish;
- investitsiya loyahasini amalga oshirishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatarlarni va ularning iqtisodiy oqibatlarini aniqlash;
- loyihaning eng muhim omillarning mumkin bo'lgan o'zgarishiga sezgirligini va ularning mehmonxona korxonasining moliyaviy holatiga ta'sirini tahlil qilish.

Xatarlarni hisobga olish, tahlil qilish va boshqarish uchun ularni ma'lum mezonlar bo'yicha tasniflash muhim ahamiyat kasb etadi.

9.8. Investitsiyalarni samaradorligini ifodalavchi ko'rsatkichlar va ularni tahlil qilish yo'llari

Investitsiyalar samaradorligini baholashning xalqaro amaliyoti asosan pulning vaqt qiymati tushunchasiga asoslanadi va quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- Investitsion kapitaldan foydalanish samaradorligini baholash investitsiya loyihasini amalga oshirish jarayonida shakllanadigan pul oqimini (pul oqimi) va dastlabki investitsiyani solishtirish orqali amalga oshiriladi. Agar boshlang'ich investitsiya summasining qaytarilishi va kapitalni taqdim etgan investorlar uchun zarur bo'lgan daromad ta'minlangan bo'lsa, loyiha samarali deb e'tirof etiladi;
- Investitsiya qilingan kapital, shuningdek, pul oqimi hozirgi vaqtga yoki ma'lum bir hisob-kitob yiliga (odatda loyiha boshlanishidan oldin) moslashtiriladi;
- Kapital qo'yilmalar va pul oqimlarini diskontlash jarayoni investitsiya loyihalari xususiyatlariga qarab belgilanadigan turli diskont stavkalari bo'yicha amalga oshiriladi. Diskont stavkasini belgilashda investitsiyalar tarkibi va kapitalning alohida tarkibiy qismlarining qiymati hisobga olinadi.

Barcha baholash usullarining mohiyati quyidagi oddiy sxemaga asoslanadi: Har qanday loyihani amalga oshirishdagi dastlabki sarmoya CF_1 , CF_2 , ... , CF_n pul oqimlarini hosil qiladi. Agar ushbu oqim etarli bo'lsa, investitsiyalar samarali deb tan olinadi. Kapital qo'yilmalar samaradorligining eng keng tarqalgan ko'rsatkichlari:

- diskontlangan to'lov muddati (DPB);
- investitsiya loyihasining sof joriy qiymati (NPV);
- ichki daromad darajasi (rentabellik) (IRR),

Ushbu ko'rsatkichlar, shuningdek, tegishli usullar ikkita versiyada qo'llaniladi:

- loyihani qabul qilish yoki rad etish to'g'risida xulosa chiqarilganda mustaqil investitsiya loyihalari samaradorligini (mutlaq samaradorlik deb ataladigan) aniqlash;

- bir nechta muqobil loyihalardan qaysi loyihani qabul qilish to'g'risida xulosa chiqarilganda, bir-birini istisno qiluvchi loyihalar samaradorligini aniqlash (qiyosiy samaradorlik).

Diskontlangan to'lov usuli. Mazkur, ushbu usulni ikkita o'zaro eksklyuziv loyihani tahlil qilishning aniq misolida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

1-misol. Ikkala loyiha ham 1000 AQSh dollari miqdoridagi bir xil sarmoyani o'z ichiga oladi va to'rt yilga mo'ljallangan bo'lsin. A loyihasi quyidagi pul oqimlarini hosil qiladi: 500, 400, 300, 100 yillar uchun va B loyihasi - 100, 300, 400, 600. Loyihaning kapital qiymati 10% miqdorida baholanadi. Diskontlangan davrni hisoblash quyidagi jadvallar yordamida amalga oshiriladi. Jadvalning (9.6.Jadval) uchinchi qatori investitsiya loyihasini amalga oshirish natijasida kompaniyaning pul daromadlarining diskontlangan qiymatlarini o'z ichiga oladi. Bunday holda, diskontlashning quyidagi talqinini ko'rib chiqish o'rinlidir: pul miqdorini hozirgi vaqtga etkazish uning investorning taqdim etilgan daromadiga to'g'ri keladigan qismining ushbu miqdorini ajratishga to'g'ri keladi.

9.6.Jadval. Birinchi Loyiha

№	Yillar	Loyihalar				
		0	I	II	III	IV
1	Sof pul oqimlar (SPO)	-1,000	500	400	300	100
2	Diskonlangan(SPO)	-1,000	455	331	225	68
3	Jamg'arilgan-diskontlangan (SPO)	-1,000	455	331	225	68

Shunday qilib, pul oqimining qolgan qismi dastlabki investitsiyalarni qoplash uchun mo'ljallangan. Jadvalning to'rtinchi qatorida asl investitsiyaning ochilmagan qismining qiymatlari mavjud. Vaqt o'tishi bilan qoplanmagan qismning qiymati pasayadi. Shunday qilib, ikkinchi yil oxiriga kelib, atigi 214 AQSh dollari qoplanmagan va uchinchi yilda naqd pul oqimining diskontlangan qiymati 225

AQSh dollarini tashkil etganligi sababli, investitsiyalarni qoplash muddati ikki to'liq yil hisoblanadi.

9.7. Jadval. B Loyiha

№	Yillar	Loyihalar				
		0	I	II	III	IV
1	Sof pul oqimlar (SPO)	-1,000	100	300	400	600
2	Diskonlangan(SPO)	-1,000	91	248	301	410
3	Jamg'arilgan-diskontlangan (SPO)	-1,000	-909	-661	-360	50

$$DPB_B = 3 + \frac{360}{410} = 3.88$$

Hisoblash natijalariga ko'ra, A loyihasi yaxshiroq, chunki u qisqaroq chegirmali to'lov muddatiga ega degan xulosaga keldi.

Diskontlangan to'lov muddati usulining muhim kamchiliklari shundaki, u faqat dastlabki pul oqimlarini, ya'ni to'lov muddatiga to'g'ri keladigan oqimlarni hisobga oladi. Hisoblash sxemasida barcha keyingi pul oqimlari hisobga olinmaydi. Shunday qilib, agar o'tgan yili ikkinchi loyiha doirasida oqim, masalan, \$ 1000 bo'lgan bo'lsa, chegirmali to'lov muddatini hisoblash natijasi o'zgarmas edi, garchi bu loyiha ancha jozibador bo'lishi aniq.

Uslubiy tavsiyalarga ko'ra, investitsiyalar samaradorligi investitsiyalar bilan bog'liq xarajatlar va natijalar nisbatini aks ettiruvchi va ba'zi investitsiyalarning boshqalarga nisbatan iqtisodiy afzalliklarini baholash imkonini beradigan ko'rsatkichlar tizimi bilan tavsiflanadi. Investitsion samaradorlik ko'rsatkichlarini quyidagi mezonlarga ko'ra tasniflash mumkin. Birinchi, investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligi mezoni bo'lib xizmat qiluvchi umumlashtiruvchi ko'rsatkich turi bo'yicha:

- mutlaq, unda umumlashtiruvchi ko'rsatkichlar natijalar smetasi va loyihani amalga oshirish bilan bog'liq xarajatlar o'rtasidagi farq sifatida aniqlanadi;
- nisbiy, unda umumlashtiruvchi ko'rsatkichlar loyiha natijalarining xarajatlar smetasini ularni olish uchun umumiy xarajatlarga nisbati sifatida aniqlanadi;
- investitsiya xarajatlarini qoplash muddatini baholovchi vaqtinchalik.

Ikkinchidan ko'p vaqtli pul xarajatlari va natijalarini taqqoslash usuli bilan:

- statik, bunda turli vaqtlarda yuzaga keladigan pul oqimlari ekvivalent sifatida baholanadi;
- dinamik, bunda loyihani amalga oshirish natijasida kelib chiqadigan pul oqimlari ularni diskontlash yo'li bilan ekvivalent asosga qisqartiriladi, turli vaqtlardagi pul oqimlarining solishtirilishini ta'minlaydi.

Statik usullar buxgalteriya hisobiga asoslangan usullar, dinamik usullar esa diskontlangan baholarga asoslangan usullar deb ham ataladi. Statik usullar guruhiga quyidagilar kiradi:

- to'lov muddati (Payback Period, PP);
- Investitsion samaradorlik koeffitsienti (Buxgalteriya daromadlilik darajasi, ARR).

Dinamik usullarga quyidagilar kiradi:

- sof diskontlangan daromad, sof joriy qiymat (Net Present Value, NPV); investitsiyalar rentabelligi indeksi (rentabellik indeksi, PI);
- ichki daromad darajasi (Internal Rate of Return, IRR);
- o'zgartirilgan ichki daromad stavkasi (Modified Internal Rate of Return, MIRR),
- investitsiyalarning diskontlangan to'lov muddati (Diskontlangan to'lov davri, DPP).

Shuni ham ta'kidlash kerakki, har bir investitsiya loyihasining samaradorligini baholash muayyan tamoyillarga javob beradigan mezonlar hisobga olingan holda amalga oshiriladi, xususan:

- vaqt bo'yicha pul qiymatining ta'siri;
- imkoniyat xarajatlari;
- loyiha parametrlarida mumkin bo'lgan o'zgarishlar;
- buxgalteriya ko'rsatkichlari bo'yicha emas, balki real pul oqimlari asosida hisob-kitoblarni amalga oshirish;
- inflyatsiya va uning aks etishi;
- loyihani amalga oshirish bilan bog'liq xavf.

Investitsiya loyihalari samaradorligini baholashning asosiy usullarini va ularning asosiy afzalliklari va kamchiliklarini quyidagicha bo'lishi mumkin. **Qaytarilish muddati (PP).** Investitsion loyihalarni baholashning eng keng tarqalgan statik ko'rsatkichi - bu o'zini o'zi qoplash muddati (PP). Bundan tashqari, qoplanish muddati deganda, loyihaning boshlanishidan ob'ektning ishga tushirilishigacha bo'lgan vaqt oralig'i tushuniladi, bunda foydalanishdan olingan daromad dastlabki investitsiyalar (kapital xarajatlar va operatsion xarajatlar)ga teng bo'ladi.

Qaytarilish muddatini hisoblash uchun to'lov seriyasining elementlari to'plangan oqim balansini tashkil etuvchi hisob-kitob asosida yig'iladi, bu miqdor ijobiy qiymatga ega bo'lgunga qadar amalga oshiriladi. To'plangan oqim balansini ijobiy qiymatga ega bo'lgan rejalashtirish oralig'ining tartib raqami rejalashtirish oralig'larida ifodalangan to'lov muddatini ko'rsatadi. PP ko'rsatkichini hisoblashning umumiy formulasi quyidagicha:

$$PP = \min n, \text{ при котором } \sum_n P_k \geq I_0,$$

bu yerda P_k - to'plangan oqim balansining qiymati;

I_0 - dastlabki investitsiyalar qiymati.

Investitsiyalar samaradorligi koeffitsienti (Buxgalteriya daromadlilik darajasi, ARR). Loyihani statik moliyaviy baholashning yana bir ko'rsatkichi investitsiya samaradorligi koeffitsientidir (Returnning Hisob darajasi yoki ARR). Bu nisbat, shuningdek, daromadning buxgalteriya darajasi yoki loyihaning rentabellik koeffitsienti deb ataladi.

Odatda, ARR ni hisoblash uchun bir nechta algoritmlar mavjud. Hisoblashning birinchi varianti loyihani amalga oshirishdan olingan o'rtacha yillik foydaning (byudjetga ajratmalar olib tashlangan holda) o'rtacha investitsiyalarga nisbatiga asoslanadi:

$$X = \frac{|P_{k-}|}{|P_{k-}| + |P_{k+}|},$$

bu yerda,

- P_r - loyihani amalga oshirishdan olingan o'rtacha yillik foyda (byudjetga ajratmalar olib tashlangan);
- I_{sp0} - boshlang'ich investitsiyalarning o'rtacha qiymati, agar loyihani amalga oshirish muddati tugagandan so'ng barcha kapital xarajatlar hisobdan chiqariladi deb taxmin qilinsa.

Ba'zan loyihaning rentabelligi dastlabki investitsiyalar asosida hisoblanadi. Dastlabki investitsiyalar asosida hisoblangan, u noma'lum yoki etarlicha uzoq muddatga yagona daromad oqimini (masalan, annuitet) yaratadigan loyihalar uchun ishlatilishi mumkin. Hisoblashning ikkinchi varianti dastlabki investitsiyaning qoldiq qiymatini hisobga olgan holda davr uchun loyihani amalga oshirishdan olingan o'rtacha yillik foydaning (byudjetga ajratmalar olib tashlangan holda) o'rtacha investitsiyaga nisbatiga asoslanadi. Loyiha oxirida uskunaning qoldiq qiymatini hisobga olgan holda):

$$ARR = \frac{P_r}{\frac{1}{2} I_{sp0}},$$

bu yerda P_r - loyihani amalga oshirishdan olingan o'rtacha yillik foyda (byudjetga ajratmalar olib tashlangan);

I_0 - boshlang'ich sarmoyaning o'rtacha qiymati.

Daromadlilik indeksi (PI). Daromadlilik indeksi (rentabellik, rentabellik) naqd pul oqimining sof joriy qiymatining naqd pul oqimining sof joriy qiymatiga nisbati sifatida hisoblanadi (dastlabki investitsiyalarni o'z ichiga olgan holda):

$$\sum_k \frac{P_k}{(1+r)^k} / I_0 = PI$$

bu yerda I_0 - korxonaning 0 vaqtidagi investitsiyalari;

i - chegirma stavkasi.

Daromadlilik indeksi investitsiya loyihasi samaradorligining nisbiy ko'rsatkichi bo'lib, xarajatlar birligiga to'g'ri keladigan daromad darajasini, ya'ni investitsiyalar samaradorligini tavsiflaydi - bu ko'rsatkich qanchalik katta bo'lsa, investitsiya qilingan pul birligining rentabelligi shunchalik yuqori bo'ladi. NPV umumiy qiymatini maksimal darajada oshirish uchun investitsiya portfelini to'ldirishda ushbu ko'rsatkichga ustunlik berish kerak. Ushbu investitsion mezon bo'yicha loyihani qabul qilish shartlari quyidagilardan iborat:

- agar $PI > 1$ bo'lsa, u holda loyiha qabul qilinishi kerak;

- agar $PI < 1$ bo'lsa, u holda loyiha rad etilishi kerak;

- agar $PI = 1$ bo'lsa, loyiha foydali ham, foyda ham emas. Bir xil miqdordagi dastlabki investitsiyalarni o'z ichiga olgan loyihalarni baholashda PI mezonini NPV mezoniga to'liq mos kelishini ko'rish oson.

Shunday qilib, PI mezonini taxminan bir xil NPV qiymatiga ega, ammo talab qilinadigan investitsiyalar miqdori har xil bo'lgan bir qator loyihalardan bitta loyihani tanlashda afzalliklarga ega. Bunday holda, investitsiyalarning samaradorligini ta'minlaydigan daromadliroqdir. Shu munosabat bilan ushbu

ko'rsatkich cheklangan investitsiya resurslariga ega bo'lgan loyihalarni tartiblash imkonini beradi.

Usulning kamchiliklari naqd pul tushumlari va chiqimlarini alohida diskontlashda uning noaniqligini o'z ichiga oladi.

Ichki daromad darajasi (IRR). Ichki rentabellik darajasi yoki daromadning ichki darajasi ostida investitsiyalar (IRR) loyihaning NPV nolga teng bo'lgan diskont stavkasi qiymatini tushiniladi:

$IRR = i$, bu erda $NPV = f(i) = 0$.

Rejalashtirilgan investitsiyalar samaradorligini tahlil qilishda ushbu nisbatni hisoblashning ma'nosi quyidagicha: IRR ma'lum bir loyiha bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan xarajatlarning ruxsat etilgan maksimal nisbiy darajasini ko'rsatadi. Misol uchun, agar loyiha to'liq tijorat bankining krediti hisobidan moliyalashtirilgan bo'lsa, u holda IRR qiymati bank foiz stavkasining maqbul darajasining yuqori chegarasini ko'rsatadi, uning oshib ketishi loyihani foydasiz qiladi.

Amalda har qanday mehmonxona o'z faoliyatini turli manbalar hisobidan moliyalashtiradi. Mehmonxona faoliyatiga avanslangan moliyaviy resurslardan foydalanganlik uchun to'lov sifatida u foizlar, dividendlar, mukofotlar va hokazolarni to'laydi, ya'ni o'zining iqtisodiy salohiyatini saqlab qolish uchun qandaydir oqilona xarajatlarni o'z zimmasiga oladi. Ushbu daromadlarning nisbiy darajasini tavsiflovchi ko'rsatkichni avanslangan kapitalning narxi (kapital qiymati, SS) deb atash mumkin. Ushbu ko'rsatkich o'z faoliyatiga qo'yilgan kapitalning minimal rentabelligini, korxonada ishlab chiqilgan rentabelligini aks ettiradi va o'rtacha arifmetik formuladan foydalangan holda hisoblanadi.

Ushbu ko'rsatkichning iqtisodiy ma'nosi quyidagilardan iborat: mehmonxona rentabellik darajasi SS ko'rsatkichining joriy qiymatidan (ushbu loyiha uchun mablag'lar manbai narxidan) past bo'lmagan har qanday investitsiya xarakteridagi qarorlarni qabul qilishi mumkin. Aynan u bilan ma'lum bir loyiha uchun

hisoblangan IRR ko'rsatkichi taqqoslanadi, ular o'rtasidagi munosabatlar quyidagicha:

- agar $IRR > SS$ bo'lsa, u holda loyiha qabul qilinishi kerak;
- agar $IRR < SS$ bo'lsa, u holda loyiha rad etilishi kerak;

Xulosa qilib yana shuni aytish mumkinki, mazkur usul bilan hisoblangan IRR mehmonxona faoliyati raqobatbardoshligini ham belgilaydi.

9.9. Mehmonxona xo'jaligida mehnat unumdorligi va ish haqi

Mehmonxona biznesidagi mehnatni baholash uchun har bir xodimning butun mehmonxona faoliyati tarkibiga qo'shgan hissasini aniqlaydigan usullar qo'llaniladi. Mehnat unumdorligi hisoblangan ko'rsatkich sifatida mehnat samaradorligini baholashning asosiy ko'rsatkichi sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Mehnat unumdorligi mehnatning iqtisodiy ko'rsatkichi bo'lib, mehnat samaradorligi darajasini tavsiflaydi. Mehnat unumdorligi darajasi vaqt birligida ishlab chiqarilgan xizmatlar (mahsulot) soni bilan ifodalanadi. Amalda mehnat unumdorligini o'lchashning turli usullari va ko'rsatkichlari ma'lum bo'lib, bu turli sohalardagi xizmat ko'rsatish va ishlab chiqarish faoliyatining xususiyatlari bilan bog'liq. Eng keng tarqalgan va universal ko'rsatkichlar ishlab chiqarish va mehnat sig'imidir. Ishlab chiqarish (xizmat ko'rsatish) - ish vaqti birligiga yoki har bir xodimga (oy, chorak, yil) ishlab chiqarilgan xizmatlar soni. Xizmatlarning mehnat intensivligi - mahsulot (xizmatlar) birligini ishlab chiqarishga sarflangan vaqt bilan ifodaladi.

Mehmonxona unumdorligiga ko'plab tashqi omillar ta'sir qilishi mumkin -- milliy iqtisodiyot, tanazzul, inflyatsiya, raqobat va hokazo. Garchi menedjer yoki rahbar hamma narsani nazorat qila olmasa ham, xodimlarning ish faoliyatini nazorat qilishi va hisoblashi mumkin. Xodimlarning unumdorligi foydaga katta ta'sir ko'rsatadi va oddiy tenglama bilan har bir kishi, jamoa yoki hatto bo'lim bo'yicha unumdorlikni kuzatish mumkin. Mehmonxonada xodimlarning unumdorligini mehnat unumdorligi tenglamasi bilan hisoblash mumkin, ya'ni, **jami ishlab chiqarish(xizmat ko'rsatish) : umumiy tushum.**

Aytaylik, ma'lum bir xorijiy turistga xizmat ko'rsatadigan mehmonxonada 500 ish soatidan foydalangan holda 80 000 dollarlik mahsulot ishlab chiqarilgan yoki xizmatlar ko'rsatilgan. Mehmonxonaning mehnat unumdorligini hisoblash uchun 80 000 ni 1500 ga bo'lish lozim, bu 53 ga teng. Bu mazkur mehmonxonani har ish soatiga 53 dollar xizmatlarni mijozlarga ko'rsatganini anglatadi. Shuningdek, mehnat unumdorligini xodimlarning individual hissasi nuqtai nazaridan ham ko'rib chiqish mumkin. Bunday holda, tushum sifatida soatni ishlatish o'rniga, xodimlar sonini ishlatish lozim. Aytaylik, mehmonxonada 30 nafar xodim bilan bir hafta ichida 80 000 dollarlik mahsulot yoki xizmatlar ishlab chiqardi. Unda 80 000 ni 30 ga bo'lasiz, bu 2666 ga teng (ya'ni har bir xodim haftasiga mehmonxona uchun 2666 dollar miqdorida xizmatlar ko'rsatgan). Mehmonxonalarda mehnat unumdorligining o'sish omillari mavjud bo'lib, uning darajasi o'zgarishiga olib keladigan mehnat resurslari yoki sabablar bo'lishi mumkin. Barcha mehmonxonalar darajasida mehnat unumdorligi o'sish omillarining besh guruhini ajratish mumkin: tabiiy-iqlim sharoitlari; texnik omillar; iqtisodiy omillar; tashkiliy omillar; ijtimoiy omillar.

Zaxiralar mehmonxona xojaligi uchun uning yanada samarali ishlashi uchun real imkoniyatlardir. Zaxiralar quyidagilar: tarmoq; tarmoqlararo; ichki ishlab chiqarish, jumladan: xizmatlar, mahsulotlarning mehnat sig'imini kamaytirish uchun zaxiralar; ish vaqtdan unumli foydalanish uchun zaxiralar; ishlab chiqarishni boshqarishda xarajatlarni tejash uchun zaxiralar. Mehnat

unumdorligiga ta'sir qiluvchi omillar quyidagilardir: ilmiy-texnikaviy taraqqiyot (STP); ishlab chiqarish, boshqaruv va mehnatni tashkil etishni takomillashtirish; kadrlar malakasini oshirish; ish vaqtdan unumli foydalanish; mehnatni rag'batlantirish va rag'batlantirishni kuchaytirish va boshqalar.

Mutaxassislar, xodimlar va menejerlar uchun egallab turgan lavozimiga muvofiq rasmiy ish haqi tizimi qo'llaniladi. Mehmonxona xodimlarining mehnatini rag'batlantirish tizimini yaratishda bir qator talablarga amal qilish kerak, xususan:

- • xolislik — xodimning mehnatiga haq to'lash miqdori uning mehnati natijalarini xolisona baholash asosida belgilanishi kerak;
- • bashoratlilik - xodim o'z mehnati natijalariga qarab qanday mukofot olishini bilishi kerak;
- • adekvatlik — ish haqi har bir xodimning butun jamoa faoliyati natijasiga qo'shgan mehnat hissasiga, uning tajribasi va mahorat darajasiga mos kelishi kerak;
- • o'z vaqtida to'lash - ish haqi imkon qadar tezroq natijaga erishishdan keyin bo'lishi kerak (agar to'g'ridan-to'g'ri ish haqi shaklida bo'lmasa, hech bo'lmaganda keyingi ish haqini hisobga olish shaklida);
- • ahamiyatlilik — ish haqi xodim uchun muhim bo'lishi kerak;
- adolatlilik — ish haqini belgilash qoidalari tashkilotning har bir xodimi uchun tushunarli bo'lishi va adolatlilik, shu jumladan uning nuqtai nazaridan ham bo'lishi kerak.

9.8.-jadval. Mehnatni rag'batlantirish turlari va usullari

Moddiy rag'batlantirish	Moliyaviy rag'batlantirish	Boshqa turdagi rag'batlantirishlar
Ish va uy jihozlari: kompyuter,televizor,qimmatl		Maqtov qog'zi, unvon,

i sovg'alar,suvenirlar, imtiyozlar, hayot sug'urta	Oylik,mukofot puli,	Dan olish uylariga yuborish va boshqalar

Rag'batlantirishning eng muhim usuli - moddiy rag'batlantirish hisoblanadi. Ishchilarning mehnat faolligini oshirishda yetakchi rol o'ynaydi. Bu usul moliyaviy rag'batlantirishdan iborat. Ikkinchisi bonuslar, nafaqalar, kompaniya aktsiyalarining bir qismi bilan mukofotni o'z ichiga oladi. Ikkinchi muhim usul - ma'naviy rag'batlantirish bo'lib, u og'zaki rag'batlantirish yoki ogohlantirish, tanbeh, ijtimoiy paket (korxonada transportidan foydalanganlik uchun imtiyozlar, bepul ovqatlanish va h.k.) o'z ichiga oladi. Umumiy rag'bat martaba zinapoyasida yuqoriga ko'tarilish bo'lishi mumkin, bu mehmonxonada biznesida cheklovlarga ega.

9.10. Mehmonxonada mehnat resurslari tahlili

Mehmonxonalarining inson resurslarini baholash, uning tarkibi va tuzilishini o'rganishdan boshlanadi. Buning uchun xodimlarni toifalar bo'yicha guruhlashdan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Keyin xodimlarning haqiqiy sonini bir butun sifatida shakllantiramiz va tegishli guruhlar bo'yicha alohida-alohida rejalashtirilgan son va oldingi davrlar soni bilan taqqoslaymiz. Natijada barcha xodimlar tarkibini aniqlayishga erishamiz. (9.9.-jadval).

9.9-jadval. Mehmonxonada mehnat resurslarining dinamikasi va tuzilishini tahlil qilish

Xodimlarning toifalari	O'tgan davr		Hisobot davri		O'zgarish	
	Personal, kishi	Ulushi, %	Personal,kishi	Ulushi, %	Mutlaq (Absolut) , (+,-)	Nisbiy, %

Asosiy faoliyat xodimlari	260	92,86	288	98,29	+28	110,77
jumladan:						
menejerlar	10	3,57	8	2,73	-2	80,00
mutaxassislar ;	20	7,14	17	5,80	-3	85,00
xodimlar	28	10,00	32	10,92	+4	114,29
Ishchi-xizmatchilar	202	72,14	231	78,84	+29	114,36
Boshqa personal	20	7,14	5	1,71	-15	25,00
Jami	280	100,00	293	100,00	+13	104,64

Bunday tahlil natijasida:

- 1) xodimlar toifalari o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish;
- 2) rejalashtirilgan yollash va xodimlarni o'qitishni amaldagi vaziyat bilan solishtirish;
- 3) ish toifalari bo'yicha ishchi kuchining ortiqcha yoki etishmasligini aniqlash;
- 4) xodimlar safining bajarilgan ishlarning murakkabligiga muvofiqligini baholash;
- 5) mavjud xodimlar sonini mutaxassisliklar va toifalar bo'yicha uchastkalarda, qo'shimcha xizmat ko'rsatish obektalrda, ovqatlanish vositalarida va umuman mehmonxona industriyasining har bir turdagi ishlarni bajarish uchun zarur bo'lganlar bilan solishtirish;
- 6) xodimlar tarkibidagi o'zgarishlarni yoshi, ish staji, ma'lumoti bo'yicha o'rganish mumkin.

Yuqorida ko'rsatilgan, 9.9 –jadvalda, mehmonxonada jami xodimlar soni 13 kishiga yoki 4,64 foizga oshgan. Mehmonxona mehnat resurslarining asosiy ulushini asosiy faoliyat xodimlari egallagan. Albatta bu ko'rsatkichlarning

o'zgarishi ishchi kuchining ta'siriga bog'liq. Mehmonxonalarining ishchi kuchiga quyidagilar kiradi: unumdorlikni oshirish, ishlab chiqarishni tashkil etish va texnologiyasini takomillashtirish, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va boshqalar. Mehnat resurslarining sifat holatini tahlil qilish yosh guruhlari, jinsi, ta'lim va malaka darajasi va boshqa ko'rsatkichlar hamda belgilar bo'yicha xuddi shunday tarzda amalga oshiriladi. Bundan tashqari, ushbu tahlil mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlarni o'rganishni o'z ichiga oladi. Ushbu ko'rsatkichlarga quyidagilar kiradi: xodimlarning o'rtacha yillik soni; yiliga bitta ishchi tomonidan ishlab chiqarilgan (kunlar, soatlar); ish vaqti; ish vaqti fondi (shu jumladan, qo'shimcha ish vaqti). Ish vaqtdan samarasiz foydalanish sabablarini aniqlash uchun haqiqiy va rejalashtirilgan balans ma'lumotlari solishtiriladi. Buning sabablari qo'shimcha ta'tillar, kasallik, ishlamay qolish va uskunaning noto'g'ri ishlashi tufayli ishlamay qolishlari bo'lishi mumkin.

Mehmonxona xodimlarining tarkibi ob'ektiv va subyektiv sabablarga ko'ra doimo o'zgarib turadi. Odatda, bunday vaziyatlar, xodimning o'z xohishiga ko'ra ishdan ketishi, nafaqaga chiqishi, xodimlarni shu muassada mavjud bo'lgan boshqa lavozimlarga o'tishi, yangi xodimlarni ishga qabul qilish natijasida vujudga keladi. Shuning uchun asosiy faoliyat bilan bo'g'liq xodimlar tarkibidagi o'zgarishlarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. (9.10-jadval).

9.10-jadval. Mehnat resurslari bo'yicha ko'rsatkichlar tahlili

№	Ko'rsatkichlar	O'tgan davr	Hisobot davri	O'zgarish	
				Mutlaq (Absolut), (+,-)	Nisbiy, %
1	Ishga qabul qilinganlar, kishi	9	20	+11	222,22
2	Ishdan ketdganlar, kishi, shu jumladan:	17	7	-10	41,18
2.1	O'qishga ketganlar	3	-	-3	
2.2.	Nafaqaga chiqish va boshqa	9	3	-6	33.33

	sabablar				
2.3.	O'z xoishi bilan ketganlar	2	3	+1	150,00
2.4.	Mehnat qoidalarini buzganlik uchun	3	1	-2	33.33
3	Xodimlarning o'rtacha soni, shu jumladan:	280	293	+13	104,69
3.1.	Uzluksiz ishlayotganlar soni	271	273	+2	100.74
4	O'tgan davrdagi o'rtacha xodimlar soni	275	280	+5	101,82

Yuqorida aks ettirilgan, 9.10. jadval ma'lumotlari shundan dalolat berayaptiki, namuma tariqasida olingan mehmonxonada kadrlar almashinuvi darajasi past, tahlil qilinayotgan davrda qabul qilish bo'yicha aylanma koeffitsienti 0,036 punktga (112,5%) oshgan, foydalanish darajasi 0,037 ballga (60,66%) kamaygan. Bundan tashqari, 1 ga yaqin bo'lgan xodimlarning doimiy tarkibi va barqarorligi koeffitsientlarining yuqori qiymati ijobiydir. Ishchi kuchi harakatini tahlil qilish jarayonida kadrlar almashinuvining sabablarini o'rganish kerak. Shunday qilib, kadrlar almashinuviga ta'sir etuvchi omillarning uchta guruhi o'rganildi. Bu ichki omillar guruhi: nomzodlarni tanlash va baholashning samarasiz tartibi, moslashuv ustidan nazoratning yo'qligi, yomon ish sharoitlari, boshqaruv bilan qiyin munosabatlar, monoton ish mazmuni, martaba o'sishining yo'qligi. Bir guruh tashqi omillar: qoniqarsiz demografik vaziyat va mehnat resurslarining sifati, mehmonxonada xodimlar uchun mablag'larning etishmasligi, inflyatsiya tufayli ish haqining pasayishi; shaxsiy omillar guruhi, masalan: xodimlarning yoshi, xodimlarning bilim darajasi va malakasi, mehmonxonadagi ish tajribasi.

Yuqorida keltirilgan omillarni umumlashtirib, shuni xulosa qilishimiz mumkinki, agar mehmonxonada ichida ham, undan tashqarida ham kadrlar almashinuvi darajasiga ta'sir qiluvchi asosiy omillarni batafsil o'rganadigan bo'lsak, xodimlarni barqarorlashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar ishlab chiqish mumkin. Asosiy

vazifa - yangi mijozlarni jalb qilish va mavjudlarini saqlab qolish. Bunday vaziyatda mehmonxona menejerlari xizmat ko'rsatish sifatiga tobora ko'proq e'tibor berishlari lozim, chunki bu mezon mijoz mehmonxona tanlash to'g'risida qaror qabul qilishda hal qiluvchi mezonlardan biridir.

Xizmat ko'rsatish texnologiyasi va avtomatlashtirishni takomillashtirish bo'yicha rejalashtirilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish sharoitida mehnat resurslarini qisqartirish uchun zaxiralarni aniqlash kerak. Aksincha, ular faoliyatining kengayishi, yangi ish o'rinlari yaratilishi bilan tegishli kasb va toifadagi ishchilarga qo'shimcha ehtiyojni aniqlash zarur.

9.11. Mehmonxonalarda ish haqi xarajatlari optimallashtirish va mehmonlarda mehnat unumdorligini oshirish bo'yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun tegishli axborot tizimini shakllantirish.

Mehmonxona biznesi rivojlanishining hozirgi bosqichida axborot texnologiyalaridan foydalanish barcha biznes jarayonlarini optimallashtirishga katta yordam beradi va buning natijasida mehmonxonalarga iste'molchilarning sodiqligini shakllantirish, o'z imijini mustahkamlash va pirovard natijada daromadlarni oshirish imkonini beradi. Mehmondo'stlik xo'jaliklari ko'plab ma'lumotlar oqimini qayta ishlashga va ko'plab odamlarning ishini muvofiqlashtirishga muhtoj. Zamonaviy axborot tizimi mehmondo'stlik sanoati samaradorligini oshiradi. Bozor segmentlarini tahlil qilish tanlangan segmentlarning har birida mehmonxona brendini ilgari surish siyosatini to'g'ri shakllantirish va mehnat unumdorligini oshirish uchun mehmonxona xarajatlarini, shu jumladan ish haqi xarajatlarini optimal rejalashtirish imkonini beradi.

Muayyan doimiy mehmon uchun qanday imtiyozlar xosligi haqidagi ma'lumotlardan foydalanish mehmonxona kompaniyasiga ularning har biriga individual yondashuvni qo'llash imkonini beradi. Bu eksklyuziv shaxsiy xizmatni taqdim etishda, ularning xohish-istaklarini kutishda, ular uchun eng ko'p foydalanishi mumkin bo'lgan qo'shimcha xizmatlarni ishlab chiqishda namoyon bo'ladi. Shunga ko'ra, bu mehmonxona kompaniyasiga doimiy daromad keltiradi.

Mehmonxona resurslaridan foydalanishni optimallashtirish, ma'lumotlarni qayta ishlashda xarajatlarni tejash, asosiy ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish samaradorlikni oshirishning muhim omilidir. Samaradorlikni oshirish mehmonxonaning barcha resurslaridan foydalanishni optimallashtirish, axborotni qayta ishlash xarajatlarini tejash, shuningdek, asosiy ishlab chiqarish jarayonlarini amalga oshirishni to'g'ri tashkil etish bilan bog'liq. Integratsiyalashgan axborot tarmog'iga qurilgan zamonaviy boshqaruv tizimi kiritilgan ma'lumotlarning takrorlanishini minimallashtirish va ma'lumotlarni kiritishda yuzaga keladigan xatolar sonini sezilarli darajada kamaytirish imkonini beradi. Bundan tashqari, axborot tarmog'idan foydalanishni takomillashtirish quyidagilarga imkon beradi:

- ish haqini sezilarli darajada tejash;
- qo'shimcha xarajatlarga olib kelishi mumkin bo'lgan ishdagi xatolarni bartaraf etish;
- boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini oshirish.

Axborot tizimlari katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash va saqlash hamda har xil turdagi hisobotlarni yaratish imkonini beradi. Ular boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun asosdir. Mehmonlar haqidagi ma'lumotlar bazasi yaratish, ular boyicha foyda va imidj nuqtai nazaridan eng muhim mehmonlarni aniqlash, talab va imtiyozlar dinamikasidagi o'zgarishlarni o'rganish uchun segmentlarga bo'lish imkonini beradi. Buning yordamida har bir mehmon uchun mehmonxona kompaniyasini eng yaxshi tarzda joylashtiradigan individual takliflarni ishlab chiqishi lozim bo'ladi. Mehmonxona biznesining asosiy resurs

bazasi xonalar soni hisoblanadi. Shunga ko'ra, undan samaraliroq foydalanish uchun xonalarni bron qilish jarayonini malakali boshqarish kerak. Axborot texnologiyalari mehmonlarga rasmiy veb-sayt, turli rus va xalqaro sayyohlik veb-saytlari, global bronlash tizimlari (masalan, Booking.com), o'z qo'ng'iroq markazlari va turoperatorlarning qo'ng'iroq markazlari orqali mehmonxona xonalarini mustaqil ravishda bron qilish imkonini beradi.

Mehmonxona mehmonlarini jalb qilishda GDS global bronlash tizimlarida faoliyat yurituvchi mehmonxona xojaliklari bilan to'g'ridan-to'g'ri shartnoma tuzgan xalqaro sayyohlik kompaniyalari muhim rol o'ynaydi.

Mehmonxona xonalarining bandligini optimallashtirish uchun faqat ma'lum turdagi xona fondining alohida bo'linmalari (suite, standart va boshqalar) bron qilinadi. Xonalar sonini qo'lda o'z vaqtida hisobga olish juda qiyin, deyarli imkonsiz, ammo zamonaviy boshqaruv tizimlari bu vazifani juda samarali bajaradi. Xonalar soni bo'yicha daromadni maksimal darajada oshirish uchun uni har bir mijoz toifasi yoki bozor segmenti uchun baholash asosida mehmonlarning mumkin bo'lgan rad etishlarining taxminiy foizini aniqlash mumkin. Shu asosda xonalarni qayta bron qilish uchun ma'lum zaxira shakllantirilib, kutish ro'yxati joriy etiladi.

Mehmonxona xo'jaligini boshqarish tizimi va tashqi onlayn bronlash xizmati o'rtasida integratsiya mavjud. Zamonaviy avtomatlashtirilgan tizimlar ushbu muammoni tashqi va ichki savdo kanallari sharoitida hal qilishga imkon beradi. Zamonaviy avtomatlashtirilgan tizimlar tufayli mehmondo'stlik korxonasi bozor sharoitlariga moslasha oladigan, reklama siyosatini moslashuvchan tarzda o'zgartira oladigan va boshqariladigan ob'ektga aylanadi, buning natijasida zamonaviy texnologiyalarga yonaltirilgan investitsiyalar to'liq o'zini oqlaydi. Mehmonxona xo'jaligi ishini avtomatlashtirishning eng dolzarb vazifalari quyidagilardan iborat: mijozlarni jalb qilish uchun Internet texnologiyalaridan foydalanish; mijozlar hisobini yuritish; bron qilingan xizmatlar narxini hisoblash; xizmatlarni qayta ishlash; mehmonlar va etkazib beruvchilar bilan o'zaro hisob-

kitoblar olib borish; buyurtmaning bajarilishini hisobga olish; maxsus dasturiy ta'minotning buxgalteriya dasturlari bilan o'zaro ta'siri; hisobot hujjatlarini tayyorlash.

Hozirgi paytda, har bir mehmonxona xo'jaligi uchun individual xizmatlar to'plamini shakllantirish kerak. Jarayonni tezlashtirish uchun nafaqat paketning asosiy komponentlarining an'anaviy ma'lumotlar bazasi, balki ko'plab tayyor variantlarni o'z ichiga olgan ma'lumotlar bazasi ham yaratilishi kerak. Bunday ma'lumotlar bazasi avtomatik tarzda, ya'ni dasturiy tarzda shakllantirilishi kerak. Uning yordami bilan mehmonlar ma'lum qidiruv mezonlari bo'yicha o'zlarini qiziqtirgan xizmatlarni tanlashlari mumkin. Qanchalik ko'p mezonlar bo'lsa, tayyor xizmatlar paketlarini qidirish qanchalik qulay bo'lsa, mehmonlarning istaklari shunchalik to'liq qondiriladi. Mehmondo'stlik sanoatining muvaffaqiyati xizmatni individuallashtirishga bevosita bog'liq. Axborot texnologiyalaridan faol foydalanish mehmonxona xo'jaliklarining raqobatbardoshligini yuksaltiradi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash lozimki, mehmonxonalar tizimini axborotlashtirish jarayonida ustuvor yo'nalishlardan biri bu axborotni to'plash, ishlov berish, saqlash, tarqatish va iste'molchilar manfaatlariga muvofiq foydalanish maqsadlari bilan birlashtirilgan usullar, jarayonlar va dasturiy-texnik vositalar tizimidir. Shu sababli, hozirgi vaqtda O'zbekistonda global axborot va makoniga kirishga qaratilgan yangi tizimi ishlab chiqilmoqda. Ushbu jarayon zamonaviy texnik imkoniyatlarga mos keladigan va o'quvchining axborot jamiyatiga barkamol kirishiga hissa qo'shadigan o'qitish texnologiyalari tarkibiga tuzatishlar kiritish bilan bog'liq bo'lgan pedagogik nazariya va o'quv jarayonidagi sezilarli o'zgarishlar bilan birga keladi.

Nazorat savollari

- Investitsiyalarni baholash turlarini aytib bering
- Mehnat unumdorligini oshirishning qanday omillari va rezervlarini bilasiz?
- Mehmonxona xo'jaligida mehnatga haq to'lashning qanday shakllari qo'llaniladi?

- Xodimlarning asosiy va qo'shimcha daromadlariga qanday daromad turlari kiradi?
- Mehmonxona xo'jaligida mehnatni rag'batlantirishning asosiy turlari va usullarini ayting.
- Mehmonxonalarda ish haqi xarajatlari optimallashtirish deganda nimani tushunasiz?
- Mehmonxona mehnat resurslari tahlili qanday tarzda amalga oshiriladi?

Foydalaniladigan, tahlil qilingan va tavsiya qilinadigan adabiyotlar ro'yxati

I. Asosiy adabiyotlar:

1. Аверина О.И. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности (для бакалавров) / О.И. Аверина. — М.: КноРус, 2019. — 94 с.
2. Aliyeva M. T., Mirzayev M. A., Turizm asoslari. O'quv qo'llanma.-T.: O'zbekiston faylasuflar nashriyoti. 2011.
3. Boltabayev M. R. Tuxliyev I. S. Safarov B. Sh. Abduxamidov S. A. "Turizm: Nazariya va amaliyot"//Monografiya – Toshkent:"Barkamol fayz media" nashriyoti, 2018.— 190 s.

4. B.J.Xakimov, B.B.Alimov, U.A.Xolmirzayev, A.X.Po‘latov. Iqtisodiy tahlil nazariyasi / O‘quv qo‘llanma : Toshkent Moliya instituti. –T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2012, –240 bet.
5. Bekmurodov A.Sh., Karrieva Ya.K., Ne‘matov I.U., Nabiev D.H., Kattaev N.T. Xorijiy investitsiyalar. O‘quv qo‘llanma. –T.:Iqtisodiyot, 2010.-166 b.
6. Басовский Л.Е. Экономический анализ (Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности): Учебное пособие / Л.Е. Басовский, А.М. Лунева, Е.Н. Басовская и др. — М.: Инфра-М, 2018. — 479 с.
7. Басовский, Л.Е. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: Учебное пособие / Л.Е. Басовский, Е.Н. Басовская и др. — М.: Инфра-М, 2018. — 544 с.
8. Бачурин А. А. Анализ производственно-хозяйственной деятельности автотранспортных организаций — М.: Юрайт, 2020. — 297 с.
9. Бузырев В.В. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности строительного предприятия / В.В. Бузырев; под ред. И.П. Нужина, Ю.Б. Скуридина. — М.: КноРус, 2019. — 448 с.
10. Васильева Л.С. Анализ хозяйственной деятельности: Учебник / Л.С. Васильева, М.В. Петровская. — М.: КноРус, 2018. — 248 с.
11. Vahobov A.V., Ibragimov A.T., Ishonqulov N.F. «Moliyaviy va boshqaruv tahlili». /Darslik. –T.: Sharq, 2005.
12. Голубева Т.М. Анализ финансово-хозяйственной деятельности / Т.М. Голубева. — М.: Academia, 2017. — 412 с.
13. Голубева, Т.М. Анализ финансово-хозяйственной деятельности: Учебное пособие / Т.М. Голубева. — М.: Академия, 2019. — 320 с.
14. Давыденко И.Г. Экономический анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия (для бакалавров) / И.Г. Давыденко, В.А. Алешин, А.И. Зотова. — М.: КноРус, 2018. — 384 с.

- 15.Изюмова Е.Н. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности промышленного предприятия: Учебное пособие / Е.Н. Изюмова, В.В. Мыльник, А.В. Мыльник. — М.: Риор, 2017. — 592 с.
- 16.Канке А.А. Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия: Учебное пособие / А.А. Канке, И.П. Кошечая. — М.: Форум, 2017. — 816 с.
- 17.Качкова О.Е. Экономический анализ хозяйственной деятельности (для бакалавров) / О.Е. Качкова, М.В. Косолапова, В.А. Свободин. — М.: КноРус, 2019. — 288 с.
- 18.Комплексный анализ финансово-хозяйственной деятельности фирмы. Учебное пособие / Флегонтов В. И. — М.: Аспект Пресс, 2020. — 334 с.
- 19.Комплексный анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебное пособие / Под ред. Бариленко В.И.. — М.: Форум, 2018. — 416 с.
- 20.Косолапова М.В. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: Учебник / М.В. Косолапова, В.А. Свободин. — М.: Дашков и К, 2016. — 248 с.
- 21.Косорукова И. В. Анализ финансово-хозяйственной деятельности. Учебник — М.: КноРус, 2021. — 456 с.
- 22.Кузьмина Е. Е. Комплексный анализ хозяйственной деятельности. В 2 частях. Часть 2 — М.: Юрайт, 2020. — 251 с.
- 23.Лысенко Д.В. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: Учебник / Д.В. Лысенко. — М.: Инфра-М, 2019. — 320 с.
- 24.Мельник М.В. Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия: Учебное пособие / М.В. Мельник, Е.Б. Герасимова. — М.: Форум, 2017. — 96 с.
- 25.Safarov B.Sh. “Milliy turizm xizmatlar bozorini innovatsion rivojiantirishning metodologik asoslari” // Monografiya - Toshkent: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2016.-157 b.

26. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятий АПК: Учебник / Г.В. Савицкая. — М.: Инфра-М, 2018. — 48 с.
27. Шеремет А.Д. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: Учебник / А.Д. Шеремет. — М.: Инфра-М, 2017. — 352 с. Jonathan Berk, Peter DeMarzo. Corporate Finance.—3rd ed. Copyright © 2014, ISBN 978-0-13-299247-3. Page- 1104.
28. N.N. Imomov. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. (O'quv qo'llanma)-T.:, 2011. -188 bet.
29. R.X. Karalbayeva. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O'zR Oliy va o'rta-maxsus ta'lim vazirligi, - T.: Cho'lpon nomidaginashryotmatbaa ijodiy uyi, 2011. – 124 bet.
30. Samatov G.A, Rustamova I.B Loyiqalar taqlili fanidan amaliyot darslari uchun uslubiy qo'llanma. Toshkent 2008. 63 b.
31. Samatov G.A, Rustamova I.B. Loyiqalar taqlili fanidan ma'ruzalar matni. Toshkent. 2008. 139
32. Samatov G.A va boshqalar. Investirovanie i proektno'y analiz. Uchebnoe posobie. – T.: ToshDAU. 2006. 228 sh
33. S. Salayev, M. Gulmanov, D. Saidov, J. Atayev, B. Tadjiyev. Tadbirkorlik faoliyatini rejalashtirish asoslari. T. 2014- yil, 45-46 s.
34. Ishmuxamedov A.E., qosimov. M.S., Jumaev. Z.A., Jumaev q.X. Loyiqa taqlili. O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. Adabiyot jamqarmasi nashriyoti.-T.: TDIU. 2004. -159 s.
35. Макконнел К., Брю С. Экономикс. Тт 1-2. М.: Республика, 1993. 54-158 стр..
36. Оценка финансирования развития для республики Узбекистан. Узбекистан 2021. UNDP, (www.uz.undp.org). 13-119 стр.
37. Ruziyev Sh.R. O'zbekistonda tarixiy-madaniy turizmni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini indikativ boshqarish metodikasi// Iqtisod va moliya ilmiy-amaliy jurnal. T.:2018 yil. №11(119). 30-bet.

38. T.Q. Qudratov, M.M. Ibrohimov, Z.H. Karimova. •Iqtisodiy tahlil. Toshkent - «ILM ZIYO» - 2012 yil. 266 s.
39. N.F. Ishonqulov, M.Q. Pardayev, A.T. Ibrohimov, K.M. Misirov, U.A. Nurmanov. Iqtisodiy tahlil nazariyasi. «Sano-standart» nashriyoti. Toshkent – 2014. 336 b.
40. Ibroximov A., Ishonkulov N. «Iqtisodiy tahlil nazariyasi fanidan asalalar to‘plami va ularni yechish bo‘yicha uslubiy ko‘rsatmalar». –T.: TMI bosmaxonasi, 2005.

II. Qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Prezident asarlari

2. Prezident Shavkat Mirziyoyev makroiqtisodiy vaziyat, hududlar va tarmoqlarda iqtisodiy o‘shishni ta'minlash bo‘yicha birinchi yarim yillikdagi vazifalarga bag‘ishlangan videoselektordagi nutqi. T. 2021-y. 9 may.
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. - 488 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat‘iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. - Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. - 104 b.
5. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. - Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. - 56 b.
6. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. - Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. - 48 b.

III. O‘zbekiston Respublikasi Qonunlari

O‘zbekiston Respublikasining “Maxsus iqtisodiy zonalar to‘g‘risida”gi qonuni. T. 2019 yil 14 dekabr.

O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksining yangi tahriri, O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2019 yil, 12 dekabr.

3.2. O'zbekiston Respublikasi Prezident Farmonlari

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 13 avgustdagi "Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlarini kuchaytirish, tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash borasidagi ishlarni tashkil qilish tizimini tubdan takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar, shuningdek, tadbirkorlik sub'ektlarining moliyaviy resurslar va ishlab chiqarish infratuzilmasidan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish to'g'risida"gi PF-5780-son farmoni.

O'zbekiston Respublikasining "Kreditorlarni huquqiy jihatdan himoya qilishga qaratilgan" Qonuni. 2019 yil 23 oktyabr.

IV. Sohaga oid ayrim manbalar va me'yoriy hujjatlar

Tadbirkorlikni jadal va yanada keng rivojlantirish uchun barcha sharoitlarni yaratish – eng muhim vazifamizdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimiz tadbirkorlari bilan ochiq muloqot shaklidagi uchrashuvda so'zlagan nutqi. Toshkent. 20.08.2021

Birlashgan millatlar tashkiloti yangilangan umumiy mamlakat tahlili: O'zbekiston BMTning mamlakatdagi jamoasi. Toshkent, 2020.

O'zbekiston Respublikasi Prezident Shavkat Mirziyoyev makroiqtisodiy vaziyat, hududlar va tarmoqlarda iqtisodiy o'sishni ta'minlash bo'yicha birinchi yarim yillikdagi vazifalarga bag'ishlangan videoselektordagi nutqi. T. 2021 y.9 may.

O'zbekiston Respublikasi hukumati va Markaziy banki hamda Xalqaro Valyuta jamg'armasining qo'shma bayonoti// Xalq so'zi, 2008 yil 25 dekabr.

O'zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasining "Kichik tadbirkorlikni rivojlantirishni rag'batlantirish mexanizmini takomillashtirish to'g'risida" gi 232-sonli qarori. Toshkent sh., 27-may 1998-y.

V. Internet saytlar

www.Lex.uz

www.Stat.uz

www.press-service.uz

www.mfer.uz

www.UzA.Uz

www.review.uz

Mundarija

Kirish	3
I Bob. “Mehmonxonalar xo’jaligi faoliyati tahlili” fanining nazariy masalalari	4
1.1. Mehmonxonalar xo’jaligi faoliyati tahlilining ob’ektiv zaruriyat ekanligi va uni tahlil qilishning vazifalari.	
1.2. Mehmonxonalar faoliyatini tahlil qilishda qollananiladigan axborotlar tizimi va ularning tasnifi	5

1.3. Mehmonxonalar xo'jaligi faoliyati tahlilining predmeti va ob'ekti	7
1.2. Mehmonxonalar xo'jaligi faoliyati tahlilining asosiy tamoyillari va yo'nalishlari	8
1.5. Iqtisodiy tahlil turlari va ularda qo'llaniladigan axborot manbai	10
II Bob. Mehmonxonalar xo'jaligi faoliyati tahlili fanida qo'llaniladigan usullar	13
2.1. Mehmonxonalar xo'jaligi faoliyati tahlili fanida qo'llaniladigan uslublar	
2.2. Mehmonxonalar xo'jaligi faoliyati tahlilida annanaviy usullardan foydalanish	18
2.3. Iqtisodiy tahlilning integral usuli	22
2.4. Mehmonxonalar xo'jaligi faoliyati tahlilida matematik modellarining asosiy usullari	24
III Bob. Mehmonxonalar moliyaviy hisobotlari va ularning tasnifi	28
3.1. Moliyaviy hisobotlarning va ularning iqtisodiy tahlilda qo'llanishi, Qarz shartnomalari	
3.2. Moliyaviy hisobotlarning tarkibi va ularning tasnifi	30
3.3. Mehmonxonalar buxgalteriya balansi va uning o'ziga xos xususiyatlari	33
3.4. Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot, uning tarkibi va tasnifi	37
3.5. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot	41
3.6. Asosiy vositalar to'g'risidagi hisobot mazmuni va ahamiyati	46
3.7. Xususiy capital to'g'risidagi hisobot mazmun va mohiyati	49
3.8. Integratsiyalashgan hisobot	50
3.9. Moliyaviy hisobotning boshqa shakllari va ularning tasnifi	55
IV Bob. Mehmonxonalar buxgalteriya balansi va uning boshqa hisobotlar bilan bog'liqligi	58
4.1. Mehmonxonalar balansining aktivlari va passivlari o'rtasidagi bog'liqligi va xususiyatlari	
4.2. Buxgalteriya balansi va uning boshqa moliyaviy hisobot ko'rsatkichlari bilan bog'liqligi	61
4.3. Buxgalteriya balansining moliyaviy natijalar hisobot ko'rsatkichlari bilan bog'liqligi	63
4.4. Buxgalteriya balansining pul oqimlari hisoboti ko'rsatkichlari	64

bilan o'zaro bog'liqligi	
4.5. Buxgalteriya balansining xususiy kapital to'g'risodagi hisoboti ko'rsatkichlari bilan o'zaro bog'liqligi	65
V Bob. Mehmonxonalar buxgalteriya balansini iqtisodiy o'qish va tezkor tahlil qilish usullari	
5.1. Mehmonxonalar buxgalteriya balansini tahlilga tayyorlash xususiyatlari	67
5.2. Balans moddalari dinamikasi va tuzilishini umumiy baholash	72
5.3. Mehmonxona xo'jaligining buxgalteriya balansini tahlil qilish usullari	77
5.4. Buxgalteriya balansini iqtisodiy o'qishning ahamiyati va afzalliklari	84
VI Bob. Mehmonxonalar iqtisodiy samaradorligidan samarali foydalanish tahlili	87
6.1. Mehmonxonalar iqtisodiy samaradorligidan samarali foydalanish tahlili	
6.2. Mehmonxonalar iqtisodiy salohiyatini ifodalovchi ko'rsatkichlar va ularning tasnifi	90
6.3. Mehmonxonalar iqtisodiy samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar	93
6.4. Mehmonxonalar iqtisodiy samaradorligidan samarali foydalanish bo'yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun tegishli axborot tizimini shakllantirish	97
VII Bob. Mehmonxonalarining asosiy vositalari va boshqa oborotdan tashqaridagi aktivlari tahlili	100
7.1. Mehmonxonalarining asosiy vositalari va boshqa oborotdan tashqari aktivlari umumiy tasnifi	
7.2. Mehmonxona xo'jaligining asosiy fondlarini tahlil qilish va baholash ko'rsatkichlari	104
7.3. Mehmonxonalarining asosiy fondlarini tahlil qilish	107
7.4. Faktorlar va zahiralalar	111
7.5. Asosiy vositalarni tahlil qilish axborotlar tizimini shakllantirish	113

7.6.Tahlil natijalarini umumlashtirish va rasmiylashtirish	114
VIII Bob. Mehmonxonalarining nomoddiy aktivlari tahlili	116
2. Mehmonxonalarining nomoddiy aktivlari tahlili qilishning ahamiyati, vazifalari, tahlil qilishda qo'llanadigan ma'lumotlar manbai	
8.2. Nomoddiy aktivlarni ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi va ularning tasnifi, aniqlanish hamda tahlili qilish yo'llari	118
8.3. Nomoddiy aktivlar o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillar va ularni aniqlash yo'llari	121
8.4. Iqtisodiy tahlil natijalarini umumlashtirish va nomoddiy aktivlarni samaradorligini oshirish uchun qarorlar qabul qilish maqsadida axborot tizimini shakllantirish	125
IX Bob. Mehmonxonalarda investitsiyalar va capital qurilish tahlili	128
9.1. Mehmonxonalarda investitsiyalar va capital qurilish tahlili ahamiyati,vazifalari va tahlil qilishda qo'llanadigan ma'lumotlar manbai	
9.2.Kapital qurilish rejasining bajarilishi va obektni o'z vaqtida ishga tushurilishining ahamiyati	131
9.3. Mehmonxonalarda ishlab chiqarish quvyatlari va asosiy fondalarni ishga tushirish tahlili	135
9.4. Kapital qurilishda samaradorlik ko'rsatkichlarini aniqlash va tahlil qilish yo'llari	138
9.5. O'zbekiston Respublikasida mehmonxona obektlarini qurish uchun davlat tomonidan belgilangan imtiyozlar	141
9.6. Investitsiyalarni tahlil qilish va baholash xususiyatlari	144
9.7.Investitsiya risklarini aniqlash	148
9.8. Investitsiyalarni samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar va ularni tahlil qilish yo'llari	150
9.9. Mehmonxona korxonasida mehnat unumdorligi va ish haqi	159
9.10. Mehmonxona mehnat resurslari tahlili	162

9.11. Mehmonxonalarda ish haqi xarajatlari optimallashtirish va mehmonlarda mehnat unumdorligini oshirish bo'yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun tegishli axborot tizimini shakllantirish	166
Foydalaniladigan, tahlil qilingan va tavsiya qilinadigan adabiyotlar ro'yxati	170

B.S. Isomov, N.X.Kuliyev, Z.S.Nurov

MEHMONXONA XO'JALIGI FAOLIYATI TAHLILI

o'quv qo'llanma

Muharrir: A. Qalandarov

Texnik muharrir: G. Samiyeva

Musahhah: Sh. Qahhorov

Sahifalovchi: M. Ortiqova

Nashriyot litsenziyasi AI № 178. 08.12.2010. Original-maketdan bosishga ruxsat etildi: 29.12.2021. Bichimi 60x84. Kegli 16 shponli. «Times New Roman» garn. Ofset bosma usulida bosildi. Ofset bosma qog`ozi. Bosma tobog`i 9,7. Adadi 100. Buyurtma №476.

“Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ “Durdoni” nashriyoti: Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko`chasi, 11-uy. Bahosi kelishilgan narxda. “Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko`chasi, 11-uy. Tel.: 0(365) 221-26-4

